



Bene tintuom

*Minisatèrè n wonsà-u burí twagàsèm diemèm dà yaam byendàm dà
cambà celàm, noùtuntwambà dà turisèm*



*Diresyon n wonsà-u burí twagàsèm diemèm dà yaam byendàm dà
cambà celàm*



**BURÍ TWAGÈSÈM DIEMÈM DÈ YAAM BYENDÈM BÈWAGÈNU CAMBÈ
CELÈM**

BYENDÈKAU SABI

Sagi diaki (2), kwobi cembì (1)

Avec l'appui financier du Programme

F

Toyen-yuoa

<i>Minisi toyeni</i>	5
<i>N pugú sabi adi, u n kwandənu bá n hyá-i</i>	6
<i>Byensəm 1 : Bə wusə barə bə yagə yendú?</i>	8
<i>Byensəm 2 : pwobə candəm toyeni</i>	10
<i>Byensəm 3 : dá yendú turəne dəm tən nwam-kə</i>	11
<i>Byensəm 4 : Pwobə candəm n muom canda n dyeha</i>	12
<i>Byensəm 5 : N muom-ni dá yendú pahu</i>	13
<i>Byensəm 6 : Tə pim bá tapə pwobə candəm</i>	14
<i>Byensəm 7 : Tə pim bá hyára yendú</i>	15
<i>Byensəm 8 : Tə ya bə sagə diem nwamba n cendə-ha 1.000 bá tei tu 100.000</i>	16
<i>Byensəm 9 : Kənkana byabəm bəwagənu w</i>	18
<i>Byensəm 10 : Kəkana byabəm bəwagənu y</i>	19
<i>Byensəm 11 : Dwosəm də sandəm bá n pugə bəwagənu nwamba n toú-ha tyamba dia</i>	20
<i>Byensəm 12 : Twaməm n dyahəsə-məm arondisəma biru hyahə</i>	22
<i>Byensəm 13 : Ti- tumbú suu n mingəm</i>	24
<i>Byensəm 14 : Nuyena kansəm dieməm hyahə</i>	25
<i>Byensəm 15 : Dwonsəm də sandə bá n pugə kwa bəwagənu nwamba n toú-ha tyemba tari</i>	27
<i>Byensəm 16 : Cerí tə n kwandənu bá twangə-hi bá fi tumbə tiisi də n sui</i>	29
<i>Byensəm 17 : Dieməm hyahə fusəm tyemba</i>	31
<i>Byensəm 18 : Paarəm də sandə bá n pugə bəwagənu nwamba n toú-ha tyemba dia</i>	33
<i>Byensəm 19 : Nuyeni, toyen-cecegə də toyeni</i>	35
<i>Byensəm 20 : Fwagəsəm bəwagənu sandə bá n púgə də nwambəfwagəsəkai toú tyemba dia, də n fwagəsə n twa nwambi n toú tyembi cari</i>	37
<i>Byensəm 21 : Tə n nən paa-kəm mwotuú pə swanə tə nins</i>	39
<i>Byensəm 22 : Byensəm sesondyebə hyáhə</i>	41
<i>yensəm 23 : Fwagəsəm bəwagənu sandə bá pugə ; də hyáhə nwamba toú-ha tyemba tari, tihə yaa n toú tyemba dia</i>	42
<i>Byensəm 24 : Kátu n fiigə-tu ninsi n bou-kəm syeli hyahə</i>	44
<i>Byensəm 25 : Bene hyahə ninsi n nwam-si fwai də hirəkwogə nwa n sə dwosə-kə</i>	45
<i>Byensəm 26 : Tutəm bəwagənu sandə bá n pugə ; də nwambə-tutəkai toú tyemba dia, nwambə-cigərəkai n toú tyembi cari</i>	46
<i>Byensəm 27 : Daám wúrəm bəwagənu mansina</i>	48
<i>Byensəm 28 : Kátu n fiigə-tu komini fwai n bou-kəm</i>	50
<i>Byensəm 29 : Toyen-swombəkai /tutəm də sandə bá n pugə bəwagənu kogə hau tyemba tari nwamba, yugu hau tyemba dia nwamba</i>	51

<i>Byensəm 30 : Toyeni n cagə-i ningə n nwam-kəm twaam hirau n nwam-kə / syeli hyahə ninsi kátu dieməm.....</i>	<i>54</i>
<i>Byensəm 31 : Tə pim bá tapə mwotuú : hirəbə toa hyuóməm.....</i>	<i>56</i>
<i>Byensəm 32 : Toyen-yuoa piiram sabi hyahə</i>	<i>58</i>
<i>Byensəm 33 : N wai besəhu bá mandə dá a paase cuoləm suu.....</i>	<i>60</i>
<i>Byensəm 34 : Cou a n kwandənu bá twangə-hu bá fi piirə suu waki hyahə toyen-yuoa.....</i>	<i>63</i>
<i>Byensəm 35 : Syeli bwosi hyahə ninsi n twei-si (syeli halayafə)</i>	<i>65</i>
<i>Byensəm 36 : Toyen-twagəsákai dieməm n nwam-kəm.....</i>	<i>67</i>
<i>Byensəm 37 : Tagəfə niim n wəsü-kəm tuóm bə kaam bwasi hyahə / toyen-twagəsákai dieməm.....</i>	<i>69</i>
<i>Byensəm 38 : Byena n twei-ha bə nwam sambarə-ceta Bene bwosi hyahə/sabi dieməm bá cagə waki a paa-kəm.....</i>	<i>72</i>
<i>Byensəm 39 : Pei hira dieməm bəwagənu mimyarí.....</i>	<i>75</i>
<i>Byensəm 40 : Tuósuum wətəm də də pə yeinə hirəkwogə papaha hyahə nwa.....</i>	<i>78</i>
<i>Byensəm 41 : Burə-tarí n pə mwam-hi magərə də í saam sagə taam Bene hyahə/ sabə-nangəkai n touú suu n dyehu.....</i>	<i>80</i>
<i>Byensəm 42 : Cincangamdyeti dieməm.....</i>	<i>82</i>
<i>Byensəm 43 : Hirəkwosi papaha n muom-ha də tuósuum yí wətə bá douú bwasi ; də í tuósuum wətəm n muom canda n dyeha.....</i>	<i>85</i>
<i>Byensəm 44 : Dohome cigərə u him dapwosi nou hayə (1960-1972).....</i>	<i>87</i>
<i>Byensəm 45 : Dapwó-twaməm hyahə sabə-nagəkai.....</i>	<i>91</i>
<i>Byensəm 46 : MATIEI CERƏKOU maanu bopesi Bene hyahə (1972-1990).....</i>	<i>93</i>
<i>Byensəm 47 : Bidəse n dyeu yaam pə duum.....</i>	<i>96</i>
<i>Byensəm 48 : Cei tə n nən korə-hi bá hyára tuósuum wətəm.....</i>	<i>100</i>
<i>Byensəm 49 : Bene, bá cendə 1991 bá tei tu yagə í saam.....</i>	<i>102</i>
<i>Byensəm 50 : Bilan n dyeu yaam pə duum.....</i>	<i>105</i>
<i>Byensəm 51 : Swahí n bou-hi tuóm hyahə.....</i>	<i>107</i>
<i>Byensəm 52 : Bene pirəsidadnyeba.....</i>	<i>110</i>
<i>Byensəm 53 : Tə pə n swanu kworəm n bou-məm tuóm hyahə.....</i>	<i>112</i>
<i>Byensəm 54 : Bene deesəm n mingəm bəwagənu bə m nəm tutə-kəm depatəmadyebə də komin.....</i>	<i>115</i>
<i>Byensəm 55 : Butikə hyahə ninsi sabi.....</i>	<i>117</i>
<i>Byensəm 56 : Bene hyahə tuóm burí də tihu burí.....</i>	<i>119</i>

<i>Byensam 57 : Bene raliefā.....</i>	<i>122</i>
<i>Byensam 58 : Tihā kworām toyeni.....</i>	<i>125</i>
<i>Byensam 59 : Bene hyahā barí.....</i>	<i>127</i>
<i>Byensam 60 : Pei beram dā i cigāram sabi.....</i>	<i>129</i>
<i>Byensam 61 : Bene kilima.....</i>	<i>131</i>
<i>Byensam 62 : Pei nangām sabi.....</i>	<i>132</i>
<i>Byensam 63 : Subāsi besātu : bwogāsəhu.....</i>	<i>133</i>
<i>Byensam 64 : Subāsi besātu : Cilú.....</i>	<i>134</i>
<i>Byensam 65 : Tekānikā n suu-kā namyesə-kānkana paam hyahā.....</i>	<i>135</i>
<i>Byensam 66 : Tekānikā n suu-kā tuna byegam dā yuú / hirākwosi ninbesəhu.....</i>	<i>136</i>
<i>Byensam 67 : Tekānikā n suu-kā bebiim byegam hyahā dā m pwa yia.....</i>	<i>139</i>
<i>Byensam 68 : Ninbesātu bā n wosā bā dyahəsū bāwagənu n dyetu wogəsi beim hyahā.....</i>	<i>141</i>
<i>Byensam 69 : Wogəsi besātu hyahā, besātu n tutā-tu myati coú 10, coú 100 dā coú 1000.....</i>	<i>142</i>
<i>Byensam 70 : Wogəsi besātu hyahā, myati n tutā besātu n dyetu coú 10, coú 100, coú 1000.....</i>	<i>144</i>
<i>Byensam 71 : Subāsi besātu hyahā, besātu n paanā-tu gāramā.....</i>	<i>146</i>
<i>Byensam 72 : Subāsi besātu hyahā gāramā n tutā besātu n dyetu coú 10, coú 100, coú 1000.....</i>	<i>148</i>
<i>Byensam 73 : Ninsi n besu-si niim/ potabā púgām.....</i>	<i>151</i>
<i>Byensam 74 : Ninsi n fwagāsa-si diti 10, 100, dā diti n tutā-si 10, 100, 1000.....</i>	<i>153</i>
<i>Byensam 75 : Sani besātu.....</i>	<i>155</i>
<i>Byensam 76 : Decanakai pugām.....</i>	<i>157</i>
<i>Byensam 77 : Taramomyati.....</i>	<i>159</i>
<i>Byensam 78 : Odiaterā kwanú hyahā</i>	<i>161</i>
<i>Byensam 79 : Odiaterā tagām.....</i>	<i>163</i>
<i>Byensam 80 : Yometiri futí : Karí dā dwanhu</i>	<i>165</i>
<i>Byensam 81 : Karí dā dwanhu : cuolām deesām n mingām.....</i>	<i>167</i>
<i>Byensam 82 : Yometiri futí : Tyangú dā pyenhú.....</i>	<i>169</i>
<i>Byensam 83 : Kuhu deesām besātu.....</i>	<i>171</i>

Minisi toyeni

NIngə n dyekə sai pahu hirəbə byensəm coú hyahə, kə yensu bá yí n suui kə magərəkə bá fi bá mándə kə n nən dwosə hirəbə n dyebə burú bá mwana syeli kwandə. Kəhyam də kwandənu bə dwosə sabəbyensəkəa n dyeha wagənu kuferəma n nagə u syeli hyahə hirəbə karə hyám bə sá kwandə n dyebə. Də de n mwana-i UNESCO yi mwana hirəbə diisə bá hyambə Bene hyahə cambə byensəm n nwam-kəm ; bə diisəkə hyahə, bə yi hyambə bá n nwa n bou-i sabəbyensəkəa hyahə, də pə wagəsənu sənswama í bwosi ; də de n mwana-i də cambə byensəm pə sində Bene hyahə suu.

Hari bə n yi púgə saba n dyeha byeni byeni bá cendəni 1970, a ba nam de bə n púgə-ha cambə byensəm hyahə ; a wurəkəse bə pwa fi bá mwana hyám cambə n nagə-məm sənswama.

Də de n mwana-i tə wondə bá n nwa sabəbyensəkəa pyesəm de n nən fi-məm bá mwana cambə byensəm n sində suu, byendəkabə karə hyám n nən mwana-məm bə n dyahəsu bə twaməm də n kwandənu-kəm. Tə n twagəsu toyena aha, bə yi a yase magərə sabi bə n yi diem-i bə nagə kwansa dakoru tə n sində suu bá cendə 2006 bá tei tu 2015 ; bə n yi diem byensəm n kwandənu bá n tapə bá nində ninsi n dyesi, hani tari hyahə bə yi yase bá tə : « sabəbyensəkəa n suui bá mwana hyám byendəkabə bə sá kwandə hirəbə n toú-bə hyám də cagəsi bə yí dyahə syeli kwandəm hyáhə ». Də dahe bə n dieməm sabi n tyəsə-i burí twagəsəm byendəm də cambə celəm n kwandənu bá n sində-kəm. Də de n mwana-i də tə kwandənu bá diem sabəbyensəkəa twaa bá twanga də í sabə-yuoi cerí.

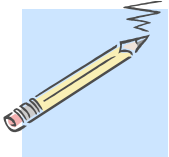
Də í hyáhə e bə n diem-məm sabi adi bə nagə bá tiim byendəkabə n bou-bə sagi dyaki byensəm hyahə. Bə də diem bəwagənu Bene dwopudyebə n u tiim-bə hyám hau də pei hau hirəbə byensəm hyahə bə n yi wagə pei n dyehi e bə nagə paa byensəm m muom-məm hyám tuntwom də bə də wusu dapwoi hyahə bə yagə porogamə Inisyatifə Akaselere (FTI-FCB).

M twambu magərə də í dwopədyebə bə sagə twambu n dyebə n piirə-bə bə hyám bá wagə bá diem sabi adi.

M nagə magərə də də í sabi yí tiim suu byendəkabə bə mwana bə kwandə bə magərəbə bá kwansa bə syela. Sabi adi, də suu yeitəne hyani tahi e.

*Minisi n wonsə-i burí twagəsəm dieməm də yaam də
byendəm də cambə celəm*

Jean-Michel ABIMBOLA



n pugú sabi adi, u n kwandənu bá n hyá-i

Bene hyahə, burí twagəsəm dieməm də yaam də byendəm də cambə celəm toú kwoba dia. Kwobi n dyeli də toú saga dia də sagi n dyei də hyahə byensəm nwam dea 300. Sabi adi, də nwam byendəkau n bou kwobi cembí hyahə sagi diaki u yiei e. Bə də diem bə nagə bá tiim byendəkabə karə hyám hyámkwana naasi hyahə. N tə də í hyámkwana: twagəsəm, matematikə/ninsi pugəm suu, tekənikəsi də syansə, cagi hyahə bwosi cerí. Cambə byensəm hyahə, sabi adi də bou byensəm cei dia dacahu hyahə : də cìnu byensəm coú Bene n kóu-hu sənswama də bə u wusu bə yagə Aporosə parə Kompetansə (APC) bə sagə byabə magərə bəwanu byensəm coú twaau bə n wusu-hu bə yagə Pedagogi də Tegasata də bə u byensu sənswama Bene hyahə cambə byensəm hau. Də fiigu bá tə kandəm kwa cambə byensəm burí twagəsəm hyahə də dakomagəratu də dacahu hyahə.

Sabi adi də toú byensəm 83 də byensəm carəm kwandənu bá paa dea 3 hyahə. Byensəm n dyeməm, m toú hyámkwana dia bə toú kwoba nasasi:

- futú n muom-hu hirəbə yamaa byensən toyen-yuoi hyáhə;
- twaməm bə n mwana-məm
- “M bera m yuoi hyahə”. Hyani tahi e bə n cagəm byensəm hyahə, byendəkau n kwandənu bə n sii n dyeli;
- twaməm bá byendə suu ; də de n tyandu-i byendəkabə də bə yí dwonsa bə hyám bə magərəbə.

dá tã púgã sabi adi, tã n siisu ninbyendãkaasi n bou-si hyámkuhu n dyehu n hyahã :

Twagãsã

- *bá twagãsã a burú twagãsã hyahã dã dapwoi hyahã ;*
- *ya toyena a burú a burú ;*
- *diem toyena a burú a burú.*

Matematikã/ninsi púgã suu

- *bá dágãrã suu nelaga n nãn fi-ha bá nindãni hirãkwogã bwosi hyahã cuolãm hau.*

Tekãnikã dã syansã

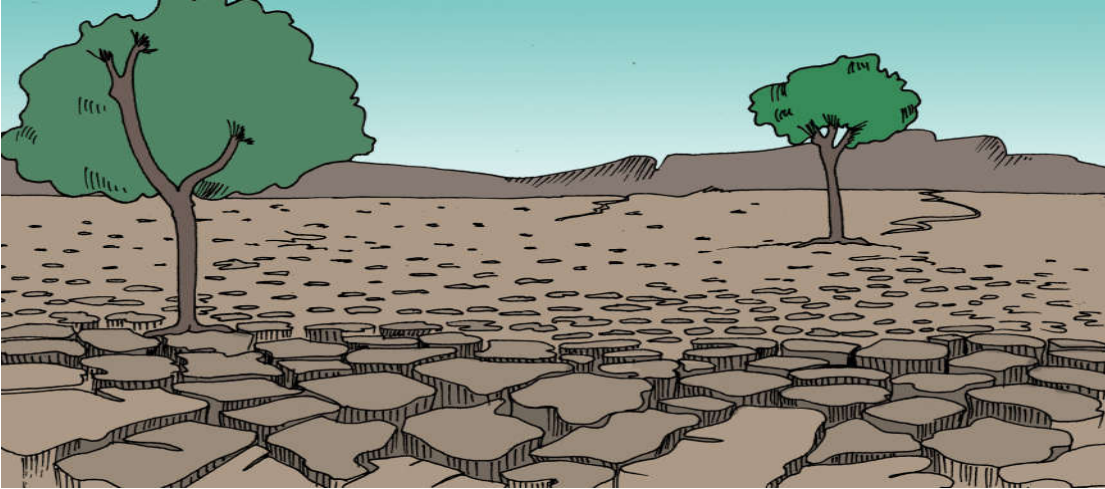
- *bá cagã a n maam-i tekãnikã dã syansã bã n dwosã ninsi n dyesi bá tiim handuni sã hyáhã ;*
- *bá dyahã twamãm n nwam-mãm tekãnikã yem*

cagi hyahã bwosi cerí

- *bá diisã bá mandã hirãkwogã n kwandãnu bá n toú yanfuum n dyemãm kã dyakantwabã hyáhã dã ninwakãsi hyáhã;*
- *bá cagã bá deega suu halayafã toyena dã ninsi n dyesi n pahu-si tihã ala.*

Bá fi bá karã dã í hyám m sai, a kwandãnu bá n cirune daa sãsai dakoru bá n byegãsu a byensãkau ; u de n toú hyám bã yí a tiim suu a mei a magãrau a hyám.

N dyeu, u mia buoi bá tei disú.



- Wondā futú ahu suu.
- Caga a n u hyambā ama toyena n maanā-ha a yuoi hyahā.
- Cagā ninsi n tən paahu-si bá fiigā bá tā yendú e.

**M bera m yuoi hyahā**

Cagi bā n wusā-i bā yagā ONU dā sē Yendú e hana tuam syela n dyeha hyahā tihā wei bá tā kagā kagā bá puorā bá suorā dā dā yei tagafā tahi e dā hirākwo si twamām tahi. Yendú tounu hirābā canda sās wama byaga pwompwom. ONU cagi twali n wonsā-i tihā toyeni dā bā dā yagā PNUE dā dā bou Nayerobi Kenya tintuom hyahā dā sē Yendú n nuom Afirikā hyahā tin-suui dyeli byena pwisi num hyáhā, dā nindāsā km²650 000. Afirikā tintuom hyahā, Kuhu twamām hyahā e hirābā kogā hyáhā hirābā pwisi pālei n hyambām bā hyim. Sāns wama m pā sindā suu. Syela hyahā fwai parāse magarā.

**Twamām bá byenda suu**

- 1- Cagā bā n wusā-i yendú
- 2- Cagā u n paahu-kām Afirikā hyahā
- 3- Cagā nin si mangām n muom-si dā yendú cirānā
- 4- Ya bā bwonsu a niu toyeni n bou-i ali sabi hyahā bá kwana cou n dia tuam n tari
- 5- Diem a sabi hyahā toyeni n pā nwam ali “twaruu” :

*Cagi bá n wusà-i bá yagà ONU dà sà Yendú e
tihà wei bá tà kagà kagà bádà dà yei tagàfà tahi e dà
hiràkwosi twamàm tahi. Yendú tounu
pwompwom. ONU cagi yagà PNUÉ dà dà bou
Nayerobi, Kenya tintuom hyahà byena pwisi num
hyáha, dà nindàsà 650 000km². Afirikà tintuom hyahà,
..... n hyambàm bá hyim. Sənswama m pə sində suu.
..... magərə.*

*6- Diem furí hana nuyena n kwandənu-ha bá n bou hyani bá fi toyeni n
nwam “twaruu”.*



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n u hyambə ama toyena n maanə-ha a yuoi hyahə.
- Hei canda mangəm pwoba candəm hyáha
- Cagə dá də kwandənu tə n tyandú hirəbə n caam-bə pwobə.



M bera m yuoi hyahə

pwahau candəm e bə wuotə u yacwórákə bəwagənu caari dá n nwa dáməkə. Də í candəm muom pwahau duúm magərə bə maa bə tən catə u puom bə pə paa u kwanú hyahə tiim n twangu-məm duúm. Pwobə candəm pahu kurá hyahə də syelə-ceta hyahə. Burí n dyehi n caam-hi pwobə i sá i də pahu bə nagə bá paarə pwobə tahi cuncwohu bá fi bə n deesə Yeni tahi. Pəcansi twasi sá kwansa də í pwobə candəm e sə twam-yuoi bə maa sə púgə sə hyim bəwagənu də í candəm pei e. Ninsi n mwana-si də bə canú pwobə sə wosə magərə : puóu, pə hyám sabi, yamkuóu ...



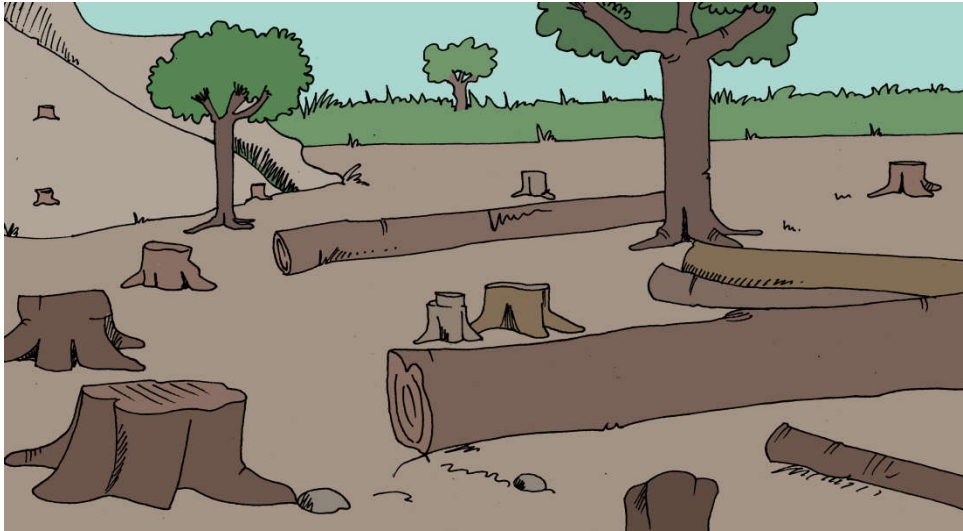
Twaməm bá byendə suu

- 1- Cagə a n hyá-i pwobə candəm hyáha
- 2- Cagə burí n caam-hi pwobə i n twagəsu bə yagəm
- 3- Cagə n mwana-i də bə caam pwobə
- 4- Diem a sabi hyahə nuyena aha ; a twánga furí hyáha pəpei.

candəm

pəpahi

pwahau



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə-i
- Hei ninsi mangəm n fiigə-si dá yendú turáne dām tən nwam-kəm

**M bera m yuoi hyahə**

Dá yendú turáne, tagəfə pwoməm yí kahərə e, paai n wogə magərə, tiisi wase, tihə puora. Yentei təm bansə, tihə də yaam də tigə hirabə pwei bá tei dən yem bá tou hau. Bene tintuom hyahə, dá í nini dwosə bou yugu byegú hau e.

**Twaməm bá byendə suu**

- 1- Cagə Bene tintuom yendú n dwosə bə bou byegú n dyehu. Cagə tə n kwandənu bá paa n dyeli bá hyarə yendú.
- 2- Diem a sabi hyahə toyeni bəwagənu nuyena aha : yendú – kahərə.



- Caga bā n pagarā furā-swosi ahi futú hyáhā dā n nagā cagā bá tām
- Cagā dá hirābā kwandānu bá n canu pwobā
- Cagā n mwanā-i



M bera m yuoi hyahā

Pwobā candām nwam ningā n muom-kā canda pwahau bwosi hyahā dā kwanaru hyahā. Candām touú fwai nuomām bā sagā yí fi mwana pwahau yamām ná puoa sani sāsai, bā sagā yí fi mwana u dwondā bwamām bānwānu tetanosā, sida, fesibāhu. M sagā yí fi bá yasā dā pwahau pa sandā ; u sagā yí fi bwahā bwamām n nām mwanā-mām u cusāhu yangā u n sindā bā yarú u hyáhā. Bwamām tuam dā bā n wusu bā yagā fisatila obāsetetiricalā m sagā yí bá korā pwahau bā n candu ; canda sagā tēn bou magarā dā í pwahau sandā dai.



Twamām bá byendā suu

- a) Diem a sabi hyahā toyen-cece cembākā toyeni hyahā
- b) Diem a sabi hyahā nuyena aha
candām; pwahau ; bwamām ; obāsetetiricalā; canda
- c) Paa nímagāsāsí dā í nuyena a hyáhā.
- d) Diem toyen-cecesi dia bā pahu nímagāsāsí dā n kwandānu tahi.



- Wondā futú ahu suu.
- Cagā a n u hyambā ama toyena n maanā-ha a yuoi hyahā.
- Hei ninsi mangām n muom-si dā yendu pahu



M bera m yuoi hyahā

ninsi n muom-si dā yendú pahu sē wosā magarā. Sā de ama :

- Hirākwo si wosākāsā sānswam dā e n mwanā-i tiisi houm dwonsa. Twabā nagā dei bá sahā, twabā nagā dei bá kwahā saga, cerisi, tabātu ;
- Hirābā houm tisi bā n nagā-kām e ; yibu hyimu kwa ;
- Kukwatābā dā dopugarābā, bā dyahāsu bā twamām bā n nagā-kām e
- Syela ciem e bā dwonsu.



Twamām bá byendā suu

- 1- Cagā ninsi dia n muom-si dā yendú pahu.
- 2- Diem toyeni ali a sabi hyahā. A twanga suu sabi furí.



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm
- Cagə pwobə candə-kaabə n nəm fi bá doú toyena n dyeha.



M bera m yuoi hyahə

Pwobə candəm nwam nin-hwerəkə Bene yibu n kangə-kə papei. Bene yibu n°2003-03 mwanasə coué də bə yí hyuóm n dyebə canu pwobə bə toa. Də í yibu sə dá bə mwei hirau də u candə pwahau bə u bia yombədii hwarəsi num ; də sagə yí fi bá nində də bə yí u bia byena num ; də bou u pəpahi hwasəsi n mingəm e. Dá bə u bia yombədii, də pə wasə nwa ; bə sagə yí u haam u patə tusə-kosi dia tuam tusə-cana tari ; də sagə ba bou u pəpahi hwasəsi n mingəm e. Sagənwa, dá hirau cesə tuam u hyambə də bə byegu bə nagə bá candə pwobə, u pə paa ningə ningə bə yí bə hyárə, bə yí hyuom u toa bə maa bá tə u hyambə də hirabə bou canda hyahə u kangə bə tiiməm.



Twaməm bá byendə suu

- 1- Hei cei mangəm tən nəm fi korə-hi bá tapə pwobə candəm
- 2- Mwanə cerí mangəm n canu-bə pwobə
- 3- Yera toyeni hyahə nuyena mangəm n dyeha hyahə toú kənkana n byabə-ha bəwagənu y
- 4- Yensə nuyena num də a toú kənkana n byabə-ha bəwagənu y
- 5- Diem-ha a sabi hyahə.



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm
- Cagə n mwanə-i də hirəbə abu də bə tumbu tiisi



M bera m yuoi hyahə.

Yendú nwam nin-hwerəkə. U cendəsə bá n puógu tihə bene hyahə, bə sa dwosə bə ywonu byegú n bou-hu yugú hau bənwənu Matei tintuom də Banikwara í tintuom. Tə kwandənu bá tumba tiisi də sə pə mwam magarə bá fi bá nwasə dá i yendú. N dyeu sai u kwandənu bá dou də í piməm hyahə bə hyá bá tə tiisi e n mwanə-si də bwosi bou tihə hyahə ala. Tə kaam ti-hohu bá tumba tiisi bá sə pugə suu sə ciem.



Twaməm bá byendə suu

- 1- A wondə toyeni ali də hyahə bá hei cei dia tən nəm fi bá korə-hi bá hyára yendú
- 2- Yensi toyeni hyahə kənkən-dei n tou-hi hunda, də kənkana n tou-ha hunda
- 3- Diem də í kənkən-dei də də í kənkana a sabi hyahə.

**Nelagi**

Kukwatau hiau coa u diru bá hyambā sagāsi 1000 dā sakā carākā toú 100kg. U naga bān hyá u diru subāsi sai n mingām. Tiimsu-u.

A n kwandānu bá dyahā-i

Cuolā diru subāsi sāsai n mingām.

**M bera m yuoi hyahā**

Bá fī bá mandā dā í diru subāsi sai n mingām, a kwandānu bá coa sagāsi pwigā pwigā bá kwana cwobāra kogā dā cwobāri cari toú kg 1.000. Bá tei tu cwobārā-weri hyáhā, dá a naga bá diem diru subāsi nwambi, dā yí n toú tyemba naasi e. Nwanām : 3.000 ; 7.000

Dā í nwamba hyahā, yugú hau tyembā-cembi nwam dumba e, dyaki n nwam pwisi, tari n nwam kosi, naasi n nwam tusa. Bā cendā cwobārā-pwigā tahi, dá a naga bá diem diru subāsi nwamba, a yí n nwam tusa pwisi e.



Twaməm bá byendə suu

1- Tusa twatə n bou-ha nwamba aha a hyahə:

a- 100.000 ; b- 40.000 ; c- 60.000

2- Tusa pwigə pwigə dyebə bou bə twatə nwamba aha a hyahə:

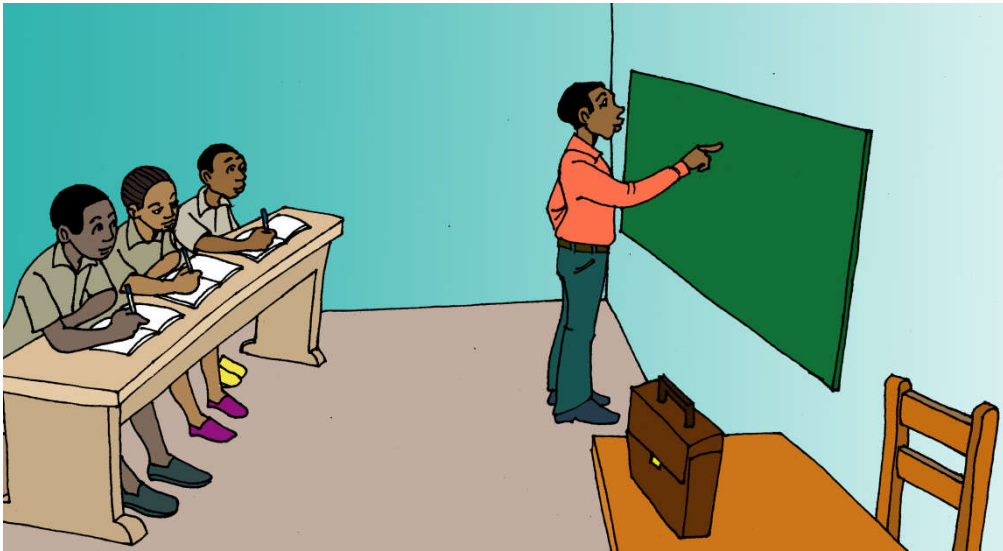
a- 100.000

b- 40.000

c- 60.000

3- Tusa kogə kogə dyebə bou bə twatə nwamba aha a hyahə:

a- 100.000



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə.
- Cagə futú n a mwana maa n dyeha



M bera m yuoi hyahə

Kankana byabam bawaganu w da nwam cou ta nam fi ba twangə-hu e ta buri twagasam diemam hyahə. Ba da pahu nuyeni hyahə da nuyaam [u] bou kankani da kankan-dou da dacahu hyahə. Diemam hyahə, ta yi diem "u" hani hyani "w".

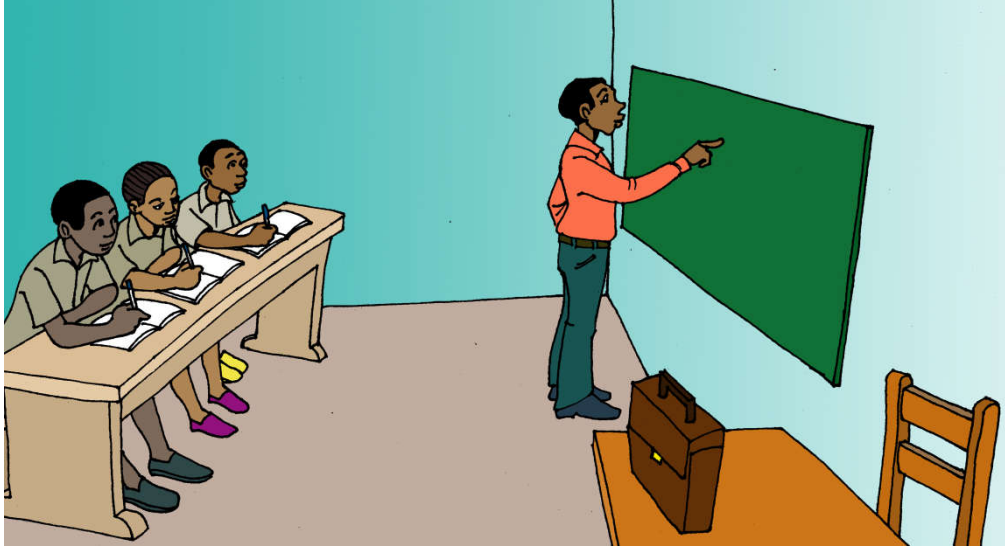
nwanam : byali hyahə ta teera ba yi diem :

1. **bwari** ba yasə **buari** ;
2. **twoli** ba yasə **tuoli** ;
3. **fwagəru** ba yasə **fuagəru**.



Twamam ba byenda suu :

- mwana nwanam hyahə nuyena dia ba fiiga ba n byaba-kam kankana bawaganu w.
- Nuyena hyaa a hyahə, a piira nuyeni n dyeli ba diem toyen-cecegə.
- A maam kam ta pwoba candam hyahə.



- Wondə futú ahu suu
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə.
- Cagə futú ahu u n a mwana maam n dyeməm.



M bera m yuoi hyahə

Kankana byabam bawaganu y də nwam coú tə nəm fi bá twangə-hu e tə burí twagəsəm dieməm hyahə. Bə də pahu nuyeni hyahə dá nuyaam [i] bou kənkani də kənkən-doú də dacahu hyahə. Dieməm hyahə, tə yí diem "i" hani hyani "y".

nwanəm : byali hyahə tə teerə bə yí diem :

1. **fyatu** bá yasə **fiatu** ;
2. **pyali** bá yasə **piali** ;
3. **tyaməm** bá yasə **tiaməm**.



Twaməm bá byendə suu

- mwana nwanəm hyahə nuyena dia bá fiigə bə n byabə-kəm kənkana bawaganu y.
- Nuyena hyaa a hyahə, a piirə nuyeni n dyeli bá diem toyen-cecegə.

Byendam 11

Dwosam da sandam ba n pugam bawaganu nwamba n tou-ha tyamba dia

1/ yendú – nin-hweraka – Bene – tumba

2/ beehu – niim

3/ hou tiisi – tihā

4/ pugam suu

- Caga a n hyamba-i tabalo akwei u hyaha
- Ya nuyena n diem-ha aha tabalo hyaha
- Hei nuyaam n bou m twa furu cembu da furu taru da hyaha, ba yega hei m n bou m twa furu dyaku da furu naasu da hyaha.

Nelagi

Hiraba dia tei ba naga nunda nuoa Tagacim tahi. Cembau nunda nuoa da a wosu minganu nuyaam n bou-mam furu cembu da furu taru da hyaha ; dyakau nunda da a wosu minganu nuyaam n bou-mam furu dyaku da furu naasu da hyaha. Tagacim naga ba mande u n kuosa nuoa twa. Tiimsu-u.

A twamam

Caga tagacim n kuosa nuoa twa.

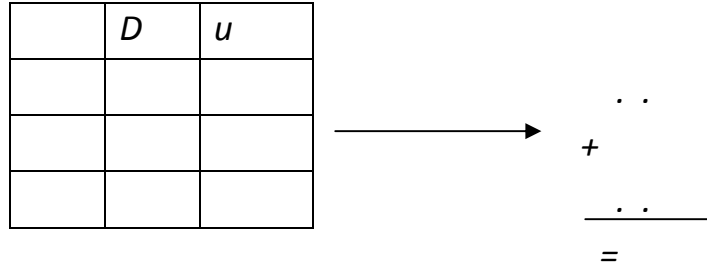


M bera m yuoi hyaha

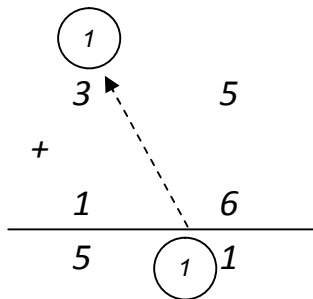
Da a naga ba mande nuoa wosu n mingam, a yi piira 35 ba dwonsa 17.

Da a naga ba paa dwosam bawaganu nwamba n tou-ha tyamba dia, a yi twanga kama e :

1. A diem nwamba, twali n bou twali tihə ; dumba n tingə a tuaa də pwisi tingə sə twai. "35 + 17= " ;

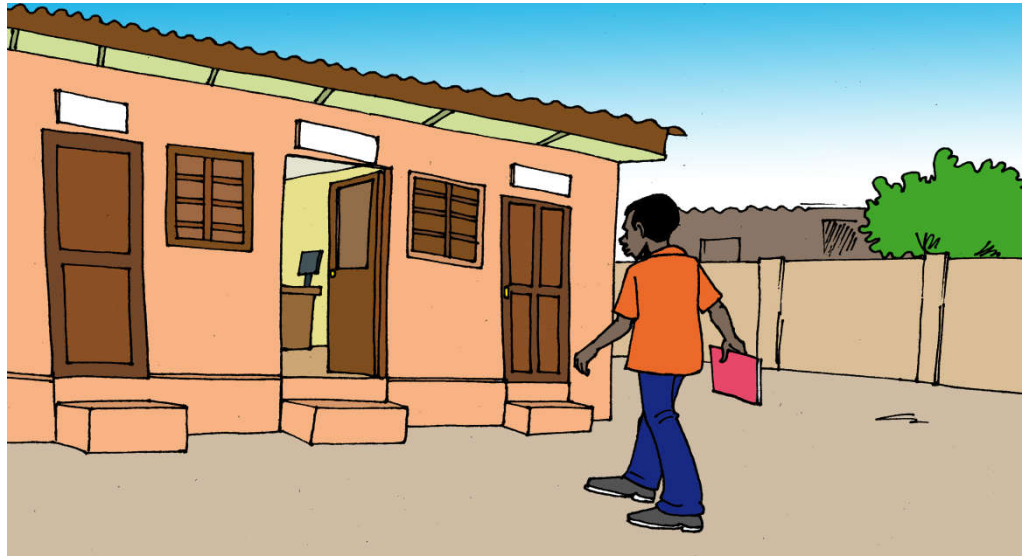


2. Wagə dumba a tuaa bá hyambə a n yei n twa. Dá a wagə dumba bá nwa a hyambə nwambi də də toú tyemba dia, a diem dumbi dumba tihə bá piirə pwigə hyangə bá kə dwonsa pwisi twasi n bou-si hyáhə bə sa wagə də í pwisi ; a n hyambə n twa, a diemsu pwisi tihə. Wondə tihə ala a cesə pəpei bə n pahu-kəm :



Twaməm bá byendə suu

1. Diem a sabi hyahə dwonsəm amum
a-) $26 + 5 = \dots$, b-) $58 + 43 = \dots$, c-) $75 + 36 = \dots$;
2. Paa cuoləm sanwa.
3. Kukwatəbə hyimbə tutə caga dia kuhu hyahə (cagi A də cagi B). yeni n dei sani bə nwa cagi A dwei wii 48 də cagi B dwei 34. Də í caga a diesu a dwei wii twatə.



- Wondə futú ahú suu.
- Cagə a n u hyambə ama toyena n maanə-ha a yuoi hyaha.
- Cagə arondisama biru n pahu n dyeli



M bera m yuoi hyaha

Arondisama nwam komini hyaha bega-cienhu e. Da í bega-cienhu u touú ciau da u nwam komini kunsefa. Da í kunsefa, fa kwandənu bá n nwam dau twam pwahau ba touú bá cendə pwigam-byena nei ba sa n pa. U kwandənu bá n bou syela n dyeha waga waga bá kwandə arondisama a hyaha bá fi bá u terə u kwandə kunsefa. Da sani e komini kunsei sai n tan u teram u kwandə arondisama ciau.

Arondisama touú sagi da ba da wusa ba yaga arondisama biru. Da í biru hyaha, ba pahu ninsi pwompwom ba saga dyahasu hyaha twamam pwompwom banwanu :

- Bá legalisa saba ;
- Bá dwosa saba dá hirau nunda kari ;
- Bá dwosa sanda-daa saba da humam saba
- Bá hyiha siim saba hyaha bá fiiga bá ta a suuai

- *Bá bwei hirabə bá paasə tuòì.*
- *Bá cagə hirabə komini hyahə də arondisəma hyahə ninsi n pahu-kəm.*

Dá a tei arondisəma biru hyahə a kwandənu bá syeləka n dyahəsu-bə hyani bə sagə syeləka a dyakantwabə n maanə-bə bə nagə bə bə dyahə twaməm.



Twaməm bá byendə suu

A/

- 1- *Cagə bə n wusə-i bə yagə arondisəma*
- 2- *Cagə n bou-u aronsəma disú bə n u wusu bə yagəm*
- 3- *Cagə bə n tən paa-kəm bá kwáandə arondisəma ciau.*

B/

- 1- *Hei twaməm naasi bə n dyahəsu-məm arondisəma biru hyahə. Cagə twaməm n dyeməm n suu n mingəm.*
- 2- *Diem a sabi hyahə “**M bera m yuoi hyahə**” Toyen-ceceyandəkə.*
- 3- *Cagə bə n mwana cerí n dyehi də í toyen-cecegə hyahə.*



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm.



M bera m yuoi hyahə

Ti-tumbú e a tumbə tiigə bá kə wondə suu kə ciem. Kəhyam, də tiim də tiisi pa wasə bə hyá bá tə tə houn magarə tiisi bə dyahəsu twaməm pwopwom. Ti-tumbú suu wosə magarə. U tiim də tə yí hyárə yendú, bə dwonsu tihə kworəm, bə tiim də tagəfə yí n puum suu. Də tə tumbu tiisi byena sasai, bene yí n kwa dei nángə ; u yí fi kwosənu syela twaa dei. Dá də nwam kəhyam, tə dwonsu tə syeli fwai e.

N e n mwanəm Bene cambə sə tə kwandənu Mwocehu hwarəkə dai cembí bá tumbə tiisi tə sai. Tə kwandənu bá tumbə tiisi bá fiigə tə yam-narəm daa bənwənu tə sandə dai, tə douməm dai, tə pweu hudaam dai.



Twaməm bá byendə suu

- 1- Cagə bə n wusə-i bə yagə bá tumbə tiigə.
- 2- Cagə ti-tumbú suu n mangəm
- 3- Cagə Bene Mwocehu dai cembí n nwam n dyeli a tahi
- 4- Cagə tə nəm fi bá tumbə sani tiigə bá fiigə bá tə tə bwosi hyahə dai ceti e.
- 5- Diem a sabi hyahə nuyena n tou-ha nuyen-cecegə carəkə ; nuyen-cecesi dia ; nuyen-cecesi tari ; də nuyen-cecesi hadwam.

Msyeliboutakominisyelicetiyugúhauedadaataamsinwamcilimyatapwigamanum.

- Wondə suu diemam n bou-məm amum tabalo futú hyáha
- Ya bə n diem n dyeli
- Cagə a n hyambə-i də í toyeni diemam hyaha
- Kansa nuyena n bou-ha də í toyeni hyaha



M bera m yuoi hyaha

Tə n tən twagəsu sani, nuyaam tən yeraku bə twánga twánga n twaam. Toyeni n bou-i ali tabalo futú hyáha də paa də í nwanəm e. Nuyaam n tən yeraku hyame bə twánga twánga n twaam bə də wusə bə yagə “ twagəsəm hyaha dundunú”. “ twagəsəm hyaha dundunú” hyaú, u toú nuyeni n dyeli də wasə tahi. Diemam hyaha, tə kwandənu bá yensə bá mandə nuyeni n dyeli də wasə tahi bá də kansa bəwagənu twaa. Nuyena kansam hyame. Dá tə kansa suu toyeni n bou-i ali tabalo futú hyáha də nuyena tə yí hyambə kama e : ***“M syeli bou tə komini syeli ceti yugú hau e də də taamsi nwam cilimyata pwigam a num”***.

Bá fi də a yí kansa nuyena suu, a kwandənu bá n hyá bá tə nuyeni yí fi bə n nwam nuyaam (m, a) də sagə yí fi bá n nwam nubwoni (də). Nuyeni e twagəsəm hyaha a nəm ya-i də də toú cesəm bə tiim də a yí fi bá ya toyeni.

Dá a nagə bá cagə hani hyini n bou-kəm bəwagənu hani twali hirəbə sai n hya-i, a yí n twagəsu də taamsi n mingəm bə sagə cagə də n bou hau. Dá a nagə bá cagə də n bou hau, a yí twanga tihə censi ; Sə e: Yugú, Kogə, Dapui, Disú, Yugu də Disú də dacahu haya, Kogə də Dapui də dacahu hyaha....



Twaməm bá byendə suu

A/

1. *Cagə bə n wusə-i bə yagə “twagəm hyahə dundunú”*
2. *Cagə bə n wusə-i bə yagə nuyena kansam.*
3. *Cagə a nəm paa kəm bá kansa nuyena suu.*

B/

1. *Diem a sabi hyahə toyena aha :*
 - a) *bisitoúsəpwedyebəhyáhəbansəm ;*
 - b) *yibukangəsədəhirauyíhaambigəbákəmwanađau ;*
 - c) *msyelikwandəmyeitenəmtahie.*
2. *Kansa twagəsəm dundunú n dyehu u nuyena*

C/

1. *Hei fiigəm dia bá cagə hani hyini n bou-kəm bəwagənu hani twali*
2. *Cagə a syeli begau yahə n bou-kəm də a nində syeli bwigə tahi.*

Byendam 15

Dwonsam da sanda ba n pugā kwa bawaganu nwamba n tou-ha tyemba tari.

Dá tã kansa suu toyeni n bou-i ali tabalo futú hyáhã da nuyena tã yí hyamba kama e : “M syeli bou tã komini syeli ceti yugu hau e da da taamsi nwam cilimyata pwigam a num”

- Ya toyeni ali suu
- Cagã dã í toyeni n a mwana hyám n dyemãm
- Diem kãnkana n bou-ha nuyeni “**syeli**” hayhã. Sagã diem kãnkã-dei n bou-hi hyahã.
- Cagã nuyaam n bou-mãm “**syeli**” hyahã n wosu n mingãm.



M bera m yuoi hyahã

Dá a nagã paa dwonsam da sanda ba n pugã kwa bawaganu nwamba n tou-ha tyemba tari, a kwandanu :

- *Bá bera dã í nwamba a diesu bá a dumba a twaa hyáhã*
- *A tinga dumba a twaa, pwisi sã twasi, kosi sã twasi*
- *Cuolã dumba n wagã bá nwam n twa, pwisi n wagã bæ nwam n twa, kosi n wagã bá n nwam n twa.*
- *A n corã-mãm hyam a diem dumba n wagã bá nwam n twa dumba tihã, pwisi n wagã bæ nwam n twa pwisi tihã, kosi n wagã bá n nwam n twa, kosi tihã.*

Nwanãm : tã diem tyemba bá cuolã $362 + 230 =$

$$\begin{array}{r} 362 \\ + \\ \hline 230 \\ \hline 592 \end{array}$$



Twaməm bá byendə suu

A/ You dyahəsu bə naga bá byendə nuyena kansəm. Twagəsəm dundunú cembú hyahə, u hyambə nuyena 120 , dundunu diakú hyahəhə u hyambə nuyena 154. U byensəkau sə u cuolə bá hyambə nuyena sai n bou a twa. Tiimsu-u.

A yí nəm dyahə-i

- 1- Ya toyeni bə n diem-i hyani hani bə n wusə-i bə yagə **“M bera m yuoi hyahə”** ; də bou hyáhə e.
- 2- Twánga də í toyeni n ya-kəm pəpei bəwagənu nwamba 120 də 154 ;
- 3- Fiigə a n cuolə bá hyambə n twa.

B/

Diem a sabi hyahə tyemba aha bə paa cuoləm

$$206 + 326 = \dots; \quad 450 + 225 = \dots; \quad 581 + 406 = \dots; \quad 177 + 602 = \dots$$

C/

- *Diem a sabi hyahə twagəsəm dundunú ahu :**“Cuolədumbanwagəbənwam ntwapwisinwagəbənwamntwakosinwagəbənnwamntwa”**.*
- *Kansa nuyena suu bá hyambə toyeni n muom cerí n dyehi.*



- Wondã futú ahu suu.
- Cagã a n hyambã n dyeli futú hyahã dã n nwam-kãm



M bera m yuoi hyahã

Ti-tumbú nwam haami e tã tã hou sani tiisi bá dyahã tã twamãm. Ti-tumbú pã nwam twam-totosi nwa. U nwam twam-bansãm e tã n kwandãnu bã dyahã-mãm dã yamfuum. Dã tã nagã tumbã tiisi tã kwandãnu bá tei hyambã n paasu dã dakoru u maanã bã hyambã tihã bã tã cagã dã í tihã n nãm yei tiisi n dyesi burú. Tã kwandãnu bã n hyã bã tã twansãm e n nãm n yéi-mãm ti-tumbú. Dã Paai e, a kwanu yí mia. Dã a tumbã tiisi, sã dacahu hyahã fwoni kwandãnu bã n bou bã daagã, hyamãm, tiisi yí ciem suu ; dã sã ciem dai, sã yí n tou fwoni bã wokã bã tooga.

Dã a tumbã tiisi dã mwohu bou hyani, a kwandãnu bã n kwaru hyani pãpani sãsai daãm pã sã twei. Dã cincani hyahã, a kwandãnu bã n sii sã yem doru dã bisi dã pá sã swanã.



Twaməm bá byendə suu

- 1- Cagə ti-tumbú n suui dai
- 2- Tə kwandənu bá hyambə weitə u tə tiim tiisi tumbam
- 3- Cagə tə n kwandənu bá paa-i bá fi tumba tiisi də tə n kwandənu bá paa-i dá tə sə tumbase
- 4- Diem toyen-yagərə-yagərə ali a sabi hyahə

Ti-tumbú nwam bá dyahə tə twaməm. Ti-tumbú pənwa. U nwam twam-bansəm e yamfuum. Dá tə nagə tumba tiisidə dakoru u maanə bá hyambə tihə tihə n nəm yei tiisi n dyesi burú. Tə kwandənu n nəm n yéi-məm ti-tumbú. Dá Paai e, a kwanu yí mia. Dá a kwandənu bá n bou bə lagə, hyaməm, ; dá sə ciem dai, sə yí n tou fwoní bá wokə bá toogə. Dá bou hyani, a kwandənu bá n kwaru hyani pəpani səsai daám pə sə twei. Dá cincani hyahə, də bisi də pá sə swanə.

- 5- Dwonsa nuyena n poorə-ha bá diem də í toyeni suu
- 6- Cagə bə n wusə-i bə yagə toyen-cecegə
- 7- Tera tabəlo hyáhə toyen-cecegə carəkə a ya.
- 8- Diem a sabi hyahə toyen-cecesi dia

Ti-tumbú nwam haami e tã tã hou sani tiisi bá dyahə tã twaməm Ti-tumbú pã nwam twam-totosi nwa U nwam twam-bansəm e tã n kwandənu bə dyahə-məm də yamfuum. Dá tã nagə tumba tiisi tã kwandənu bá tei hyambə n paasu də dakoru u maanə bá hyambə tihə bá tã cagə də í tihə n nãm yei tiisi n dyesi buru Tã kwandənu bá n hyá bá tã twansəm e n nãm n yéi-məm ti-tumbú Dá Paai e a kwanu yí mia Dá a tumba tiisi sã dacahu hyahə fwoni kwandənu bá n bou bə lagə hyaməm tiisi yí ciem suu dá sã ciem dai sã yí n touú fwoni bá wokə bá toogə

- Ya toyeni n bou-i ali tabalo futú hyahə
- Cagə ningə n poorə-kə də í toyeni hyahə
- Paasu ninsi n poorə-si bá dwosə də í toyeni suu



M bera m yuoi hyahə

*Dá hirau twagəsu, nuyaam tã yerəkú u nui hyahə bə twángə twángə n twaam. Bá fi də u toyeni i n deesə, u tã pahu fusə-kunkwansi twaam fusə-cetəm. Dieməm hyahə, də í fusəm tã n pahu bəwagənu tyemba e. Bə a wusu bə yagə **fusəm tyemba.***

Fusəm tyembəkə nwam mansəkə n fiigə-kə fusəm, kaáməm, háhárəkə toyeni hyahə. Fusəm tyemba de ama :

1. Fusə-cetəm tyembi « · » ; də tã bou toyen-cecegə wasə tahi e ;
2. Fusə-kunkwangə tyembi « , » ;
3. Fusə-kárəkə tyembi « ; » ; kə cagú bá tã fusəm pã nində fusə-cetəm bə sagə tweisə fusə-kunkwangə ;
4. Pwindyebə dia « : » ; də í tyembi bə tã də paa bə nagə cagə nuyeni e bə deega, twaam bá nagə hei ninsi də sã wosi, twaam bá nagə bá n pwagənu hirau tuou ;
5. Kaáməm tyembi « ? » ;

6. *Wugasa tyembi « ! » ; bə də diem hirau n tən tə hyame wugasa bá ya toyeni sani cari, twaam bá hára tuou.*



Twaməm bá byendə suu

- *Cagə fusəm tyemba n bou-ha toyeni n diem-i ali tabəlo futú hyahə*
- *Cagə n dyeli də twaməm.*



Nelagi

Fati toú nuo-cera 74 bá tei kari kwosəm. yapeem, i n hundəne bə toú nuo-cera 16. I sá nagə mandə sənswama i n kwosə nuoa twa. Tiimsu-hi.

A n nəm dyahə n dyeli

Cagə fati n kwosə nuoa twa



M bera m yuoi hyahə

Dá a nagə bə mandə fati n kwosə nuoa twa, a hyuóm nuoa 16 nuoa 74 hyahə.

Paarəm e a piirə nin-cetəsi bá **hyuóm hyahə** ninsi kunkwangə. Ninsi hyansi sə kwandənu bá n wagə burú. A n tən paa paarəm bá corə nwambi hyani, də e **sandəm**.

Paarəm tyembi e ama (-)

Dá a nagə bá bera nwamba bá paa paarəm, a kwandənu :

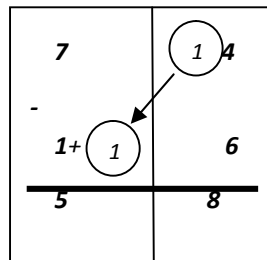
- Tyemba n wagə-ha burú a n dumbə a twa hyáhə (dumba, pwisi, kosi...);
- Nwambə-ceti n bou hyáhə də nwambə-hywambi bou də tihə

Bə cesu paarə yugú hau e dumba tahi bə sá n pa kosi hau.

Dá a hyambə hani bá nwa tihə í tyembi paanu hyáhə yiei, a n hyá bá tə a bou paarəm dyeməm toú sandə bá n pugə m tahi e.

Dá dā nwam kəhyame, a yí dwonsa hyáhə í tyembi hyani n pwigə bə sá fi paa paaram. A n corə-məm hyam, a n diem tihə bá piirə a n yí dwonsə n pwigə hyangə bá kə twagəsa bá dwonsa kogə hau tyembi n twángə-i ; bá n pahəsu paaram bə nwansu hyame bə tei dorə.

Bə hyuóm nwambə-bibi nwambə-ceta hyahə. Dá a kwasa dā pa yei.



Twaməm bá byendə suu

1- Diem a sabi hyahə cuoləm amum :

$$83 - 14 = \quad ; \quad 53 - 23 = \quad ; \quad 94 - 73 = \quad ; \quad 94 - 15 =$$

$$87 - 38 = \quad ; \quad 62 - 46 = \quad ; \quad 36 - 27 = \quad ; \quad 126 - 78 =$$

2- Paa cuoləm

3- Cagə fusəm tyemba n toú yem n dyeməm toyeni hyahə

4- Hei fusəm tyemba num bə cagu n dyeli dā twaməm.



- Wondā futú ahū suu;
- Cagā a n hyambā n dyeli dā í futú hyáhā ;
- Cagā bā n nagā bā paa n dyeli ti-biru atu.



M bera m yuoi hyahāhā

A/

Tiisi tumbām nwam nin-suukā n yí nām mwanā-kā bwosi n tumā bā bou bā sagā mwana tā karā fwai. Bá fi tumbā tiisi dā sā pā mwam, tā kwandānu bā dyem bā yahārasu e ti-biru tā pā n mwam. Kāhyam, tā pwa poorā ti-biru bā yí tumba tā n byaga deesām n dyemām hyahā bā yí sā tumba ; dā sagā yí tiim dā tiisi tubām dai pwa katā dā tā nam pā sā tumba.

Bá fi bā karā hyám ti-biru yahāram hau, a kwandānu bā hyambā n paa-u dā dakoru e bānwanu kawekuhu.

B/

Tiisi tumbām toyeni hyahā, tā cesā ceri suu bā maa bā tā toyeni yaam deesā. Bá fi ya toyeni dā n deesā, tā tān piirā nuyena bā wāgā bā dwosā toyen-cecega.

Nuyeni e a n tān wāgā wāgā nuyaam bā hyambā n dyeli hyani dā dā tou dā hirau yí cesā a n yagām. Nwanām : **ti-tumbú, tiiga, bānwanu**. Dā a wāgā wāgā nuyena bā ya a n maa n dyeli, **toyen-cecega** hyame. Diem hyahā toyen-cecega

tan ceta bawaganu kanka-ceti e bá wasa bawaganu fusam tyembaka(.). Toyen-cecega hyaha ninsi bou sa taari e : n paa-u ninga, u n paa ninga n dyega, dwonsam n tiimam bá deega toyeni.

Nwanam :

- **Saagu tumbá tiigá :** *Saagu e n pa-u ninga, tumbá nwam ninga u n paa-ka tiigá nwam dwonsam n tiimam bá deega toyeni.*
- **Haa** *nwam toyen-cecega n tou-ka nuyeni cari.*

Toyen-cecesi e n tan waga-si bá kwanda toyeni ba twagasu ninga hyinga hyaha. Da ta piira nwanam, kwobi A/ n bou-i "M bera m yuoi hyaha" da nwam toyeni e ba maa da toyen-cecesi waga waga bá n twagasu ti-tumbú hyaha e. Toyeni hyaha, kwoba bou. Da a hyamba ba kaam furu yega cenda twau, a hya kwobi e n cendi hyani.



Twamam bá byenda suu

A/

Wonda nuyena aha : « tiisi Dabaru ywaga »

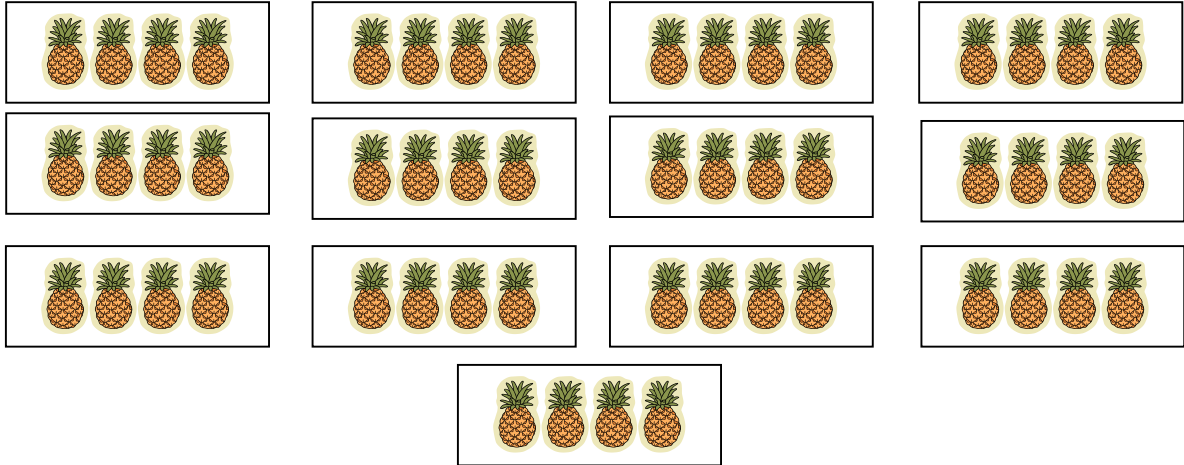
1. *Diisa da i nuyena suu*
2. *Caga da toyen-cecega ni da toyen-cecega nwa ta. Caga n mwanai.*
3. *Da a ta toyen-cecega nwa, diem-ha a kwansa toyen-cecega,*

B/

1. *Diem a sabi hyaha toyen-cecesi tari.*
2. *Toyen-cecega n dyega hyaha, fiiga n paa-u ninga, u n paa ninga n dyega, dwonsam n tiimam bá deega toyeni.*
3. *Diem a sabi hyaha toyeni n bou-i ali A/ tahi da kwoba-dyaki . A/ bou hani ba n wusa-i "M bera m yuoi hyaha".*

Byendám 20

*Fwagəsám bəwagənu sandə bá n púgə də
nwambəfwagəsákai toú tyemba dia, də n fwagəsə n twa
nwambi n toú tyembi cari.*



Nelagi

*Bio tei Sihu kari bá nundə banana cwobəra 13. Cwobəri cari hyahə, banana bou
04. U nagə bá mandə u n nundə banana twa. Tiimsu-u.*

Twaməm :

Cuolə Bio n toú banana twa.



M bera m yuoi hyahə

*Dá a nagə bá paa fwagəsám də nwambi n bou-i hyani hyáhə də də toú tyemba
dia, tihə yiei n toú tyembi cari, a yí paa kama e :*

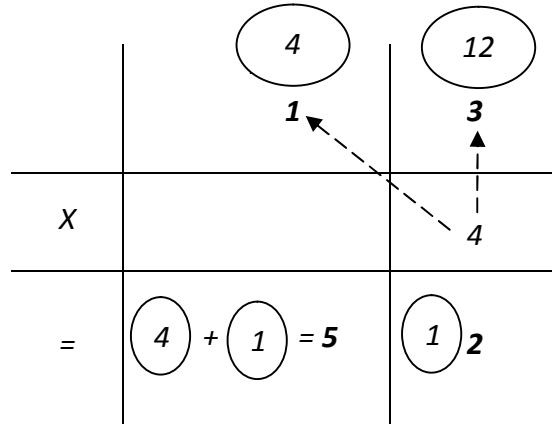
- *Bera nwamba a twaa hyáhə, dumba n tingə a twaa (4 n bou 3 tihə) də
pwisi tingə sə twasi.*

$$\begin{array}{r} 13 \\ \times 4 \\ \hline \end{array}$$

- *Piirə tihə í nwambi a fwagəsə hyáhə yiei bá cetə dumba tahi ;*
- *Dá a paa dumba fwagəsám bá corə nwambi də də toú tyemba dia,
diemsu də dumbi dumba tihə bá n púgəsu pwisi tyembi ;*

- A yegā piirā tihā í nwambi hyani bá fwagāsa hyáhā nwambi hyahā, pwisi tyembi. A n corā n twa, a dwonsasu pwisi tyembi a n yi púgā-i hyani bā sá diem pwisi tihā dā n wagā bā n nwam n twa.

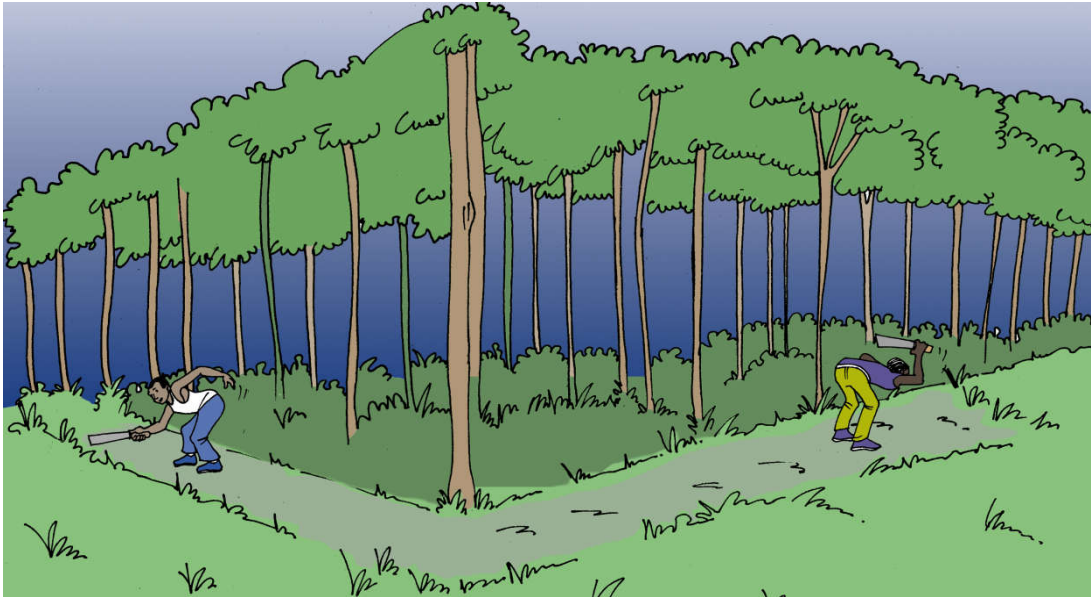
Nwanam :



Twamām bá byendā suu

- 1- Cagā Nelagi toyeni n tou fusām tyemba (.) twa ;
- 2- Cagā dā í toyeni hyahā nuyā-cembām n nwam-kām ;
- 3- Cagā toyeni hyahā, toyen-cecesi n bou sā twa ;
- 4- Paa a sabi hyahā cuolām amum.
 - a) 15 x 5 ; b) 17 x 4; c) 13 x 6 ; d) 18 x 3
- 5- Diem a sabi hyahā cuolām amum. Paa nwamba n kwandānu-ha bā n bou furā-tyemba tahi.

a)	b)	c)
14	15	14
x 7	x 6	x
-----	-----	-----
=...8	= 9...	= 56



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə hirə-dyakəbə aba bə n pahu-i
- Cagə a deega bə n pahu-i
- Cagə tē nā n paa-kām bə hyárə mwotúú



M bera m yuoi hyahə : bə hyárə mwotúú

Pəpani də paai də nwam daa bə n tuu-ha hyahə mwohu magərə. Mwohu də fyatu də tən wei bə pə n saabi daám dwondəm. Dé mwohu korə daám, hu tən swanə ninsi pwompwom e. N dyebə toú tiisi də sə nindəsə yikətaa pwompwom, bə e n dwosə-bə bə wuobu dáam mwotúú dai. Ama, də yí yei də tē yí hyárə daám.

Dé tē nagə bə hyárə daám m pə twei tē fwai, tē kwandənu bə cagəsa tē kwana də tē tiisi. Bə fi də a yí cagəsa kuhu twam a tiisi suu, a kwandənu bə bú furú də u daagəsi nindəsə myata num bə diigə a kuhu twam a tiisi.



Twaməm bá byendə suu

A/

- 1- *Ya yafuum toyeni n bou-i ali “M bera m yuoi hyahə” tahi.*
- 2- *Cagə byeni hyahə daa n dyeha toú mwotuú ;*
- 3- *Cagə toyeni hyahə bá n tə mwana cerí n dyehi daám hyáram hau*

B/

- 1- *Cagə toyeni hyahə toyen-cecesi n bou sə twa*
- 2- *Cagə n mwanə-i a corə sə n bou sə twa.*
- 3- *Diem a sabi hyahə toyen-cecegə n bou-kə toyeni wasə tahi.*



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə n dyeli npahu-i
- Bə fiigə dai mani-tə
- Cagə daa twaa n bou-ha



M bera m yuoi hyaha

Bene nwam syeli n bou-i afirika hyaha. U cendəna nicaməm yuoga bə ha tei tu barú bə n wusə-hu bə yagə niserə. U toú byega dia e də a tagəfə pwoməm pə waga :

- Yugú hau byegú (Atakora də Boraku byegú) toú byeni hyaha yoi cari də də tən cendə narəduú bá tei tu pyesəka ; paai cari də də tən cendə cutəka bá tei tu cwagəsəhu.
- Kogə hau í byegú (Kútwonú hau) n toú byeni cari hyaha yoa dia ; yo-ceti bou yo-biim n bou, paa dia ; pa-ceti bou, pa-biim saga n bou.



Twaməm bá byenda suu

- 1- Cagə Bene hyaha cienhi n bou i twa tagəfə pwoməm hau
- 2- Cagə toyeni ali də n toú kwoba twa
- 3- Cagə Kwobi n dyeli hyaha bə n twagəsə n dyeli.

Byendam 23

*Fwagəsəm bəwagnu sandə bá pugə ; də hyáhə nwamba
tóú-ha tyemba tari, tihə yaa n toú tyemba dia*



Nelagi

*Amau tei Tancei kari bá nundə kalapinda 189. Kalapindi cari hyahə, kalaa bou
12. U naga bá n hyá kalapinda sai n yei kalaa twa. Tiimsu-u*

Twaməm :

Cuolə Amau n nundə kalaa twa.



M bera m yuoi hyahə

*Dá a naga paa fwagəsəm cuoləm də hyáhə nwamba toú tyemba dia, tihə yaa n
tóú tyemba tari, a kwandənu bá :*

- *Bera nwamba hyaa a n dumbə a twaa hyáhə ; dumba n tingə a twaa,
pwisi n tingə sə twasi, kosi n tingə sə twasi bə nwanu kama :*

$$\begin{array}{r} 189 \\ \times \\ 12 \end{array}$$

- *A dyem bá piirə hyáhə í nwambi hyani bá fwagəsa tihə dumba tyembi. A n
hyambə n twa, an diemsu tihə ;*



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a hyambə-i
- Cagə biali tahi ala də barú də n nwam n dyeli syeli hyahə.
- Hei a syeli hyahə fwai twali n bou-i.



M bera m yuoi hyahə

Kátu n fiigə-tu ninsi n bou-kəm syeli hyahə tə nwam kátu n dyetu hyáhə e a nəm fim bá hyambə syeli fwai sai. Dá a nagə bá paa syeli fwai kátu, a yí bá kaám də í syeli yiebə ninsu n bou-kəm, a yí mandə bə yuoa hyahə ninsi n nwam-si nincetəsi bə tahi.

Fwaa n tou-ha magərə yem syeli hyahə a e n bou-ha də í kátu hyáhə. Syeli fwai kátu hyáhə, a yí fi bá hyambə cei, saga, dakoru, pitai, yaamdia, butikəsi, bonbo-cana, pworəhu, nacoú də nasyendi, fworənsi yahə, kari, tihə n nwam-kəm (də tou bwonbwona ni dá də kwa a).



Twaməm bá byendə suu

- 1- Cagə toyeni ali də n tou kwoba twa
- 2- Cagə bə n twagə-si kwobi n dyeli hyahə
- 3- Cagə a n mansu-kəm toyeni hyahə kwobi n cetə tahi də də n wasə tahi.

futú

Paa ala Bene kátu n figu-tu ninsi n nwam-si fwai də hirəkwoḡə nwa n sə dwosə-kə sə n bou-kəm

- *Wondə futú ahu suu.*
- *Cagə a n wuum-i*
- *Cagə Bene tintuom hyahə fwai n puhə-i tihə.*

**M bera m yuoi hyahə**

- a- *Yeni mwanasə Bene tintuom ninsi pwompwom də sə nwam fwai e.*
- b- *Fwai bou n puhə-i tihə, niim sagə bou bə nwam ni-suum. Fwai n puhə-i tihə də burú wosə magərə ; ama tə yí fi hei pentiru hwanga də a bou Onigbolo, hwanga bambana də a bou ldayo wese tihə hyahə, mátu hwanga də a bou Lumbu-Lumbu, pei hwanga də a bou perəma, caagí, dahwuotiim də n bou Mekuru bá yasə weyowe tuo-suum.*
- c- *Ni-suum hau, Bene toú bwi-nuoi tari e : Hetin-sota bou, Bopa n bou bá yasə Posotome n bou.*

**Twaməm bá byendam suu**

- 1- *Diem a sabi hyahə Bene tintuom futú*
- 2- *Fiigə də í futú hyahə mátu hwanga n bou tahi, pentiru hwanga n bou tahi.*



Nelagi

Pətagəfə kwosu Matei kari hyahə kalana bə n wusu-ha *hitarget*. Fə kwosə myata 72. Kalapində-cehu nwam myata 6. Pətagəfə nagə bə mandə fə n kwosə kalapində-cetu twa. Tiimsu-fə.

twaməm :

cagə fə n kwosə kalapində-cetu twa.



M bera m yuoi hyahə

Də a nagə bə paa tutəm cuoləm də nwambə-tutəkai toú tyemba dia, nwambə-cigərəkai n toú tyembi cari a yi paa kama e :

- A dyem bə piirə pwisi tyembi bə tutəsu, m ywonu 7 bə tutə 6.

$$7 \overline{)6}$$

- Də a wase, a n corə-məm hyam a m diem 6 tihə bə piirə n sandə-məm hyam bə n diem pwisi tyembi tihə bə singə-ni dumba tyembi hyani(2) bə də byaba n yi sandə-məm hyam.

- A nəm byaba bé hyambə nwambi hyani, a də tutə 6 ; a n corə n twa, a diamsu 6 tihə bə cií a n yi dyem bə corə-məm hyam.



Twaməm bə byendə suu

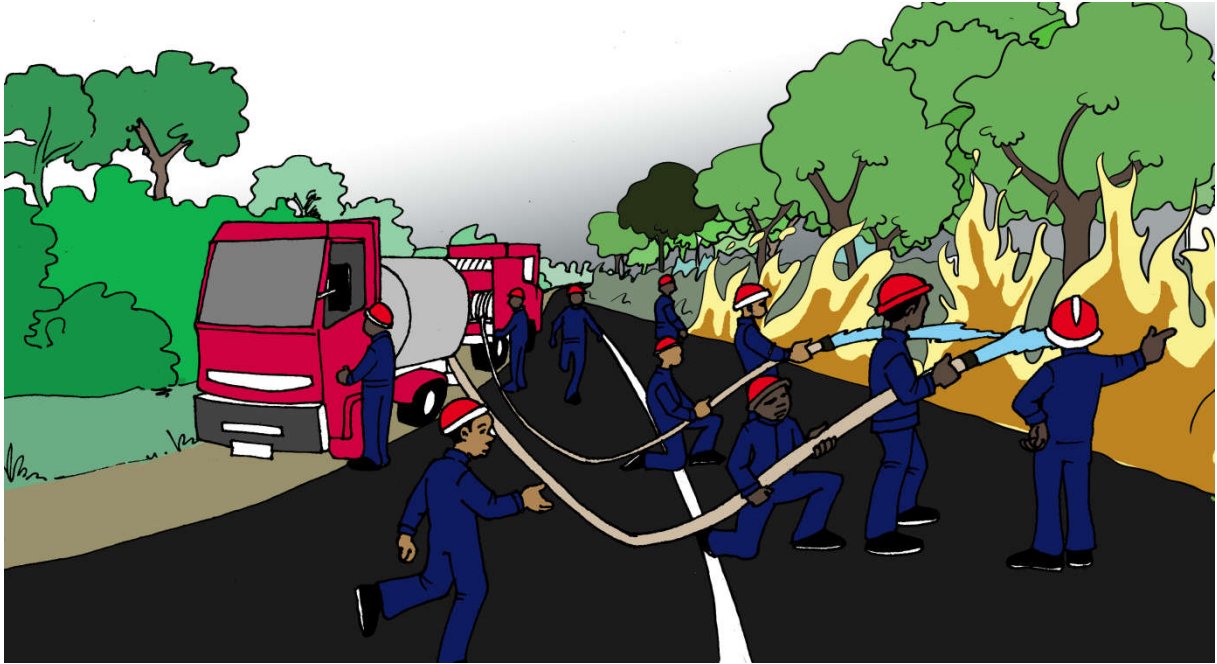
Paa a sabi hyahə cuoləm amum :

a) $76 : 2 ;$

b) $75 : 5 ;$

c) $84 : 3 ;$

d) $65 : 5.$



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm
- Cagə swosa n wurə-ha aha daám bə n a wusu bə yagəm.



M bera m yuoi hyahə

Dá daám korə hani, də kwandənu tə sai tə waga tə hyám də tə bansəm bá fí bá m wúra bə hyá bá tə daám tóu canda də a hwasi magərə.

Dá daám korə hani bə bansə magərə, tə tən yí fí bə wusə sape pompiedyebə bə piirənə sandu bə n tóu-tu bə yí fí bá wúra daám bá maanə bá tə tiim. Bə sandu tóu tyei də caage n nəm fi-kə bá piirə niim dita 2000.

Də í sandu tóu tíhi tahi də niim yí n yerəku bənwani yúru yiem bə dwasu daám hyáhə ; də n nəm dei sani bá paa meem mwuhu hyáhə bá yanga daám.

Də sui də tə yí n sii cerí ahi :

- Tə pə kwandənu bə wesa niim daám n bansə tahi magərə bə hyá bə tə yaam dən nwam mwohu n pə sahə tahi yí fi mwana m daru kahərə bə n dyeli sani. Kəhyamə, tə yí bə m wúrə bə sagə pə wesa niim.
- A pə sabə dadyanfə hinfə, bə fə n mingəm a fə wúrə bə hyá bə tə fə yí mwana daám yegə tə “wandam” bə bəngə magərə.
- A diisə dabwana n toú-ha daám bə a wúrə bə hyá bə tə a yí fi bə sində daám.
- Dé i nagə bə wúrə daam, i pə kwandənu bə n kwagə hani cari. I kwandənu bə n nwam yayi daám n korə begə hyangə kə hyahə.



Twaməm bə byendə suu

A/

- 1- *Ya toyeni n bou-i hani bə n wusə-i : “M bera m yuoi hyahə”.*
- 2- *Cagə sahu n wurə-hu ahu dáam hu n nwam-kəm*

B/

- 1- *Diem a sabi hyahə cerí tari daám wurəm hyáhə.*
- 2- *A piirə bə cendənə hyáhə, toyeni kwoba tari. Diem kwobi n dyeli də nuyeni katai də də nuyeni yandi. Də í nuyena a dachu hyahə a paa tyembi ali (...).*



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n wuum-i
- Cagə fwai kátu n pahu-i
- Cagə bæ n pahu-kəm bədwosu fwai kátu



M bera m yuoi hyahə

Də a nagə bá dwosə kátu n fiigə-tu syeli fwai n bou-kəm, a twangə couú ahu pəpei :

- *A wusə syeli hyahə hirəbə sai waki. A terə dei hirəbə sai n nəm fi bá n touú sani fwoni. Twaməm sai n bou-məm syeli hyahə, n hyamə kwandənu bá n bou də í waki.*
- *A mwanə hirəbə hei bá paa futi bæ n hyá ninsi n dyesi də sə touú yem syeli hyahə.*
- *Dá bæ hei ninsi bá paa sə futí a bæ kaám dá bæ pə duú ningə ningə.*



Twaməm bá byendə suu

- 1- *Cagə dá a yí fi bæ paa syeli fwai kátu bæ pə tei də í syeli*
- 2- *Cagə dá a nagə paa syeli fwai kátu a nəm twangə-kəm*
- 3- *Cagə toyeni ali də kandəm n bou tahi bəwagənu twaa.*

*Toyen-swombakai /tutam da sanda bá n pugá
bawagənu kogə hau tyemba tari nwamba, yugu
hau tyemba dia nwamba*



- *Wondə futú ahu suu.*
- *Cagə a n wuum-i də í futú hyáhə*

Toyeni : *yankwosú*

Nambuli hyahə, pwobə twam-yuoi e yan-wegəsi kwosəm. Dai twali, pwigəm-pwobə dia tei barú cincieru tahi bə nagə nundə yantwansa bá hunə bá sasa sə wei.

Də dai, bə da batə cincieru bá yú magərə bə pə tə hyamba. Bə yisə bá n nagə bə hwi bá nwa harəbu tə baru hyahə “diti”. Bə cendə bá n yagə musə-musə bá yegə bera bá tátú suu. Cinciehu n tuhənə sani pwahau n dyeu sai u n cagu u n yí nagə yansi də sə mingəm. Bə tə hyame bə pə cesə bə twabə. Cinciehu n nindənə sani bə tahi, bá ya bá tə hu yí bə tutə e bá minga ; də hiau yesi pa pwatə tuou yesi. Pwobə n ba ham sai bá yú, bə hwi də dai bawagənu yam-naarəm e.

Nelagi

Cinciehu mweinā yansi 636. Bá tā hu yí kwosānu pwigām-pwobā diesu yansi dā sā mingā mingā. Pwahau n dyeu u nagā bá hyambā u n yí nām toú yansi twa e. Tiimsu-bā.

A n nām dyahā twamām :


Cagā pwahau n dyeu sai u yí nām toú yansi twa.




M bera m yuoi hyahā.

A/ Toyen-swombākai nwam toyeni n cagā-i e ningā n paa-kām. Dā toú kwoba naasi e **a)** kwobi cembi cagu ningā n cetā-kām, hirābā n bou-bā hyahā **b)** kwobi dyaki n cagu yinyagāhu n maanā-hu bá tu hirābā hyambā, **c)** kwobi tari n fiigu hirābā hyambā bā n pwei cei n dyehi bā nagā n wasa yinyagāhu hyahu, **d)** kwobi naasi cagu toyeni n wasā-kām e. toyen-swombākai hyahā, sani nuyena wosā hyahā magārā.

B/ Dā a nagā bá cuolā pwahau n dyeu u n nām hyambā yansi twa a yí piirā 636 bá tutā 12. N tā a n nām paa-kām :

 N hadwam hyahā pwigā dā n diadyebā bou bā twatā ?, m pwa fi, m piirā 63.

$$\begin{array}{r|l} 636 & 12 \\ - 036 & 53 \end{array}$$

 Pwisi-hadwam dā n tari hyahā, pwigā dā n diadyebā bou bā twatā. Bā bou cou n num e. M diem n num furú tihā bá ya bá tā : 5 fwagāsām 2


$$\begin{array}{r|l} - 36 & \\ 00 & \end{array}$$

dā nwam 10, bá hyuóm 3 hyahā, m pwa fi ; m dwonsā 10 dā wágā 13. Dā m hyuóm 10, 13 hyahā dā sandā 3 . M diem 3, 3tihā.

5 fwagāsām 1 dā nwam 5, bā dwonsa pwigā m n yí bindākā hyangā dā n nwamt 6,

6 bá paarā 6 dā sandā 0

 M singānā 6 bá u diem 3 tahi dā n nwam 36

 Pwisi tari dā n hadwam hyahā, pwigā dā n diadyebā bou bā twatā? Bā bou bā tari e. M diem 3 furú tihā bā cí 5 tahi bá ya bá tā :

3 fwagāsām 2 nwam 6. M hyuóm 6, 6 hyahā, dā sandā 0, m diem 0, 6

tihā

3 fwagāsām 1 nwam 3, m hyuóm 3, 3 hyahā dā sandā 0.



Twaməm bá byendə suu :

A/

1. Cagə toyen-swombəkai n pahu-i
2. Cagə toyen-swombəkai n nwam-kəm

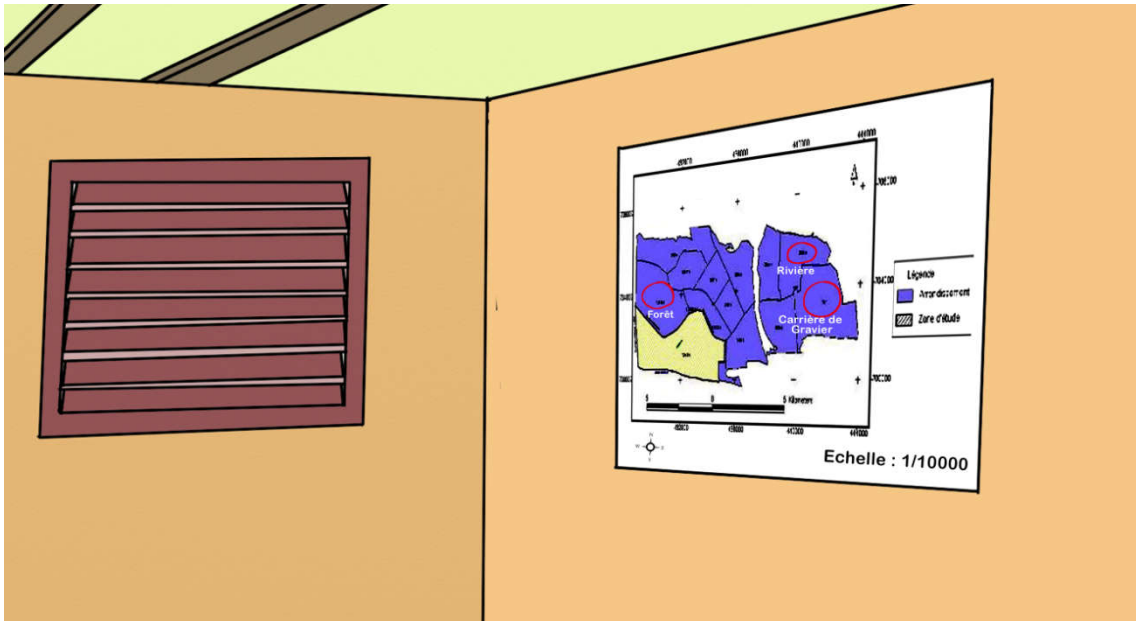
B/

1. Diem cuoləm amum a sabi hyahə

$$452 \div 15 = \quad ; \quad 360 \div 11 = \quad ; \quad 127 \div 10 = \quad ; \quad 235 \div 40 = \quad ;$$

2. Paa cuoləm

- a. Pwahau hiau nundə mankaa pyatətu dia bə nagə kwosə. Pyatə-cembəhu hyahə mankaa bou 345, dyakəhu n toú mankaa 280. U n nagə sani bá a kwosə, bá n coum mankaa 40 cwobəri cari.
- b. Cagə u n nəm fi bə coa cwobərə twa.
- c. Cagə mankaa n nəm sandə a twa u n coa sani cwobərə-yandi
- d. Cagə mankaa n poorə a twa bə yí yegə nində cwobəri twali



- *Wondə futú ahú suu.*
- *Cagə a n wuum-i*
- *Fiigə cei dia a n korə-hi bá cagə hirau hani hini n bou-kəm*
- *Cagə toyeni n cagə-i ningə n nwam-kəm twaam hirau n nwam-kə də n touú mansəsi n dyesi ;*
- *Cagə bə n pahu-kəm bə diem kátu*



M bera m yuoi hyahə :

Toyeni n cagə-i ningə n nwam-kəm twaam hirau n nwam-kə də nwam toyeni n twagəsə-i e hani hyáhə twaam ningə hyáhə bə nagə bə kə mandə suu. Də í toyeni burú hyahə, nuyena n cagu-ha ningə n nwam-kəm, nuyena n fiigu-ha hana, a wosə magərə. Toyeni n cagə-i ningə n nwam-kəm twaam hirau n nwam-kəm, də nwam ningə futú e twagəsəm hyahə də dieməm hyahə.

Də de n mwana-i dá hirau nagə bá diem syeli kwandəm porose bá mwana tiim-kabə, u kwandənu bá diem bá cagə bá deega suu də í syeli hyahə ninsi n bou-kəm də hana n bou-kəm. Dá a nagə bá cagə də í ninsi n bou-kəm bə pwam bá diem toyeni, a tən piirə katú n fiigə-tu e syeli hyahə ninsi n bou-kəm. Kátu nwam syeli futú n dyehu hyahə bə diem furí bə fiiga ninsi n bou-kəm bəwagənu sə n

taam-kəm sə twasi. Bá fi də a yí fiigə suu ninsi taamsi n mingəm, a yí n púgə bə n wusə-i eselə də besəhu carəhu e bənwənu 1/10000. Eselə 1/10000 nagə cagə bə tə a tutə ningə taamsi coú 10.000 bə piirə coú 1. Də de n mwana-i də tə yí fi bə fiigə sabəfeem hyáhə twaam pyampyamsibəhu hyáhə syeli daagəsi n mingəm, arondisəma daagəsi n mingəm də komini daagəsi n mingəm...



Twaməm bə byendə suu

A/

1. Toyeni n bou- ali "M bera m yuoi hyahə" tihə, də twagəsu toyen-yuoa dia hyáhə. Cagə-ha
2. Hei toyeni n cagə-i ningə n nwam-kəm twaam hirau n nwam-kə də mansəsi tari.
3. Cagə a dwopu twagəsəm hyahə a syeli n nwam-kəm. A hiha bə cagə Yeni n mwana fwaa n dyeha a syeli a n bou-kəm bə yegə cagə bə n mei ninsi n dyesi bə nagə tiim syeli kwandəm sə n bou-kəm.

B/

1. Cagə bə n wusə-i bə yagə syeli fwai kátu
2. Hei n dia də í kátu n toú suu n dyehu
3. Cagə Bə tən bei besəhu n dyehu bə fi kátu hyáhə ninsi taamsi n wagənu magərəm hyahə í taamsi.



- Cagə a wei a tahi toyeni n bou-i futú ahu u hyahə
- Cagə də í toyeni də yuoi
- Cagə yibu hyahə bə n kwandənu bá hyuóm-kəm mwótwatau toa.



M bera m yuoi hyahə

Byaləhu hyahə tə n pahu-kəm hyame yarəhu (caarú), də tóu mwotuú. Mwotuú pahu ninsi də sə hwasi magərə bənwənu kuhu tweim, yendú maanəm, mwohu doru tapəm bá cansa bani də təpwii tweim. U sagə yí fi mwana tagafə pwoməm kahərə, bwani dounə syela hyahə. Bə fi də tə yí tapə mwotuú, Bene yibu sabi hyahə, bə cagəsə bə n kwandənu bá hyuóm-kəm mwotwatəbə toa. Dá a pə naga daám twei a kuhu, a kwandənu bə hu cagəsə bá diigə.



Twaməm bá byendə suu

Pəcansu də Mari bə yeinə dakobiali bə byendənə mwotuú hyáhə ninsi pwompwom. Bə n nindənə sani cincani, bá cesə bə yahə yiebə n twagəsu-kəm mwotuú hyáhə, bə yaməm yagə pəpei. Bá fi də a bei a hyám mwotuú hyáhə, dyahə twaməm amum a sbi hyahə bá cendə 1 bá tei tu 4.

Bə n ya toyena aha tihə, cagə də **magəri** e ni də **yorayaru** e tə :

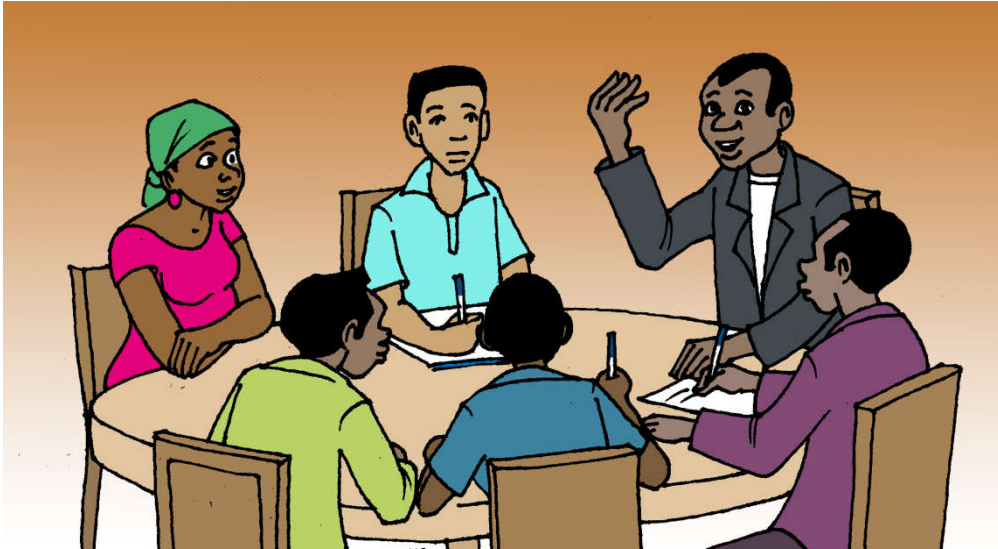
- a. Bene yibu sabi pase coú dā bā yí n tuu mwóhu. **Magari** e ni dā **Yorayaru** e tā.
- b. Mwotuú yí fi maaná yendú. **Magari** e ni dā **Yorayaru** e tā.
- c. Cagəsəm tiim dā daám pwa twei tiisi. **Magari** e ni dā **Yorayaru** e tā.
- d. Mwotuú pwa fi bá mwanā dai hyini dā tagəfə pwa pwom. **Magari** e ni dā **Yorayaru** e tā.

2) Diem a sabi hyahə lisətə A dā B n bou-bə aba tihə. Hyuóm furú a fiigə b́ tə n bou-məm listə A hyahə, m bwogi hyame listə B hyahə.

<u>LISƏTƏ A</u>	<u>LISƏTƏ B</u>
a) mwotwatau	i) bə paa kəhyame bə nagə dáam pə twei kuhu twaam tiisi
b) tihə puorəm	ii) tə yí fi bə u hyára
c) mwotuú	iii) yiibu hyuóm u toa
d) cagəsəm	iv) mwotuú e n mwanə-hu

3) Cagə a syeli hyahə mwotuú n maanu canda n dyeha.

4) Diem toyen-ceceyandəkə n bou-kə hani bə wusə-i« M bera m yuoi hyahə ».



- Caga a n hyamba n dyeli futu hyaha.
- Fiiga hiraba n kwa-ba sabi ba yi diem waki toyena
- Caga n mwanā-i da hiraba tan piigu ba saba hyaha waki toyen-yuoa.



M bera m yuoi hyaha

Dá a tei waki ba n twagasu da a diem toyen-yuoa da hyamam nwa a n yuum sabi ba piigu hyaha toyen-yuoa, a pa du dai hini da i waki toyena twaam da i sabi toyena. Dá waki e, da tiim da a yi diem toyeni ba mwana n a twonu u ya ba cesá da n nwanu u da bou da i waki.

Waki toyena diemam tiim hiraba dia e.

- N twonu waki, hyau u tou u n tapā-i e
- Ba n twonu waki, hyau u tou hyam ba yi dyaha sabi twamam ba figa n u twonu.

N twonu da ba n twonu yi fi n nwam hiraba dia twaam hirau cara :

Hiraba dia : twamtwam-ciau (n twonu) sa a tei ba byegara waki ba hunā ba u caga ; a (ba n twonu) tei ba n twagasu da a piigu a sabi hyaha toyen-ceta.

- Hirau cara : twamtwam-ciau tei waki ba n twagasu da u diem u sabi hyaha.

Waki toyen-yuoa piiram bou cou n dia e: diemam sabi hyaha, toyena piiram bawaganu apare n piigu yunhi.



Twaməm bá byendə suu

A/

- Toyeni n bou-i ali hani bə n wusə-i « M bera m yuoi hyahə » də cagu a n kwandənu bá byendə n dyeli e waka toyena piirəm hau.

Dyahə a sabi hyahə twaməm amum.

I.

a) Cagə toyeni n twagəsu n dyeli hyáhə.

b) Fiigə də í toyeni hyahə toyen-yuoa

c) Cagə də í toyeni a byarəka

II.

a) Hanə-cembi (I) hyahə, a dyahə n twam-burú tə

b) Cagə m n nwam-kəm

B/

A nwam cagi hini ciau e. A tei CARDER bá byegərə waki də kawekuhu twagəsu bayia dyahəm hyáhə. A n byekəm hyame, a diemse toyen-yuoa. Ya də í toyen-yuoa. Də a yuum, bə kwandənu bá cesə ninsi así :

a) Waki n twagəsu n dyeli hyáhə

b) N paa-u waki u hiri

c) Waki n paa dai n dyeli də hani n dyeli

d) Waki toyen-yuoa



Memuna kwosu butikā dā kə hyahə ninsi pə mwam magarə. Yapeem n pandə, u cuolə u n kwosə-kəm dā dai. U cuolə sani bá wasə bá paa n wai besəhu bá nwa u pyetəse cuoləm. U sa yegə bá cuolə suu bá tei mwana u twamtwam-ciau.

- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə;
- Cagə n dyeli n wai besəhu cuoləm hyahə;
- Cagə bə n tən yei-kəm bá paa n wai besəhu;



M bera m yuoi hyahə

Dá a nagə bá paa 9 besəhu, nwamba n toú-ha tyemba pwompwom, a kwandənu bá a wágə bá yera tyembi cari dā dā n nwam bá cendə 0 bá tei tu 8. Dá a wágə wágə tyemba bá nwam a nwam 9, a diem 0. Dwonsəm tahi dā paarəm tahi, 9 besəhu pahu kama e :

Dwonsəm tahi :

A yí piirə dwosəm nwamba hyaa bá wágə wágə a tyemba bá corə tyembi cari ; bá yegə piirə a n yi paa dwonsəm bá corə nwambi hyani, bá wágə wágə dā tyemba bá corə tyembi cari. Tyembə-hinda hyaa a diesu a wondə dá a mingə. Dá a mingə, a n hyá a paa cuoləm suu e. Dá a pə mingə, a hyá a pə cuolə suu

N tə dā nwanam :

$$\begin{array}{r}
 1 \quad 2 \quad 4 \\
 + \\
 2 \quad 6 \quad 5 \\
 \hline
 3 \quad 8 \quad 9
 \end{array}$$

Dwosam nwamba tyemba n waga bá cora tyembá-hindi n dyeli

Dwosam coram nwambi tyemba n waga bá cora tyembá-hindi n dyeli

Dwosam nwamba tyemba n waga bá cora tyembá-hindi n dyeli : 1 + 2 + 4 + 2 + 6 + 5 = 20 = 2 → 2

Dwosam coram nwambi tyemba n waga bá cora tyembá-hindi n dyeli : 3 + 8 + 9 = 20 = 2 → 2

Paaram tahi :

A yí wága hyáhá nwambi cembi tyemba bá cora tyembi cari. Bə wasə bá sága wága nwambə-paarakai tyemba də nwambə-corakai tyemba bá cora tyembi cari. Tyembá-hinda hyaa, a wondə dá a mingə. Dá a mingə, a n hyá a paa cuoləm suu e. Dá a pə mingə, a hyá a pə cuolə suu

N tə də nwanəm :

$$\begin{array}{r}
 3 \quad 1 \quad 5 \\
 - 1 \quad 3 \quad 8 \\
 \hline
 1 \quad 7 \quad 7
 \end{array}$$

hyáhá nwabə-cembi tyemba n waga bá cora tyembi n dyeli

nwambə-paarakai tyemba də nwambə-corakai tyemba n waga bá cora tyembi n dyeli

hyáhá nwabə-cembi tyemba

n waga bá cora tyembi n dyeli : 3 + 1 + 5 = 9 = 0

nwambə-paarakai tyemba də nwambə-corakai tyemba n waga bá

cora tyembi n dyeli: 1 + 3 + 8 + 1 + 7 + 7 = 27 = 2 + 7 = 9 = 0

$$\begin{array}{r}
 \rightarrow \left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} \begin{array}{r} 0 \\ \hline 0 \end{array}
 \end{array}$$



Twaməm bá byendə suu

A/

A sabi hyahə, diem bá paa cuoləm amum bá wasə bə paa 9 besəhu bá hyambə də a corəse suu.

$$327 + 352 = ; \quad 542 + 145 = ; \quad 120 + 234 + 213 = ;$$

$$187 - 138 = ; \quad 362 - 249 = ; \quad 436 - 327 = ;$$

$$694 - 315 = ; \quad 726 - 478 = ; \quad 986 - 678 = ;$$

B/

A cagi yiebə teerə Sātu bá tə twona cagə-ceti waki byegərəm. Tə n fwagərənə dai bá i cagə waki hyahə cagə-ceti pebasau n da ya pewaki n mingəm, pei n yei i twa də i n sandə i twa. Tə twagəsəm hyahə, tə muom pei nwamba pebasau n da mwanə-ha. Hirəbə sai da fwarəse Sātu twaməm.

Dyahə twaməm amum bə bei a hyám n mingəm

a) cagə Satu n da paa-kəm tə twaməm n suui, hirəbə fwára.

b) cagə a deega waki hyahə toyen-yuoa dieməm sabi hyahə də suu n mingəm.



Buba nwam kaweku-cáhu e. Syeli hini kwandam cagi yiebə u wusə bə naga u bə twagəsənu bə n nəm korə ceí n dyehi bá hyárə ninsi n muom-si də tihə twó-suum də wàtə bá doú bwasi dè puóra. U n bə byensú sani, bə n pugə ninsi sə burú sə burú bə piigu u toyena bə hyá bə tə toyen-magəri e də n dyeu sai naga bá hwi bá də twagəsa u katiei hyahə yiebə.

- A wondə futú də toyeni n bou-i u tihə bá cagə n dyeli n pahu-i ;
- Cagə n bou-bə waki hyahə bə n pugə ninsi n dyesi bə piigú toyena ;
- Cagə ceí mangəm a n nən fi bá korə-hi bá piira suu toyena waki hyahə.



M bera m yuoi hyahə

Waki hyahə, bə tən twagəsə toyena də a wosə magərə dá a naga bá a piira a sabi hyahə də pwa n ywagəsi. Də de n mwanəm dá a naga bá a piira, a n kouú ceí n pyensə-hi. Də í ceí i wosə magərə; n tə i mangəm :

- A dyem bá byega a hyim bá paa tabəlo a sabi hyahə də u touú sunsuohí tari : toyen-yuoa youú, bə n ya n dyeli də í toyen-yuoa hyáhə də youú, a magərau a n maam-kəm bə n ya-i hyáhə də youú.
- A pə n diem bə n twagəsə-i sai ama a n diem toyen-ceta. A sagə pə n diem nuyena bəwagənu a nuyaam sai. A tən diem bá cata.
- Bá fi diem suu waki toyen-ceta, a kwandanu bá n byekə suu, bá cesə pəpei, bá biárəkə toyeni a yuoi hyahə bə sa fi bá də diem.

- *A diem dā n deesā bā yí yei yaam tuntwom, bā sagā kansa toyena n wagāha toyen-yuoi.*
- *A n diem a magārau a n wuum n dyeli dā dā nwam toyen-ceti e a tahi bā kwandānu bā n bou a toyen-twagāsákai hyahā.*



Twamām bā byendā suu

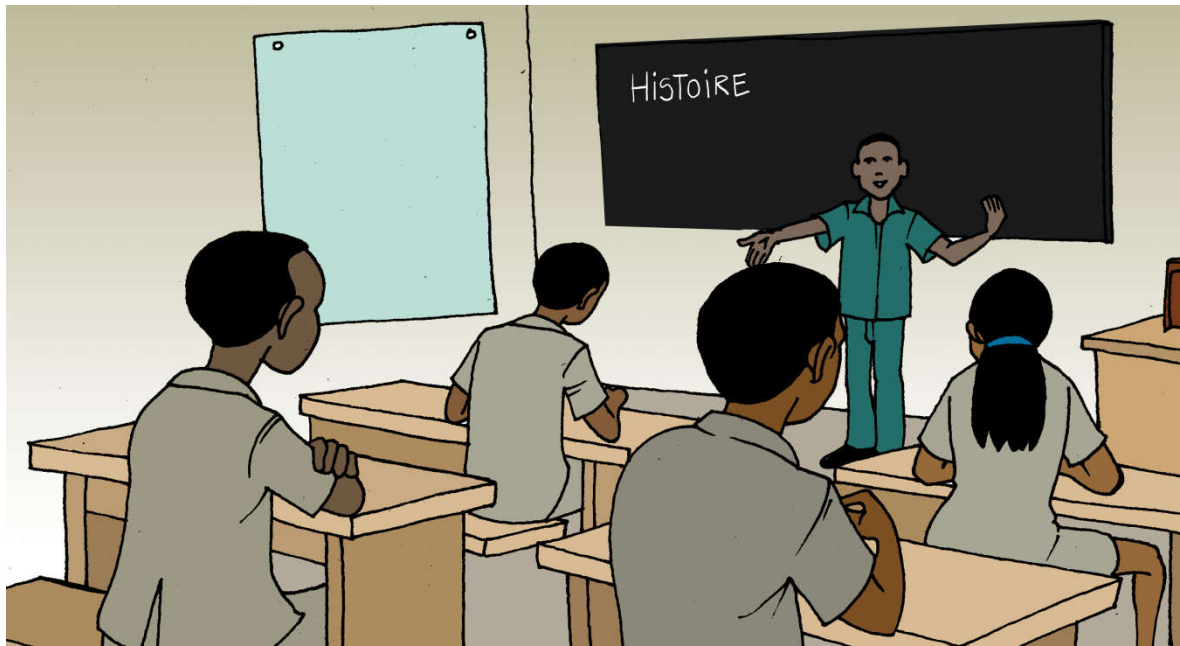
A/

Wondā Hyáhā í futú ahu u hyahā dā toyeni n bou-i u tihā bā cagā hirābā n dyebā diem waki toyen-yuoa dā n kwandānu-kām.

A piirā ceí bā n hei ahí toyeni n bou-i adi « M bera m yuoi hyahā » tihā i nwanam bā cagā bā n pahu-i.

B/

Cagi n binu-i pwobā pei dā nagā maanā a syeli hyahā bā paa waki pei bidām hau. Bā fī dā waki dai i nindāni, bā nangane saba n cagu-ha peibinú toyeni, u n tapā-i, hirau n nān paa-kām bā bindā peifā, u n nān paa-kām bā yega u bini, dā n toú pasuoú n dyehu, dā toú kwamiegú n dyehu... A dwopādyebā teerā awei e dā a yí tei dā í waki bā piirāni toyena bā hunā bā bā twagāsa. Diem a sabi hyahā a Cagā a n yí nān byega-kām a hyim bā fī bā piirā waki hyahā toyen-ceta n a tiim-ha a diem suu a toyen-twagāsákai.



- cagə n pahu-i futú hyahə
- cagə n dyei halayafə
- cagə swombí Bene hyáhə də Bene halayafə də kandəm n bou tahi.



M bera m yuoi hyahə

Dá a naga bá mandə syeli bwosi hyahə ninsi n yi paa-si, a yi byendə də halayafə e. Halayafə nwam syánsə n tən wonda saba bə n yi diem-ha hyahə bá cagə hirəkwoosi n yi nwam-kəm, sə n yi bou-kəm, pyesəm n dyeməm yi maana handuni hyahə. Də tiim də tə yí mandə də n yei-kəm də bwosi nwam kama sənswama. Halayafə tə fiigu burú n dyehu, u n yi paa-i, u n sandə n dyeli də í pəpaha hyahə, u n kaam n dyeli də u n pyesa n dyeli.

Halayafə sagə tə cagú syeli n tiim-kəm twabə, twabə n tiim-kəm tə syeli, tə n wagə bá paa ninsi dyesi də ninsi n tə kansa-si.

Halayafə tiim də tə yí n hyá bwosi n sim-kəm bá cendəni hirəkataabə tahi bá maana bá tu yagalai. Də sai hyame, n byensu-bə halayafə bə de n mwanə-bə də tə də hyá.

N byensu-u halayafə, u tən wonə hirəkwo-kataasi n yi yasə ninsi n dyesi tihə hyahə (tapwii, dyega, hwanga, bábatu, futí, saba...) sə tahi e bá diem halayafə toyeni. Tə n bou byení ahí, i halayafə cendə Yesu n sandə byeni e. U n sandə-byeni, də de 00.



Twaməm bá byendə suu

A/

Dyahə twaməm n bou-məm amum tihə bá bei a hyám halayafə hyáhə.

I- cagə bá cendə Yesu sandəm (byeni 0) bá ha tei tu a magərau a sandə dai də n nwam byena twa.

II- cagə swombi, toyeni n cagə-i ningə n yi paa-kəm bə n bou də halayafə də nwanam n bou tahi də kandəm n bou tahi.

III- cagə də n byensu halayafə, u nagə bá diem Bene halayafə toyeni, u n nən hihə saba n dyeha hyáhə.

IV- cagə Bene halayafə hyahə, toyena tə nən fi bá cesə-ha.

B/

A teisə byesəm bá mandə bə n wusə-i halayafə. Dá í byensəm hyahə, a da piisə m toyen-yuoa. Cagə a sabi hyahə a n da paa-kəm bá fi bá piirə də í toyen-yuoa. Cagə a n da dyahə tahi suu bə sagə cagə canda n da miegu-ha a kwanu.



Hirabà dyahà kunkundu bá kwosà. Byeni suui bà maa bà hyambàse kunkundu magarà. Bà n maanu dai pei, Kawekuhu bà wusà bá bà cagà twamam n da sim-kam bawagà bá bà mwana bà pei. Babwosi da tei dà í waki i syeli kunkun-cagi hiri hyáhà e. Bà n twagasu sani toyena, Babwosi byekà suu bá n piigu i sabi hyahà toyen-yuoa bà nagà bá wasà sani bá diem i toyen-twagasákai bá dà ya i cagi yiebà tahi.

- Cagà a n hyambà n dyeli futú hyahà ;
- Hirabà abu bà hyahà, fiigà n dyeu Babwosi ;
- Cagà toyen-twagasákai diemam cuncwánsi.



M bera m yuoi hyahà

Toyen-twagasákai nwam toyeni n cagà-i e ningà n da paa-kam bá mwana n da kwa-u hyani u cesà suu. A yí fí diem toyen-twagasákai waki hyáhà, byensam hyáhà... Toyen-twagasákai diemam hyahà, n tà toyen-yuoa : waki n paa dai n dyeli, hani n dyeli, waki yuoi, waki n yei-kam, n da bou-bà waki bà hira. Toyen-twagasákai hyahà n diem-u, u siim bou tihà hau. Hirau n diem-u bà u wusu bà yagà cagi nuwogàhu e.



Twaməm bá byendə suu

1. *Cagə toyen-twagəsákai n toú yem n dyeməm*
2. *Cagə toyen-twagəsákai hyahə toyen-yuoa n bou-ha*
3. *Cagə bə n wusə bə yagəm n diem-u toyen-twagəsákai*
4. *Diem a sabi hyahə yagalai í byensəm amum m toyen-twagəsákai*



Tagəfə puum daa səsai Támpagə hau. Tagəfə niim wapá kwana hyahə bá wuura tuósum səsai bá doa bwagə bá yasə də tihə nwam fwatu fwatu bá pwa yei kuhu dyahəm. Də í toyeni pugə syela twaa pwompwom də a hyahə niim catə catə ceí bá swanə səsai.

- Cagə a n wuum-i ;
- Cagə futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha ;
- Cagə a n hyá də niim fwásu-kəm tihə bə piigu tuóm.



M bera m yuoi hyahə

Tagə-cetəfə n tən pwom dai, niim tən wàpe bá pwaku tihə bə də fwásu. Də niim wàpu hani, m tən pigu e mworu n bou-tu hyahi bə ha tei nində tuóm bá n wàtə bə n pa ; hyani tahi kwándə fwarəhu. Tagəfə niim wàsu kwana hyahə tuósum bə sagə wàsu bwacincena tuom.

N tə kwana hyahə niim n wàsu-kəm tuóm : dá tagəfə pwom niim hoú kuhu hyahə bá n wàpu, m yí piirə e tuóm bá tei cusa bwagə hyahə twaam fwatu

hyahə. Dá kuhu pwombəse tiim, tiim hyam m yí sana niim bá doú bwagə bá tei bani bə swanə niim, bə sagə wua yansi.

N tə niim n wàsu-kəm bwacincena : dá niim dwom bwagə, m tən pwei də bansəm e də níkunda tuum bwacincena dá a tuóm yangə sani, m basi bá dei niim hyahə. Damerə tahi, də sagə ba pahu kəhyame. Ama damerə tahi, də yí fí bá ywasə tuóm bá cánda magəri. Də de n mwanəm də Kútwonu hau, damerə wàsu tuóm bə daagu bə dwonsu bə tuhi təpwii n bou-hi u hau. Sənswama, damerə yuogə tihə pə bansi. Ama niim nwa n mwana-məm m carəm, bati n nwsu tahi Bene hyahə də i n sagə nwsu tahi Togo hyahə, də pə taam də twali, hirəbə sagə wuubu tuóm magərə damerə yuosi.

Bene hyahə, tuósum wətəm hyahə bá doú bwasi, tagəfə n tiim-məm m pə mwam magərə. Dá tagə-cetəfə pwom, tihə pə twahi bə hwam niim sai. M yí wàpe bá wuurə tuóm n bou-məm hyáhə bá cusa bwasi. Bene hyahə tə mansu tagəfə n wàsəm tuóm bə cusu bwasi ceí tahi e də kwana hyahə.



Twaməm bá byendə suu

A/

1- Ya hyáhə í toyeni adi bá də diem a sabi hyahə. A n pahui fwona n bou tahi nuyena n kwandənu-ha hyani :

Tagə-cetəfə n tən dai, niim tən wàpe bábə də fwásu. Də niim wàpu hani, m tən e mworu n bou-tu hyahi bá n wətə bə n pa ; hyani tahi kwándə fwarəhu. Tagəfə niim kwana hyahə tuósum bə sagə wàsu tuom.

2- Piirə tə yagəlai i byensəm amum a kwansa waki bá diem a sabi hyahə də toyen-twagəsəkai ; twanga toyen-yuoa aha :

dai :

hani :

waki ciau :

waki n kwana mátu twa :

n bou-bə waki :

waki yuoi :

waki n nagə twagəsi toyena n dyeha hyáha :

waki n sihá-kəm toyena :

toyena twaa :

B/

I – A byegərəse byendəm amum pəpei. Diem a sabi hyahə bá cagə :

a- Tagəfə niim n wàsu-kəm tuóm bə kaam bwasi hyahə ;

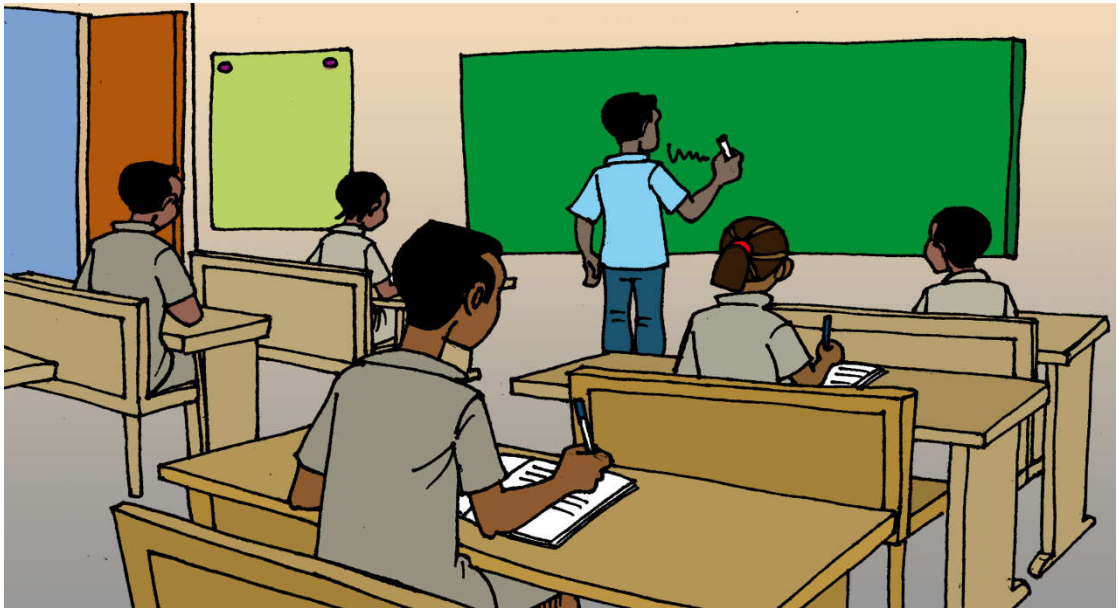
b- Ninsi n muom-si də tuóm wàsu bə cusu bwasi.

II – Ya toyeni n bou-i adi tihə bá diem a sabi hyahə nuyena n kwandənu-ha bá n bou furí tahi :

Tagə-cetəfə n tən ...(1)... dai, niim tən wàpe bá(2).....bə də fwásu. Də niim wàpu hani, m tən(3).... e mworu n bou-tu hyahi(4)..... bá n wàtə bə n pa ; hyani tahi kwándə fwarəhu. Tagəfə niim(5)..... kwana hyahə tuósuum bə sagə wàsu(6)..... tuom.

III – A hyambəse canda də tagəfə niim e n wàtə-məm tuóm bá doa bwagə, dá hyaməm nwa a cesə də bə twagəsu də n mwana-kəm canda hirəbə twabə. Diem a cagə də n da paa-kəm.

IV - Piirə tə yagəlai i byensəm amum a kwansa waki bá diem a sabi hyahə də toyen-twagəsákai bá cagə a dwopədyebə n pə maanə-bə yagəlai byensəm n yei-kəm.



- Cagə a wuum-i
- Cagə da í futú u n a mwana yamaa n dyeha
- Hei Bene bwosi hyahə sambarə-ceta



M bera m yuoi hyahə

Bene bwosi hyahə sambarə-ceta bou a naasi e.

Dahome, begə-cei byeni : bá cendə XVIè siekələ bá tei tu 1894, Bene yi tou begə-cei e da yi wosə magərə bə hunsunu i twaai ; da í begə-cei i hyahə, twaú yi i sorəsə i sai ; Dahome yí bégacou e.

Dahome, Dapwosi byeni : bá cendə 1894 bə tei tu 1972, dapwosi maanə bá cigərə Bene begəbə nei hyahə bá u wusə bá tə Dahome. Sə cendə bá n byensu hirəbə kirisu yaamdu, bá terə hirəbə bá bə byensa sabi bə n dyahəsu sə twaməm. Bá cendə 1940, Dahome cendə bə yí fihərə u him dapwosi nou hyahə. **Bene cigərə u him dapwosi nou hyahə nwodiú hwarəkə da-cembi byena 1960.**

Bene, bopesi byeni : bá cendə 1972 bá tei tu 1990, Matiei CERƏKU cigərə begə-cerəkə bá maanu bopesi. Də n pa pa, pei wasə, Bene cei u him pugəm

Bene demokarasi byeni : Bá cendá 1990 bá tei tu yagəlai, tə bou demokarasi e.sə hyahə, canda sagə ba tə bou-nu magərə ; wondə sənswama dá a kwa yuoa, a pwa hyambə dapuo-twaməm, yosəm sagə kárəsə. Də í demokarasi hyahə, Matiei CERƏKU di begi coú n dia e. Demokarasi hyahə e bə n pyesam **Bene yiibu sabə-yuoi siim hwarəkə 11 byena 1990.**



Twaməm bá byendə suu

A/

A tei bá byendənə Bene bwosi hyahə ninsi n yi twei-si. Də a mwanase hyám magərə a syeli toyeni hyáhə. Dyahə twaməm n bou amum tihə bá bei a hyám n mingəm :

- a- Cagə bə n wusə-i halayafə
- b- Cagə Bene bwosi hyahə sambarə-ceta n bou a twa
- c- Cagə də í sambara

B/

A twagəsənu bəwagənu ciau hiau də u pə ciru dakobiali. U n a cagu u n hyá-məm Bene hyahə ninsi n yi paa-si. Bəwagənu a n kárə hyám n dyeməm dakoru hyahə, cagə a n maanə-i u toyena hyáhə. A n yegu bə yagə : **magəri dá hyaməm nwa a sə yorayaru**

- a) Bene hyahə demokarasi e n dyem-si bá maanə Dapwosi sa fi bə cigərə Dahome begəbə tahi. **magəri / yorayaru**
- b) Bopesi e n dyem-si bá maanə Dapwosi sa fi bə cigərə Dahome begəbə tahi. **magəri / yorayaru**
- c) Bene hyahə demokarasi ba nam tum bə bou e **magəri / yorayaru**
- d) Bopesi byeni e Bene n cigərəm u him dapwosi tahi **magəri / yorayaru**

C/

Ba a fiigā tihā ala lisatadyebā dia A dā B. Dá a nagā bei a hyám Bene bwosi hyahā, a diem a sabi hyahā lisatā n dyeu u tyemba dā u nuyaam bá wasā bá hyuóm furu bá fiigā n bou-mām lisatā A hyahā n ná kwandānu bā byaba n dyemām lisatā B hyahā.

	Liste A		Liste B
1-	Dahome, begā-cei byeni	a-	Bá cendā 1990 bá tei tu yagālai, tā bou demokarasi e.sā hyahā. Bene pyesa u yibu sabā-yuoi siim 11 byena 1990
2-	Bene cigārā u him dapwosi nou hyahā	b-	Bene yi toú begā-cei e dā yi wosā magārā bā hunsunu i twaai.
3-	Bene, bopesi byeni	c-	nwodiú da-cembi 1960
4-	Bene demokarasi byeni	d-	dapwosi maana bá cigārā Bene begābā nei hyahā bá u wusā bá tā Dahome. Dā cendā 1894 bā tei tu 1972
5-	Dahome, Dapwosi byeni	e-	Matiei CERĒKUcigārā begā-cerākā bá maanu bopesi. Dā n pa pa, pei wasā, Bene cei u him pugām suu.

D/ A diisā bá n nwa awei dā a dwopadyebā n pā cirā-bā dakobiali i pā you i twabā Bene hyahā ninsi n twei-si hyáhā i n tən twagāsu sani. A wondā bá nwa a kwandānu bá bā cagā byensām amum. Cagā-bā dā n nwanu hirau n tən yeinām waki bá twagāsa tuou waki toyena.



- Cagá a n hyambá n dyeli futú hyahá.
- Cagá futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagá an nán fí bá diem-kám peifá hiri bawaganu mimyarú

Nelagi

Hirábá dyahá kunkundu bá kwosá. Byeni suui bá maa bá hyambáse kunkundu magará. Bá n maanu dai pei, Kawekuhu bá wusá bá bá cagá twamám n da sim-kám bawagá bá bá mwana bá pei. Babwosi da tei dá í waki i syeli kunkun-cagi hiri hyáhá e. Bá n twagásu sani toyená, Babwosi byeká suu bá n piigu i sabi hyahá toyen-yuoa bá nagá bá wasá sani bá diem i toyen-twagásákai bá dá ya i cagi yiebá tahi. Ama i pə hyá i n nán diem-kám pei hira sabi hyahá. Tiimsu-hi

Twamám :

- Wagá CFA pebiim m hau, CFA pekwandu tə hau ;
- Cagá pebiim n dyemám m n nwam-kám bá sagá cagá pekwahu n dyehu hu n nwam-kám ; a n cagu bá hihá mimyarú n diem-hu hyau dá í peifá hyáhá ;
- Diem a sabi hyahá bá cendá hyáhá bá n singaná tihá pebiim sai mimyarí dá pekwandu sai mimyarí.
- A diem mimyarú n dyehu u disú hyahá bá n wusu bá yagam dá í peifá biali hyahá ;

- Wágə pebiim mimyarí i hau bá paa cuoləm ; saga waga pekwandu mimyarí i hau bə saga paa cuoləm ;
- Dá a paa dwonsəm bə hyambə nwambi n dyeli, a cagə də peifə hiri biali hyahə.



M bera m yuoi hyahə

Pei burí bou i pwompwsom e. Pebiim bou bá yasə pekwandu n bou. Bene hyahə də UEMOA tintuóm hyahə tə him pei bə n wusə-hi bə yagə CFA.

Dá a nagə bá diem peifə hiri nwamba hyahə, a n hyá bá tə Fwaram CFA e n nwam-u pe-cembəfə. Də de n mwana-i dá a diem peifə nwamba, a kwandənu bá dwonsa **F CFA**. Tyembi n kwa tahi, a paa 0. Dá a nagə bá ya peifə nwamba, a cendə kogə hau bá sa dorə yugú hau (milion, tusa, kosi, pwisi).

Tabəlo akwei, u tiim dá a yí mandə bə diem-kəm pei nwamba.

Milion			Tusa			Dumba		
Kosi	Pwisi	Dumba	Kosi	Pwisi	Dumba	Kosi	Pwisi	Dumba
					8 Pwigəm a hadwam	4 nei	0	0
				3 hadwam	4 nei	0	2 pwisi	5 num



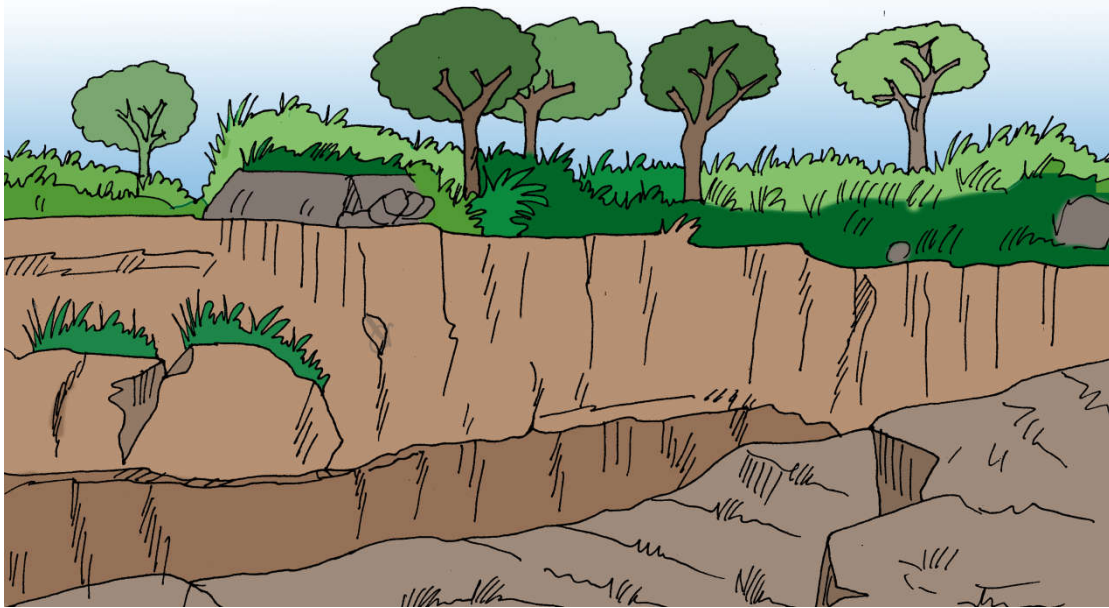
Twaməm bá byendə suu

A/

1. Cagə Bene hyahə tə n hyim i peburú ;
2. Diem pebiim sai mimyarí də pekwandədu sai mimyari n hyim-hi Bene hyahə ;
3. Cagə də í pei i hiri ;
4. Cagə biali hyahə pei ahi i hira :
75 FCFA ; 140 FCFA ; 260 FCFA ; 300 FCFA ; 550 FCFA ;
245 FCFA ; 63 FCFA ; 28 FCFA ; 1 000 FCFA ; 1 010 FCFA.

B/

A dwopu hiau pə maanə byensəm pei mimyarí dieməm hyáhə. U maanə a tahi bə nagə a u byensa. A wondə bá n nwa a kwandənu bá ya u tahi də í byensəm m toyen-twagəsákai e. Diem a sabi hyahə də í toyen-twagəsákai.



- Cagā a n wuum-i
- Cagā dā í futú n a muom yamaa n dyeha
- Cagā ninsi n nān fi-si bá mwana tuóm wàtā bá dou bwasi dā hirākwogā nou kwa hyahā.



M bera m yuoi hyahā

Ninsi wosā magarā n muom-si dā tuósuum tēn wàtā bá dou bwasi. Twasi yerākune hirākwogā pāpaha hyahā bá yasā twasi hirākwogā n pwa fi bá pyesa-si. Hirākwogā n pwa fi bá pyesa ninsi n dyesi bou tihā magari tahi dā tagāfā tahi. Dā de n mwanā-i dā hirau pwa fi bá cagā pāpei byeni hyahā hana n dyeha tuóm yí wàtā bá' dou bwasi. N tē ninsi n bou-si tihā magari tahi dā tagāfā tahi bā tiim tuóm wàtām.

i – tihā n yúm tahi : dá tihā yúm, tagāfā niim pweim tēn bansā magarā hyani. Dā tagāfā niim pweim bansā tahi, tuóm pā saabi wàtām hyani tahi.

ii - Kilima : tagāfā nwam tuóm wàtām hyahā ninkataagā e ; dá tagāfā n pwom byeni bá dwona, dā byeni tuósuum yí wàtā pwompwom bá dou bwasi, ceí cata cata, kwana swanā.

iii – tuóm n nwam-kəm : caagí n bou tahi, tuóm wàtəm pyensi hyani magərə bə hyá bə tə tagəfə tən pwom sani, dá í tuóm n butə sani cari ; dá fə kaam dai, m kam. Tagəfə n nən yegə pwom dai də tuóm kamse, niim pwa fi bə yúndə tihə, m yí n wàpu e bə fwasu də í tuóm kunkwangə kunkwangə. Dá a dyahə də í hani burú, bə burə ningə kə pwa fi bə yei suu, kə cándu sagə pə nara.



Twaməm bə byendə suu

A/ A dyahə twaməm amum bə fiigə a hyá-kəm tuóm wàtəm toyeni.

1. Cagə ninsi n nən fi-si bə mwana tuóm wàtə bə dou bwasi də hirəkwoğə nou kwa hyahə
2. Diem kunkwangə a cagə tə nən fi bə paa n dyeli bə twahəkə də í ninsi bə fi paarə tuósuum wàtəm kwana hyahə.

B/ A ya toyena n bou-ha tihə ala bə diem a sabi hyahə bə cagə dá **magəri** e ni dá **yorayaru** e tə

a) Kilima kwa ningə ningə tuóm wàtəm hyahə

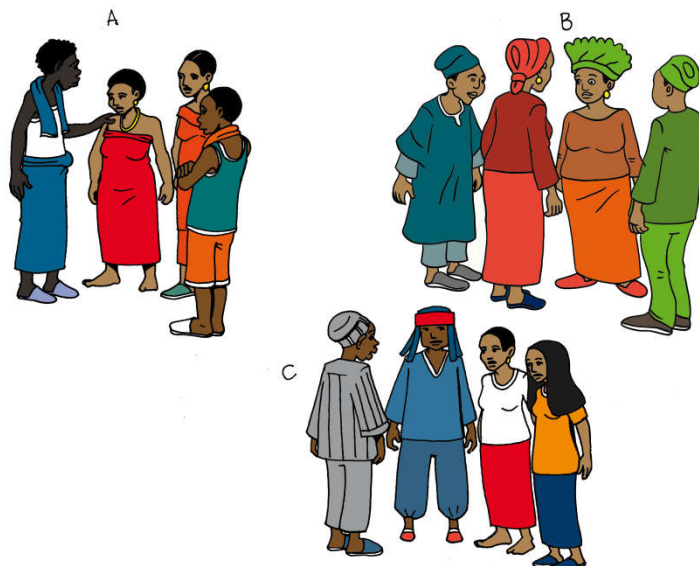
magəri e ni dá yorayaru e tə

b) Dá tihə yúm, də muom də tuóm yí wàtə tagəfə n tən pwom dai

magəri e ni dá yorayaru e tə

C/

I syeli hyahə, tagəfə da pwom niim doú kwana bə wàtə tuósuum bə doa bwasi. Diem sabə-nangəkai bə mwana a pwibigə n bou-kə bwarəhu bə kə cagə də n da paa-kəm.



Bene tintuom hyahə, burí wosə magərə də i kandam bou i kukworu tahi e. Bə fi də í yí ham Bene hyahə, i yeinə byega twaa bə pugəne i kukwoninsi.

- Cagə a n wuum-i ;
- Cagə də í futi i n a mwan yamaa n dyeha ;
- Cagə a n hyá-i Bene burə-cembi hyáhə.



M bera m yuoi hyahə

Bene hyahə burə-cembi n dyem-hi bá ham i bou i tari e : ayadyebə, yworamba də baaba.

Ayadyebə i ham **Bene kogə hau i byegú e bá tei tu Abome** tintuom hyahə. Bə yeinə Togo¹ bá maana bá ham Bene. Bə de n cendə-bə Alalada bégəcoú, Kutwonəpo bégəcoú də Abome yóu.

Yworamba hyamə yi bou Bene dachu hyahə i byegi e. Bə yeinə Niseriya² bá maana bá ham Bene hyahə. Bə yisəne Niseriya² byena bə n wusə-ha XII^e syekalə. Bə de n cendəbə Sabe bégəcoú byena 1550 də Ketu yóu.

Baaba hyamə, bə mannə bá ham Bene yugú hau í byegú. Bə magərəbə yeinə

Niseriya ama yworambə dyem bá nindəni Bene hyahə də n toú byena kosi naasi hau ama baabə sa fi bá nindəni. Bə de n cendə-bə Niki bégəcoú. Də í bégəcoú e n yi tinu-hu begə-ceí twaai bənwənu Kwande yóu, parəku yóu də kandi yóu.

Burí twaai sagə ba bou Bene hyahə ama i hirəkwo-biim i pə sáhə ; i de : Dyenda, hyaa a yi bou Bene yugú də u disú də dacahu hyahə byegú e ; fworənsi n bou Yugu hau, kwarəbə n bou Atakora tara hyahə.

Bégəceí n yi wosə-kəm hyame, bá cendə bá n tasənu i twaai bə maa begəbə twabə yi yensu bə yí cigərə twabə tintuom bá dwonsa bə yem. Də í hundu hyahə, Abome bégəcoú e sorə-hu twaai.



Twaməm bá byendə suu :

Dyahə twaməm amum a sabi hyahə

a- Cagə burə-tarí bə n twagə-hi yem toyeni hyahə

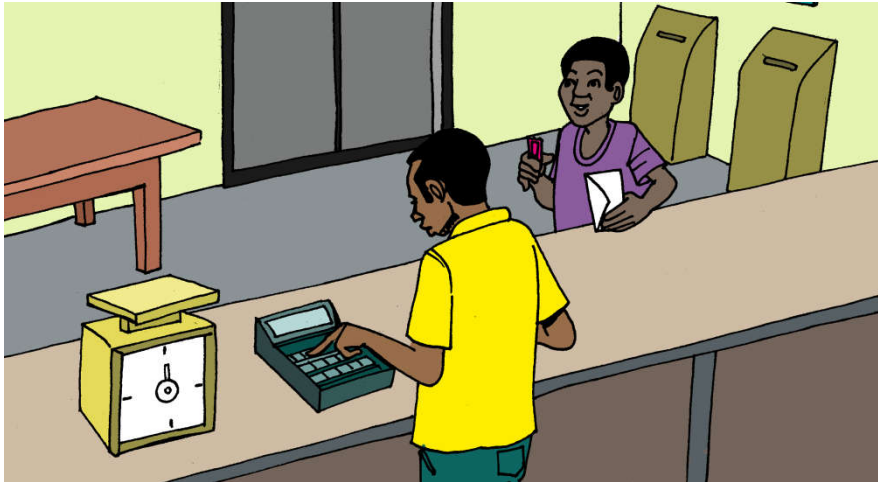
b- Burú n dyehu u yi ham byegi mantə ?

c- Cagə də í byení begəbə n yi tən paa-kəm bə begəceí hyahə yiebə cesə bə toyena.

d- Mandə a cagə toyen-nangəkəa n bou buri twa.

e- Cagə a tə n nangu-kəm sənswama toyena

f- Cagə bə n wusu bə yagəm toyeni bə n diem-i sabi hyáhə bá nangi



- Cagā a n wuum-i
- Cagā dā í futú n a muom yamaa n dyeha
- Cagā a n hyá-i dyeti hyáhā.



M bera m yuoi hyahā

Dyeti nwam toyeni bā n diem-i sabā-feem hyáhā bā nagā hirau twaam cagi. Dá a diem dyeti bā nagā bā nangā a dwopu twaam a yahā yuou, bā wusu dā burú bā yagā cincangan-dyeti. Sabā-nangākai yi fi bā n nwam sabā-feem a tei posatā tahi bā dā nangi dā hyamam nwa a mwana hirau n paa-u a yuou tahi u n dā puga bā tei bā u mwana ; dā sagā yi í fi bā n bou odinaterā hyahā bā dā nangi interaneta hyáhā.

Sabā-nangākai hyahā toyen-yuoa aha, a kwandānu bā n bou : sabi diem dai, sabi n diem tahi, **n nangā-u** sabi u n bou tahi, **bā n nangā-u** sabi u n bou tahi, toyeni, n nangā-u u sīm hyihām. Dá í toyen-yuoa, a toú a hana e sabi hyáhā. Wondā dā nwanam tihā ala :

N nangə-u sabi u n bou-i

Sabi n diem tahi də dai n dyeli

M mwana

Bə n nangə-u sabi u n bou tyahi

Toyeni

N nangə-u u siim hiha tahi

N nangə-u, u pweu hiri də u hiri

Tə n yi wondə hyahə í futú hyau, tə yi hyambəse hirau n dyahəsu posətə biru hyahə də u tihu masin-biim hyáhə. Mansincuoləkai e. Də de n pahu-i cuoləm sani cari. Dá toú kwaha a n nən tihə-ha bá doa mimyarí, də a sagə nagə a tihə bə í yera. Mansincuoləkaa burí wosə magərə, ama tə nən fiigi adi, də tihəm byendəm pə duum.

ON/AC *Də í kwahi, bə tən tihə hyani e bá sində mansini. Dá a diem bə nagə bə wura, a sagə tihə də í kwahi hyáhə. Dá a nagə bá wura mansini, a tihə kwahi adi OFF *də hyáhə.**

dá a nagə bá diem tyemba bə paa cuoləm, a tihə kwaha aha :

- *Tyemba kwaha, bá cendə bá tei tu*
- *Dá a nagə bá diem tyembi n toú-i cehu, a tihə*
- *dá a nagə bá diem tyembi positifə twaam negatífə, a tihə .*

- *Dá a nagə bá paa dwonsəm, twaam parəm, twaam, fwagəsəm, twaam tutəm, tihə kwaha*

- *Dá a wase, atihə bə hyambə a n corə n twa.*



Twaməm bá byendə suu

A/

A n wasə ama byendəm, dyahə twaməm amum bá bei a hyám n mingəm ;

- a) Cagə n dyeli sabə-nangəkai (dyeti) ;
- b) Cagə sabə-nangəkai hyahə toyen-yuoa n kwandənu-ha bá n bou.

B/

Dyahə twaməm amum bá fiigə bá tə a cesə byendəm ;

- a) Cagə n nən fi-i bá mwana a diem hirau dyeti ;
- b) Cagə dyeti hyahə ninsi n bou-si ;
- c) Cagə ningə n dyekə kə n toú yem m dyeməm.

C/

Kofiu diem u sabi bá tei bá də nangə posətə biru tahi bá u cigərə pei F 650. U cuom tusə-pwisi dia pefehu (F 10000). U nagə a u tiim u mandə bə n nən u yega cahərəm i twa. Tiimsu-u .

twaməm

- Sində a mansincuoləkai
- Paa cuoləm amum $10\,000 - 650 =$;
- Cagə a n corə i twa.

D/

a) Diem a sabi hyahə cuoləm amum :

$$327 + 352 = \quad ; \quad 542 + 145 = \quad ; \quad 120 + 234 + 213 = \quad ;$$

$$187 - 138 = \quad ; \quad 362 - 249 = \quad ; \quad 436 - 327 = \quad ;$$

$$695 - 315 = \quad ; \quad 726 - 478 = \quad ; \quad 986 - 678 = \quad ;$$

$$123 \times 3 = \quad ; \quad 921 \times 4 = \quad ; \quad 63 \times 9 = \quad ; \quad 96 \times 6 = \quad ;$$

$$452 \div 15 = \quad ; \quad 360 \div 11 = \quad ; \quad 127 \div 10 = \quad ; \quad 235 \div 40 = \quad .$$

b) Paa də í cuoləm bəwagənu mansincuoləkai. A diem a n corə twa.

Byendām 43

Hirākwoſi pāpaha n muom-ha dā tuóſuum yí wàtā bá doú bwasi ; dā í tuóſuum wàtām n muom canda n dyeha



Tuóſuum wàtām dā kuhu twamām e n manā-i



Tuóſuum wàtām dā tārakātedyebā
katām e n manā-i

- wondā suu futí ahí
- Cagā a n hyambā-i
- Cagā ninsi n nān fí-si bá mwana dā tuóſuum yí wàtā



M bera m yuoi hyahā

Tuóſuum wàtām bá doú bwasi, dā yí fí bá yeina hirākwoſi twamām tahi dā mansin-ceta katām. Tuóſuum wàtām muom canda magārā hirākwoḡā bwosi hyahā. Tā n nān fí bá hei canda n dyeha, a de ama :

- Bwasi hyahā tiisi twasi dā mworu twatu yí sārā, sā swani ;
- Bwamām yí fí bá korā niim hyahā nin-fugāsi bá dwondā hirākwoſi;
- Nideesām yí n kwa ;
- Bwasi hyahā ninfugāsi n pā bansā-si sā yí múrā ;
- Nindigāhu sandām yí paarā, hu pei dwonsa
- Nindigāhu pwa sandā suu bā maa dá tuóm wàte, nindigāhu tiisi yí fugārā, tuóm n coa tahi, m sagā yí swátā hyani ninsi twasi. Dā sani kukwatau canda cendā hyame ;
- Tihā yí swani bá puórā bwani doúni syela hyahā ;
- Soru yí karāki pahi hyahā, bwoni n bou byega sāsai. N burú, kuhu pwa yei hyani deim bawagānu tārakāte ;
- Pei n nān yei-hi bá dwosā dā í tihā burú bá fí dā yegā yei dyahām, i pwa n mwam magāri.



Twamam bá byenda suu :

1. Wondə toyeni n bou-i adi « M bera m yuoi hyahə » tahi bá dyahə twam-dyakəm n bou amum tihə :
 - a) Cagə tuósuum wàtəm n puogə-kəm tihə ;
 - b) Hei, bə cendə ninceta bá wasə ninhywamba tahi, tuósuum wàtəm bá doú bwasi də n muom canda n dyeha a syeli hyahə.
2. A n yegú bə yagə **n de** , də hyaməm nwa a sə **n nwa**
 - a) Tuóm tən wàtə bá doú bwasi bá sə sara sə niim hyierə ;
 - b) Hirəkwoosi də doru bə de n wuum-bə tiisi də mworu ywagə ywagə hyáhə ;
 - c) Dá tihə yúm, də tuóm wàtəm bá doú bwagə də yeirəkune dwatu tahi, doru napəm tahi, tiisi fugərəm tahi də tagəfə niim wàpəm, tahi.
3. A syeli hyahə, hana n nən yei-ha kwana dyahəm, a tuóm da wàtə bá cutə bwasi. Diem a sabi hyahə dyeti bá nangə a pwibiigə n bou-kə syelə-ceti hyahə bá kə cagə n da mwanə-i tuóm wàtə, də n da mwana canda n dyeha syeli hyahə də a magərau a yaməm n da nwam-kəm.



- *Wondà futú ahu suu*
- *Cagà n dyeu í futú*
- *Cagà dà í hirau n a mwana yamaa n dyeha*
- *Cagà a n hyà n dyeli Bene cigaràm u him dapwosi nou hyahà*



M bera m yuoi hyahà

Bene cigarà u him dapwosi nou hyahà Afirikà syela twaa yiem nwodiú hwaràkà hyahà byena 1960. Dà í byeni e bà n dwosàm Bene yibu sabà-yuoi peei ; Hibe Manga, n tən nwam-u minisa ciau, u kwandà Bene prāsidan. Dà sani yi nwa, Bene hyahà patidyebà yi bou bà tari e, Manga wondà bá nwa dá dà nwam kəhyame, sini dà sà pa n suu-i. U tə hyame bá tə pati yí n bou u cara e. U hiri yi yagà Dahome nuwaki pati (PDU). Canda dà wagənu kundəkundú dà yi karəkəsà bà ha tei mwana Swosə-cani bà n wusə-i kirisətofə Sogolo u cigarə begi bəwagənu bansəm pyesəkə 28 byena 1963. Nwócan kudəyaam hwaràkə hyahà byena 1964, swosa mwana begà-byekə politikə hyamə. Dà byeni e Suru Migan APITI dà Yusəten Tometin AHOMADEGBE n haməm begà-byekə bà dia. Dà pə yu swosa yegə bà tapa begi hyáhà. Swosə-cani twali, seneralə kirisətofə SOGOLO hana cagi dà dà yí dyahà bá dwosə pei saba suu bá mwana syeli kwandà ; ama dapwogə-twamtwambə kaam twamə pəpei 1967 hyahə. Morisə

KWANDETE tã hyame bá tapa dã í cagi Siim hwarãkã hyahã. U n cigãram hyame begi, bá hana u í cagi dã dã yí n wonsu syeli kwandã cou bá sagã wondã n dyembã n yi ham-bã begi bã fwaa n mingã. Fwagãtu 31, byena 1968, bã dwosã Bene yibu sabã-yuoi peei twali. Dã í yibu sabi hyahã e bã n yaa-m bá tã Bene hyahã n nwam-u piirãsidan, u e tiinu begi sai. Emilã Derlãn ZINZOU kwandã piirãsidan ama u pã yú swosa maanã bá u tapa siim hwarãkã 10 byena 1968. Dã n bou bou bã yegã fwagãsanu dã hirãbã tari yí wagã bá ham begã-byekã narãduú hwarãkã 07 byena 1970. Pati tarãbã hyame, bã hyahã hirau cara yí n bou e begi tahi, dã e n mwanã-i bã yi nwam bã tari. Bã yi hanasã cagi n nãm tiim-i pati-tarãbã hyame bã n you bã twabã.



Twamãm bá byendã suu

A/ A myati a byensãse Bene bwosi toyeni hyahã kwobi n bou-i ali hyãhã. Dyahã twamãm amum bá fiigã bá tã a cesã. M cendã a) bá tei tu d).

- a- Cagã Bene cigãrã u him dapwosi nou hyahã n nagã bã' ya bá tã-kãm
- b- Cagã dai n dyeli dã dã n yei-kãm Bene cigãrã u him dapwosi nou hyahã
- c- Cagã bene n cigãram u him, n ham-u begã-cerãkã
- d- Cagã Bene bwosi hyahã, kwobã-ceta n bou a twa.

B/ Diem a sabi hyahã piirãsidandyebã n ham-bã Bene hyahã bá cendã 1960 bá tei tu 1972.

C/ Diem a sabi hyahã lisãtã A dã B akwei. Diem furú a fiigã n bou amum listã A hyahã n diakantwaam listã B hayhã.

Liste A

- 1- Bene cigãrã u him dapwosi nou hyahã
- 2- kirisãtofã Sogolo
- 3- Swosa tapã Bene kuferãma

Liste B

- a- Kwandã Bene piirãsidan pysãkã 28, 1963 bãwagãnu bansãm
- b- siim 17 bãwagãnu swosã-cani Morisã KWANDETE
- c- nwodiú 01, 1960

IV- sunswama a n mandasa ama Bene bwosi hyaha ninsi n yi paa-si, diem dyeti a nangə a pwebiiga n pa ham-ka Bene hyaha ba ka caga ninsi n yi paa-si Bene hyaha ba cenda 1960 ba tei tu 1972.



- wondə futí ahi suu
- Cagə futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagə a n hyá-məm dapwó-twaməm hyahə sabə-nagəkai hyáha



M bera m yuoi hyahə.

dapwó-twaməm hyahə sabə-nagəkai nwam dyeti bə n diem-i bá nanga twaməm cagi dá hyaməm nwa hirau də u bou twaməm cagi hyahə də bə naga bá u twagəsənu twaməm hau.

Də í Sabə-nagəkai hyahə, n tə ninsi n bou-si : sabi diem dai, sabi n diem tahi, n diem-u sabi u n bou syeli n dyeli, də təpú n dyehu, n kwandənu bá cigərə sabi u sabi u n bou syeli n dyeli, də təpú n dyehu, sabi toyeni. Dapwó-twaməm hyahə sabə-nagəkai sagə toú hani bə n diem tahi toyen-yuoi də sabi mimyarú.

Dapwó-twaməm hyahə sabə-nagəkai dieməm toú cigəsəhu magərə. A kwandənu bá n hyá hirau n nəm ya-u sabi u subasi n mingəm bá fi ya toyena n kwandənu-ha. Sabi diemdau kwandənu bá hihə siim sabi tihə. Tə n twagəsəsu ali, də bou sabə-nagəkai futú n bou-hu ahu tihə, wondə a hyamba suu.

<i>N diem-u u n bou tahi</i>	<i>Sabi n diem tahi da dai n dyeli</i>
<i>Dyeti mimyarú</i>	<i>Ba n nangə-u n bou tahi</i>
Toyen-yuoi :	
<i>Toyen-cetakai (Monsieur ... , Madame...)</i>	
<i>(toyeni)</i>	
.....	
.....	
.....	
.....	
<i>Cosəm bəwagənu yanfuum</i>	<i>N diem-u sabi u twaməm</i> <i>N diem-u sabi u sihyatirə</i> <i>N diem-u sabi u hiri</i>



Twaməm bá byendə suu

A/

A dwopu hia a káam bə nagə bá mandə dapwó-twaməm hyahə sabə-nangəkai da cincangam sabə-nangəkai da kandəm n bou tahi. Bá fi da a yí u tiim, diem a sabi hyahə káaməm amum n yegəm.

a) cagə ninsi tari n bou-si dapwó-twaməm hyahə sabə-nangəkai hyahə bə sagə bou cincangam sabə-nangəkai hyahə.

b) cagə ninsi tari n kansa-si dapwó-twaməm hyahə sabə-nangəkai da cincangam sabə-nangəkai.

B/

Dapwosi pa i twaməm cagi ninsi. I cagi ciau sa nagə bá diem sabi bə wusə Meru u maanə da í ninsi mwana dai. Tiimsu-u u diem da í. Diem da í sabə-nangəkai a sabi hyahə.

C/

A dwopu hia a fiigə u n da diem sabi n dyeli. Sabi n bou-i ali tihə. Bəwagənu a n toú hyám n dyeməm sabə-nangəkai hyáhə, cagə də í sabi n pə suu-i tahi.

M mwana

Wida, nwócankudəyaam 02, 2014

Depatəma

Atəlantikə/Litoralə Perəfe e

Wida Meri

BP 125 Wida

Wida

Perəfe

M yí nagə bá a cagə toyeni ali :

Wida Meri twamtwambə nagə bá a paa bonane Nwócankudəyaam 15 byena 2014 a twaməm waki sagi hyahə.

Dá a kwa mansəm tə n bera dai ali də hyáhə, a hyá bá tə tə byegəsə suu də bou yí n naari.

M a busu magərə perəfe

Dá a n nagəməm, m yí m paa e bá a mwane.

Sìim

Toyen-yuoi : Perəfe bonane paam

C/

I cagi twaməm hyahə, i toú ninsi bə yí mwana pwobə n pahu-bə wutambuoi. I nagə bá diem sabi bá wusə Meru u n bou də dai. Bə terə a wei e də a yí diem. Diem də í dyeti a sabi hyahə.



- Paa futí ahí í nwanəm
- Caga da í futí i n a muom yamaa n dyeha
- Caga Matiei CERĒKU n paa-kəm bá kwandə Bene pirásidan 1972 hyahə.



M bera m yuoi hyahə

Bene n cigəram hyame u him dapwosi nou hyahə 1960, swosa də politikə hyamə bə n cigu bə twabə begi bə pyesu. Matiei CERĒKU e maanu pyesəkə 26 byena 1972 bá cigərə begi bá nwasə də í nini. U n cigəram hyame begi, bá maanu bopesi bá wusə Bene bá tə Repibilikə popilerə di Bene. Bá tə hyame bə maanu pati PRPB, bá twánga politikə cóú bə n wusə-hu dapwoi hyahə Marəsisəmə-leninisəmə. Swosə-cani kolonelə Matiei CERĒKU mwana bə diem Bene yibu sabə-yuoi twali kwaləcesəm 9, 1977. Bene yi pugə də í sabi e bə ha tei tu 1990. Eta u e n yi tiinu də sai bə dyahəsə bə nagə syeli kwandə. Ama bá cendə 1988, Bene puóra, pei porə syeli hyahə hirabə n yagə yóú-yóú. N e yi mwanəm kuferəma yi kaam u n yi kou politikə cóú n dyehu bá wusə Bene bisi sai wakə-ceti. Dá í waki yi paa 1990.



Twaməm bá byenda suu

A/ a n wasə ama byendam, piirə a hyám a diem a sabi hyahə twaməm bə n a mwana amum :

- a- Cagə Bene hyahə pirásidan n dyeu n ham-u begi bá cendə 1972 bá tei tu 1990 ;
- b- Cagə bə n teerə dai Bene bopesi yibu sabə-yuoi bə sagə cagə bə n tə dai bə yegə pwam də í yibu sabə-yuoi ;
- c- Cagə bə n pugə Bene bəwagənu begi n dyeli burú bá cendə 1972 bá tei tu 1990 ;

B/ diem toyeni də hirəbə busu bə twabə bá fiigə a hyám n mingəm a twagəsəm hyahə busəm hyáhə ;



Busəm

A siməm hyahə, a hyambə Yakubu də u nagə bá mandə Bene hyahə ninsi n yi paa-si sə toyeni. Ama u pə you biali, n tə də a wei də hyau yí nəm busə-kəm dapwoi hyahə.

1. Bá busə saam bə pə pugə i twabə nei

Le facilitateur : Bonjour à tous !

Les apprenants : Bonjour Monsieur !

Le facilitateur : Comment ça va !

Les apprenants : Ça va bien, Monsieur !

Et vous ?

Le facilitateur : Très bien ! Merci !

Le facilitateur saluant les apprenants avant le démarrage de la séquence de classe.

2. Bá busə saam bə pugə i twabə nei

Dongbéto : Bonjour Blawa

Blawa : Bonjour Dongbéto

Dongbéto : Comment te portes-tu ?

Blawa : Je me porte bien. Merci ! Et toi ?

Blawa : Moi aussi, je me porte à merveille.

3. *Bá busə yapeem bæ pə hyá i twabə hira*

Codjo : Bonsoir Madame !

Ablavi : Bonsoir Monsieur !

Codjo : Comment allez-vous ?

Ablavi : (Je vais) Bien, Monsieur. Et vous ?

Codjo : Je vais aussi bien. Merci.

4. *Bá busə i twabə bani*

Mawouna : Salut !

Gbétoglo : Salut !



- Wondə futi ahi suu.
- Caga futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Caga dá a byegu a n nəm yera-kəm pei dá n dwonsə-i



M bera m yuoi hyahə

Caga sai, a tən byega a n nəm yera-kəm e pei kari hyahə, hwarakə hyahə, byeni hyahə twaam byena pwompwom hyahə. Də í byegam hyahə, bə tən wondə byeni n paanə-i hyahə cagi n nəm doa pei n dyehi, bə sa fi byega bə n kwandənu bə í diigəm. Də í byegam hyahə, bə tən diem sabi e bá paa hyahə pei n nəm dounə-hi i m mingəm, pei n nəm yei-hi bá dyahə cagi twaməm i n mingəm. Pei n nəm yei-hi kwandənu bá n mingənu pei n nəm dounə-hi e.

Wondà dà í pei sabi n tən nwam-kəm

N°	Twam-yuoa n kwandənu-ha bá dyahə	Twaməm n nagə dyahə bá tiim cagi n dyeli	Byegam hyahə dà í twaməm m pei n mingəm	Twaməm pei fwoni mingə kəm tə pei byegə-kai sai hyahə.	A hyambə dà hyáhə barə?
1
2
...					
Twam-yuoa sai wosú n mingəm	
Twaməm twaam n bou-məm byegam hyahə	
3					
4					
5	-----				
6	Də í twaməm twaam n wosu n mingəm				
7	Twaməm səsai wosu n mingəm				



A n kwandənu bá wusə-kəm hirau dá u nwam sebəkə, pwahau, dau.

I n da nagə dai bá cuolə i cagi n nəm di pei n dyehi byeni hyahə, i ciau da wusəne Madəmwaselə Mayenə, n paasu də dakoru. Də í sebəkə, kə pə you a burú twagəsəm, wondə tihə ala a hyambə a n kə twagəsənu-kəm dapwoi hyahə bəwagənu yanfuum.

Aubin : Donaldine, qui est-ce ?

Donaldine : C'est mademoiselle Mayenne.

Aubin : Enchanté de faire votre connaissance !

Mayenne : Donaldine, qui est-ce ?

Donaldine : C'est monsieur Aubin.

Mayenne : Heureuse de faire votre connaissance !

Bə yagə **Mademoiselle** dá sebəkə carakə e. (Nwanəm : C'est mademoiselle Mayenne).

Bə yagə **Mesdemoiselle** dá sebəsi wosi. (Nwanəm : C'est Mesdemoiselles Reine et Alice).

Bə yagə **Madame** dá pwahau carau e (Nwanəm : C'est madame Cathérine).

Bə yagə **Mesdames** dá pwobə wosi (Nwanəm : C'est mesdames Lucienne et Léontine).

Bə yagə **Monsieur** dá dau carau e, u yí bá n nwam bigə twaam ciau (Nwanəm : C'est monsieur Aubin).

Bə yagə **Messieurs** dá dabə wosi (Nwanəm : C'est messieurs Anicet et Fernand).

Dwonsa a dapwoi

- Qui est-ce ?
C'est + titre de civilité + a hiri + a pwehiri
- Puis-je connaître **ton** nom ? (də a wei də də í hirau i bwasə i twabə)
Mon nom est + a hiri + a pwehiri.
- Puis-je connaître **votre** nom ? (dá a twagəsənu ciau də hyaməm nwa də a wei də də í hirau i pə bwasə i twabə)
Mon nom est + a hiri + a pwehiri



Twaməm bá byendə suu

A/

A da tei waki bə a byensa cagi n kwandənu bá byega kəm byeni hyahə pei n nəm yei-hi bá dyahə twaməm. A hunə, cagi hini yiebə maanə bá tə a bə tiim bə byega bə twaməm pei byeni n paanə-i hyahə.

- a) Diem a sabi hyahə toyeni bá bə cagə dá a byega pei bá fī bə i di də n toukəm yem.

b) A bou cagi hini hyahə də də dwosu nindigəhu bənwənu gari, wuum, soya-kənkən...Də í cagi nagə bá byega díí də n ha yí doa pei n dyehi də də n nəm i dyahə twaməm n dyeməm. Diem də í sabi.

B/

I diem sabi bá cagə i cagi n ha yí doa pei n dyehi də i n kwandənu bá i dyahə twaməm n dyeməm. Ama, i pə fi bá hyambə pei i n da yi byegə-kəm. I n hyambə hirəbə n dyebə də bə yí tiim, bə sə i maanə bá bə cagə papei i twaməm yuoi də m yí nəm fi bá tiim n dyeli. Bə teerə a wei e də a yí corá də í hirəbə. A byegam hyahə, a wondə bá nwa a santwabə pə hyá dapwoi hyahə bə n nəm dyem bá ya-kəm hirau n nwam dyeu bá fi bá wusə u hiri. Tiimsu-bə bá mandə. Cagə byali hyahə bə n wusə-i Monsieur, madame, mademoiselle.



- Wondā futi ahi suu.
- Caga futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Hei cei dia n nan fi-hi bá tiim tā hyára tuósuum wàtām



M bera m yuoi hyahā

Bá fi bá hyára suu tuósuum wàtām, tā kwandānu bá korā cei n kwandānu-hi. Dā í cei, i pā wagā wagā. Dā bou hani n dyei dā canda n mingām e. Sánwa, cei tā n nan fi bá hei-hi i de ama :

- ✚ Kuhu twamām hyahā, tā n cìim n carām carām ninsi n bangu-si tihā tuóm bā pá yasā m pukā, tagāfā pwom bā m wàtā ;
- ✚ Dā a dyahāsu bāwagānu mansinywagākaa, a yasā a niim n mingā byega sāsai bá mwana tihā fi bá m hya m sāsai ;
- ✚ Tā n cwobu kworām m subi-mām kwana hyahā bá mwana tihā n bansā dā tuóm kam ama bā sá pā saabi twangām ;
- ✚ Tā pá yasā tagāfā niwāpām tən n cóu hani cari dā m pweim bansi. N burú, dá a nagā bá dyahā kuhu kwondi bui, a dwei wii bá pagārā ;
- ✚ Dā tihā yúm, dā a dyahāsu hyani, a n pyesu nindiahākasi burú ;

✚ *Dá a nagə bá dyahə hani, a pə dwei də n nwam tasii. A tutə də í deesəm kwoba kwoba. Kəhyamə, tagəfə niim pwa n cóu hani cari də m yeim kuhu hyhahə sagə yí n ywagəsi ;*

✚ *Byatu turəm, bwasi niim hyárəm, bwoni tuurəm bá cosa bwasi də yí tiim tə twahəkə niim bá n dyahəsü tə kwana də yinyagəhu kwa.*



Twaməm bá byendə suu

A/

A n wasə ama tuósuum wətəm toyeni byendəm, dyahə twaməm amum bə hyambə də a cesə pəpei :

a) yera toyeni hyahə cei bə n mwanə-hi bə yí hyárə tuóm wətəm ;

b) a wondə a syeli hyahə tuósuum n wəsü-kəm bá cagə bá deega a n kwandənu bá korə cetari n dyehi bə hyárə də í nini. A dyem bá hei cóu n suu-hu pəpei bá yandə n suu-hu kunkwanga.

B/

A yahəyiebə a mwana tihə də a yí dyahə kuhu. A n búm búm bə n nwa tihə hyani də yúm də hana twaa nwam fwātu fwātu. Diem a sabi hyahə a cagə a n yí nən paa-kəm də í tihə tuósuum pə wətə bá doú bwasi.

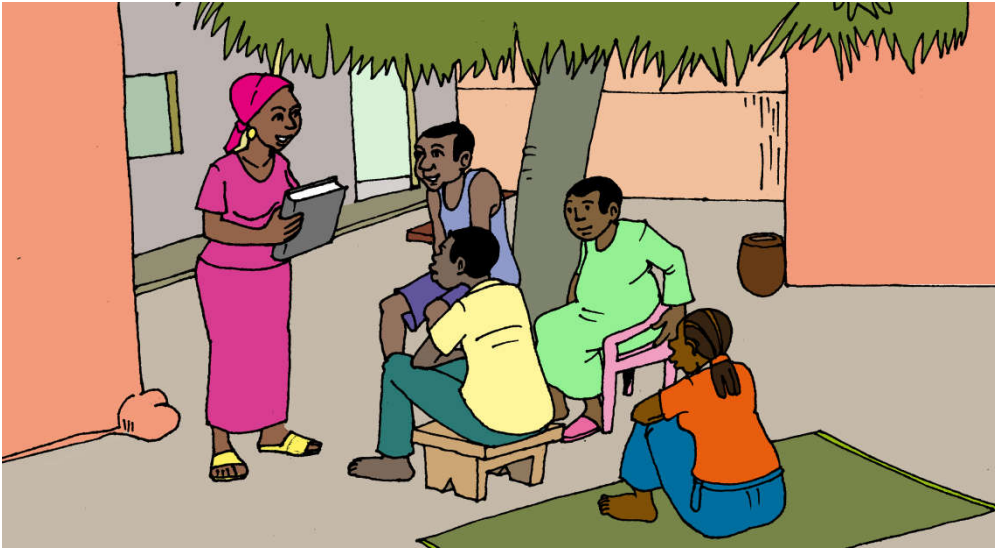
C/

*Tihə ala, bə yasə toyena. Diem a sabi hyahə toyeni n dyei də mimyarú bá cagə dá **magəri e ni də yorayaru e** tə.*

a) *Dá a nagə bá dwei kuhu bá hu tutə kwoba kwoba bá paa hyahə cei, də hyáru tuóm wətəm e* **magəri e ni də yorayaru e** tə

b) *Dá tihə yúm, də tiim də tuósuum yí wətə yoi hyahə* **magəri e ni də yorayaru e** tə

c) *Cekorəkai bá hyárə tuósuum wətəm, i ba nwanu e byega səsai.* **magəri e ni də yorayaru e** tə



- Wondə futú ahu suu ;
- Cagə a n wuum-i də í ftutí hyáhə ;
- Cagə də í futú n a mwana yamaa n dyeha.



M bera m yuoi hyahə

Tilaga hwarəkə hyahə, byena 1990, bə yi paase wakə-ceti bəwagənu Bene kawesi sai ; də í waki e hyahə bə n wurəm Bene yibu sabə-yuoi n tən bou-i bá paa twali də də hyahə bə ya bá Bene kuferəma kwandənu bá n tóu pəramie-minisi, də í waki hyahə sagə e bə n paam Bene hyahə birí n kwandənu-hi bá n bou syeli n tóu-i demokarasi də hyahə. Bene hiri yi tən yagə **Rəpibilikə popilerə di Bene** bá də pyesa bá tə **Rəpibilikə di Bene** . Də byeni e bə n tam pirisədan kwandənu bá ham byena 5 e ; dá u sagə ham coú n dia, u wase ; u pwa yegə ham dai hini begəcerəkə Bene hyahə. Də hirau sagə tóu byena 70, u pə kwandənu bá ham begəcerəkə. Bə tə hyame bá paa saba cwanam fwagətu hwarəkə hyahə, byena 1991, Niseforə Sogolo di bəwagənu saba 67.7%. U cigəram hyame begi Matiei CERƏKU. SOGOLO ham byena num bə yegə paa fwotu twatu fwagətu hwahəkə hyahə, byena 1996 , CERƏKU di bá paa byena num, bə yegə cwana saba fwagətu hyahə, byena 2001, u sagə di dyakəm bá paa byena num bá fi hwi cénsətu. Bə yegə paa saba cwanam, fwagətu hyahə ,

byena 2006, Toma Yayi Boni, dā u yi tē nwam afirikā Yugú hau syela bankā (BOAD) ciau, u di bá nwam sãswama Bene piirāsidan.



Ba cagā bá mandā i twabā

A : *Bonjour Monsieur !*

B : *Bonjour Madame !*

A : *On m'appelle Affi.*

Je suis la Présidente du Groupement SOLAGNON.

B : *Heureux de faire votre connaissance, Madame.*

On m'appelle Dovi.

Je suis Chargé de Programme au Bureau de la Coopération.

A : *Enchantée*

Pourrions-nous discuter après les travaux ?

B : *Avec plaisir !*

A : *Merci Monsieur !*

Enrichis ton expression orale

- *Comment t'appelles-tu ?*

Je m'appelle + a hiri + a pwehiri

- *Comment t'appelle-t-on ?*

On m'appelle + a hiri + a pwehiri

- *Quel est ton nom ?*

Mon nom est + a hiri + a pwehiri.



Twamam bá byendá suu

A/

Ya toyeni n bou-i adi « **M bera m yuoi hyahə** » tihə bá diem piirásidandyebə hira n ham-bə begi Bene demokarasi hyahə.

B/

Diem a sabi hyahə lisətədyebə aba : A dā B ; dá a piirə lisətə A hyahə toyeni, a hyuóm furu bə tei fiigə dā dundunú lisətə B hyahə

Liste A

- 1- Niseforə SOGOLO di begi Bene hyahə
- 2- Matiei CERƏKU ham bá duna begi
- 3- Boni YAYI kwandə piirásidan Bene hyahə
- 4- Matiei CERƏKU di saba bá kwandə Bene piirásidan

Liste B

- a- Coú n dia demokarasi hyahə
- b- Fwagətu hyahə, byena 1991
- c- fwagətu hyahə, byena 1996 dā fwagətu hyahə, byena 2001
- d- Fwagətu hyahə 2006 dā fwagətu hyahə , byena 2011

BILAN au .../.../...					
ACTIF (emplois)	Montants N	Montants N-1	PASSIF (ressources)	Montants N	Montants N-1
ACTIF IMMOBILISE Terrains Constructions Matériels			CAPITAUX PROPRES Capital Résultat (+ ou -) → SITUATION NETTE		
ACTIF CIRCULANT Stocks Créances clients Banque - Caisse			DETTES Emprunts Dettes fournisseurs Autres dettes		

$$\text{RESULTAT} = \text{ACTIF} - (\text{CAPITAL} + \text{DETTES})$$

$$\text{SITUATION NETTE} = \text{CAPITAL} +/- \text{RESULTAT}$$

- Cagā a n wuum-i futí ahi i hyáhā ;
- Cagā a n hyá-i bilan hyáhā.



M bera m yuoi hyahā

Bilan nwam sabi bā diem-i e bá cagā byeni hyahā cagi hini fwai n yei-kām, dā n nwam-kām.

Bilan hyahā toyen-yuoa :

- **AKĒTIFĒ** bā ywonu cagi fwai, cagi bini n bou-i hirābā tahi, fwai n sandā-i, cagi fwai n fugā-i bā pwa yei twagāsām ;
- **PASIFĒ** cagi n pugā hirābā bina i twa ;
- **SITIATION NETĒ** cagi n touú pe-yuoi n diei ;
- **RESILĒTA** yí fī bā n nwa (+/-). Dá u nwam (+) a n hyá pei sandāse, dá n nwam (-), a n hyá cagi di bá twei dā fwai n mingām.

Akētifā cuolām kām m hau dā pasifā yem kām m hau.

Nwanām : Dā pā n nwanu a sē cagi n touú ama bini F50000 dā hirābā pugā dā í bini f 50000, cagi sá kwa bini ; n nwa.

Bilan toú kwoba dia e. Kogə hau í furu hyahə, bæ diem cagi n toú ninsi n dyesi e (Akətifə), yugú hau í furu hyahə, bæ diem cagi n toú bina n dyeha.



Bá fiigə hirau , hirau tuou ú u mandə.

Abel : *Je te présente Martine*

Elle est secrétaire à la Mairie

Daniel : *Heureux de faire votre connaissance*

Martine : *Merci*

Abel : *Je te présente mon collègue Daniel*

Il est le trésorier de mon groupement

Martine : *Enchantée de faire votre connaissance*

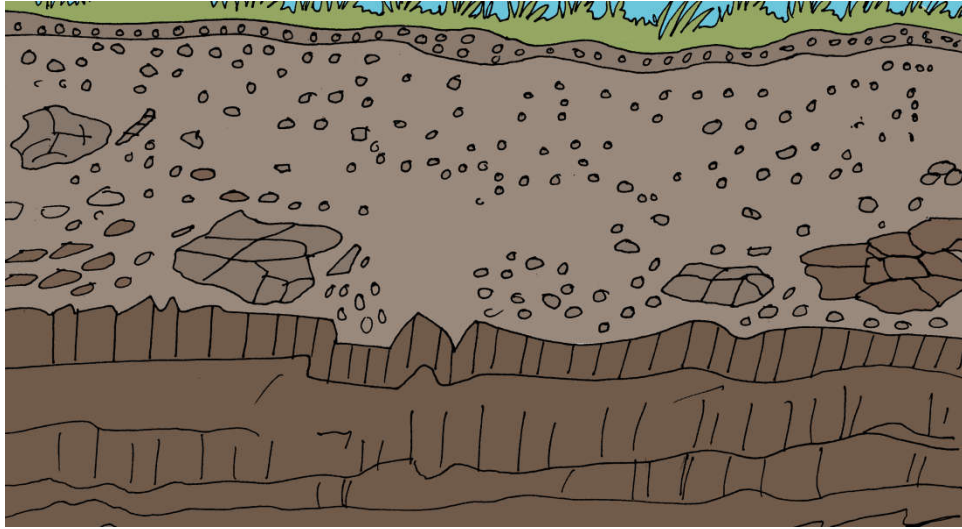
Daniel : *Merci*

Dá a naga bá fiigə a dwopu hirau, a tən tə : "je te présente ...". Ama dá a naga bá fiigə hirau n cam-u e hirau, a tən tə : "je vous présente ...".



Twaməm bá byendə suu

1. *Ya yanfuum toyeni n bou-i adi hyáhə ;*
2. *Cagə bilan hyahə toyen-yuoa n bou-ha ;*
3. *Cagə ninsi n bou-si PASIFƏ hyahə bá yegə cagə ninsi n bou-si AKƏTIFƏ hyahə ;*
4. *Diem toyeni hyahə toyen-cecegə n cagu-kə bilan n nwam n dyeli.*



- Wondə futú ahú suu
- Cagə a n wuum-i
- Cagə a n hyá-i tuom swahí hayəhə



M bera m yuoi hyahə

Tuom e tihə pyagəhu n bou-hu ahú hyáhə də ; tihə hyáhə ninfugəsi bou tuom tahi e. Tuom hyáhə tə n sindəm, tuom hyáhə doru n boum. Nesi, kurəmomosi ninfugəbibi sai, də bou tuom hyáhə.

Tuom toú sənswahí tari e. I de ama :

a. hwangəpìgi. Dá í hani e hwagəbansa n boum bənwənu Caagí də hwangəpuoa.

b. hwangəyuum. Hyani tahi e, hwangəywába bəwagənu ninsi twasi n butə-si də n tən wagəm bə n cóu. Dá i tuom burú puoa magərə, dá a burə hyani ningə, kə pwa sandə suu. Dá í tuom nwam hwangú bə sagə toú cági.

c. tuóywagəsəm. Kwobətari hyame. Dá í hani hyahə, ninsi n bou-si sə wosə : fyatu n butətu, mworu n butətu, tihyiei n yie-hi... də í tuom m sibi bə toú kworəm magərə. Dá a dyahə m hyáhə kuhu, a yí hou diru magərə



Twaməm bá byendə suu

- 1- Cagə a n hyá-i tuom hyáhə
- 2- Cagə tuom swahə-taarú hiri
- 3- Cagə tuom n toú swahí twa.



Je parle français

Hirəkwogə kwanu

Illustration

Image de deux personnes (une fille et un garçon) nues avec la légende des différentes parties du corps.

- *Wondə futú ahu suu.*
- *Dis dans ta langue ce que tu vois.*
- *Cagə dapwoi hyahə hirəkwogə kwanu hyáhə ninsi hira.*



M bera m yuoi hyahə

- *Le corps humain comprend la tête, le cou, le tronc, les membres supérieurs et les membres inférieurs.*
- *La tête comprend les cheveux les oreilles, les yeux, le nez, la bouche, les cils, les sourcils, le front, les lèvres, le menton, le visage.*
- *Sur le tronc, on distingue les épaules, la poitrine, le sein, le ventre, le bas-ventre, le dos et la hanche.*
- *Un membre supérieur comprend le bras, le coude, l'avant-bras, le poignet et la main qui porte les doigts.*
- *Un membre inférieur comprend la fesse, la cuisse, le genou, la jambe, et le pied qui porte la cheville et les orteils.*
- *Les doigts et les orteils portent des ongles.*

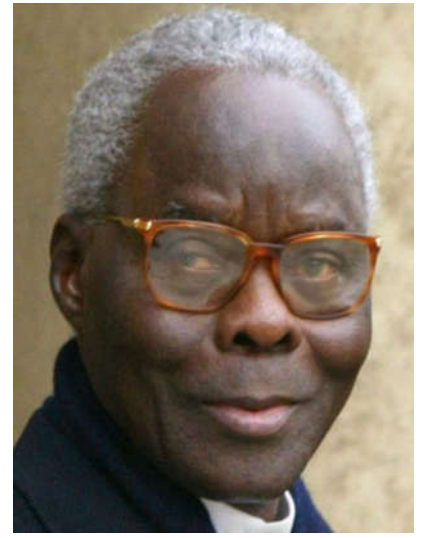


Twaməm bá byendə suu

1. *Diem a sabi hyahə toyen-yagəri yagəri adi*

Les doigts portent les Entre le bras et l'avant bras on a le alors qu'entre le pied et la jambe il y a une articulation appelée Le se trouve entre le bras et la main.

2. *Byetə toyeni hyahə fwona n bou tahi bəwagənu nuyena aha : ongles, genou, coude, poignet.*



- *Wondə futú ahú suu*
- *Cagə a wuum-i*
- *Cgəə Bene hyahə piirədandyeba a n hyá-bə*



M bera m yuoi hyahə

Tabəlo : hirəbə n ham-bə beragə-cerəkə bene hyahə bá cendə 1960 bá tei tu 2011

N°	parisinandyeba	begi byena	N°	parisinandyeba	begi byena
1	Hube MAGA	nwodiú 1960 - 28 pyesaka 1963	8	Polá Emilá dá SUSA	siim 1969 - naraduú 1970
2	Kirisatofá SOGOLO	pyesaka 1963 - Nwócankudayaam 1964	9	Hube MAGA	naraduú 1970 - naraduú 1972
3	Suru Migan APITI	Nwócankudayaam 1964 - 27 cutaka 1965	10	susatin Tometin AHOMADEWE	naraduú 1972 - 26 pyesaka 1972
4	Tahiru CONGAKU	29 cutaka - 22 siim 1965	11	Matiei CERĒKU	pyesaka 1972 - fwagatu 1991
5	Kirisatofá SOGOLO	siim 1965 - siim 1967	12	Niseforá SOGOLO	fwagatu 1991 - fwagatu 1996
6	Alafonsá ALE	siim 1967 - mwocehu 1968	13	Matiei CERĒKU	fwagatu 1996 - fwagatu 2006
7	Emilá Derálin ZINSU	mwocehu 1968 - 10 siim 1969	14	Toma Boni YAYI	fwagatu 2006 - fwagatu 2016

Bá cendá Bene n cigaram u him dapwosi nou hyaha (nwodiú 1, 1960) bá tei tu yaga, Bene piirasidandyeba nwam 14.



Twamam bá byenda suu

1. *Wondá suu hyáha yi tabalo akwei*
2. *Cagá piirasidan n dyeu n ham-u begi bá ninda cóu n dia.*
3. *Diem a sabi hyaha piirasidan n dyeu n ham-u begi bá yu magara, u hiri*
4. *Diem a sabi hyaha piirasidan n dyeu n pa yu papei begi hyáha, u hiri*



- Wondə futú ahu suu ;
- Caga a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm ;
- Caga də í ninsi touú dwonsəm n dyeməm tuóm hyahə.



M bera m yuoi hyahə

Ninsi n bou-si tihə sə tiim bə dwonsu kworəm tuóm hyahə. Də í ninsi tiim də bwosi yí n nwam Yeni n sə dwosə də sə nwam-kəm. Də de n mwanə-i də tə kwandənu bá púgə suu ninsi n bou-si tuóm hyahə. Sənswama, hirabə piməm hyahə, bə n hunsu ninsi n dyesi yem bənwənu nadandánu, bwari də nesi, sə tuóm hyáhə. Ama bə besi kwasu ninsi bou-si tuóm tihə sə hyahə. N wuum-i tuóm hyahə kworəm, də de : mwotuú, tagəfə kuósi, kuhu twaməm, yamuouú, yahərahə, didita pwombəm...). Dá tə naga bá púgə tihə suu, tə kahərə mwotuú də didita pwombəm.



Twaməm bá byendə suu

A/

- 1) Cagə ninsi n tiim-si dā tihā yí n fu, dā tuóm suui
- 2) Cagə bə n hunsu ninfugəsi n dyesi yem
- 3) Cagə n mwana-i dā tā kwandənu bá kaam mwotuú

B/

A ya ama hyáhā í toyeni adi bá wasə, cagə n mwana-i dā tā kwandənu bá n cigəsu suu ninsi n bou-si tihā bá tiim dā tuósuum yí n bou.



Fami

fami nwam hirəbā him n wagə n dyebā. Fami hyahā, n tā hirəbā n bou-bā : pweu, hyuou, halau, pwebisi, dapeebā, papeebā, bwom, pwehywambəsi dā pwedapecambā, pətudyebā, pwehywambəkā bisi dā pwedapeciau bisi, pətabisi. Dapwoi hyahā, bə wusu dā í hirəbā bə yagə : **père, mère, grand-père, frères, fils, filles, grand-mère, oncles, tantes, cousins, cousines, neveux et nièces.**



Twaməm bá byendə suu

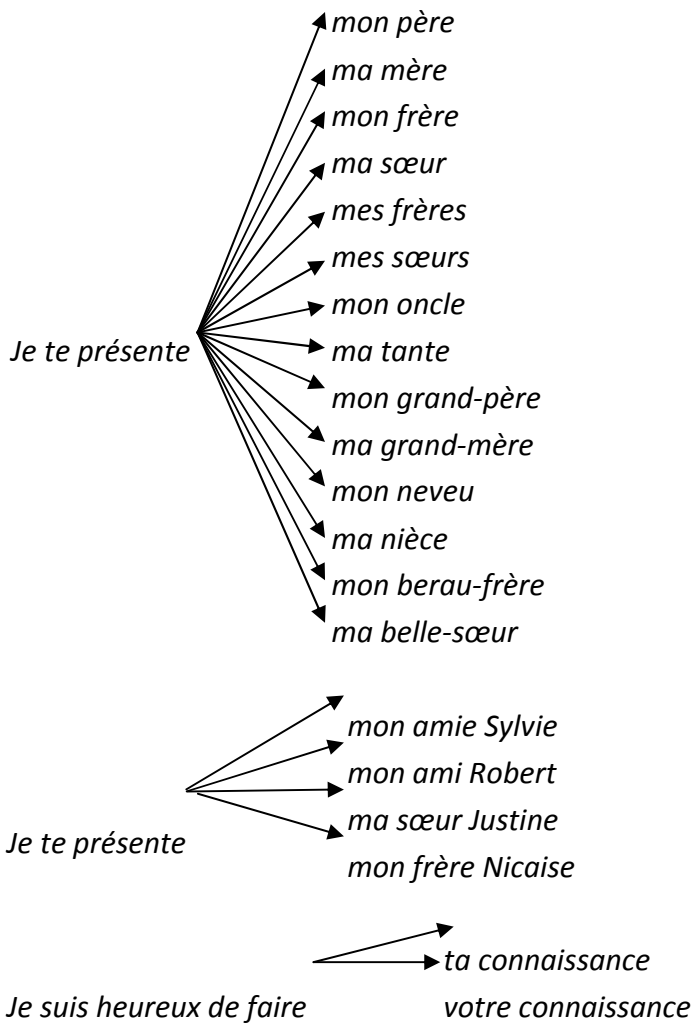
- 1- Cagə dapwoi hyahā bə n wusu bə yagəm :
 - a. Dau n a sandə-u ;
 - b. pwahau n a sandə-u ;
 - c. a n wagənu dapəkā n dyekā hyuou ;
 - d. a n wagənu sebəkā n dyekā hyuou ;
 - e. a hyuou datau
 - f. a hyuou hywambəkā
 - g. dapəkā a n sandə-kā
 - h. sebəkā a n sandə-kā
 - i. a pətabigə / a cetau bigə
 - j. a pwehywambəkā bigə / a pətu bigə ;

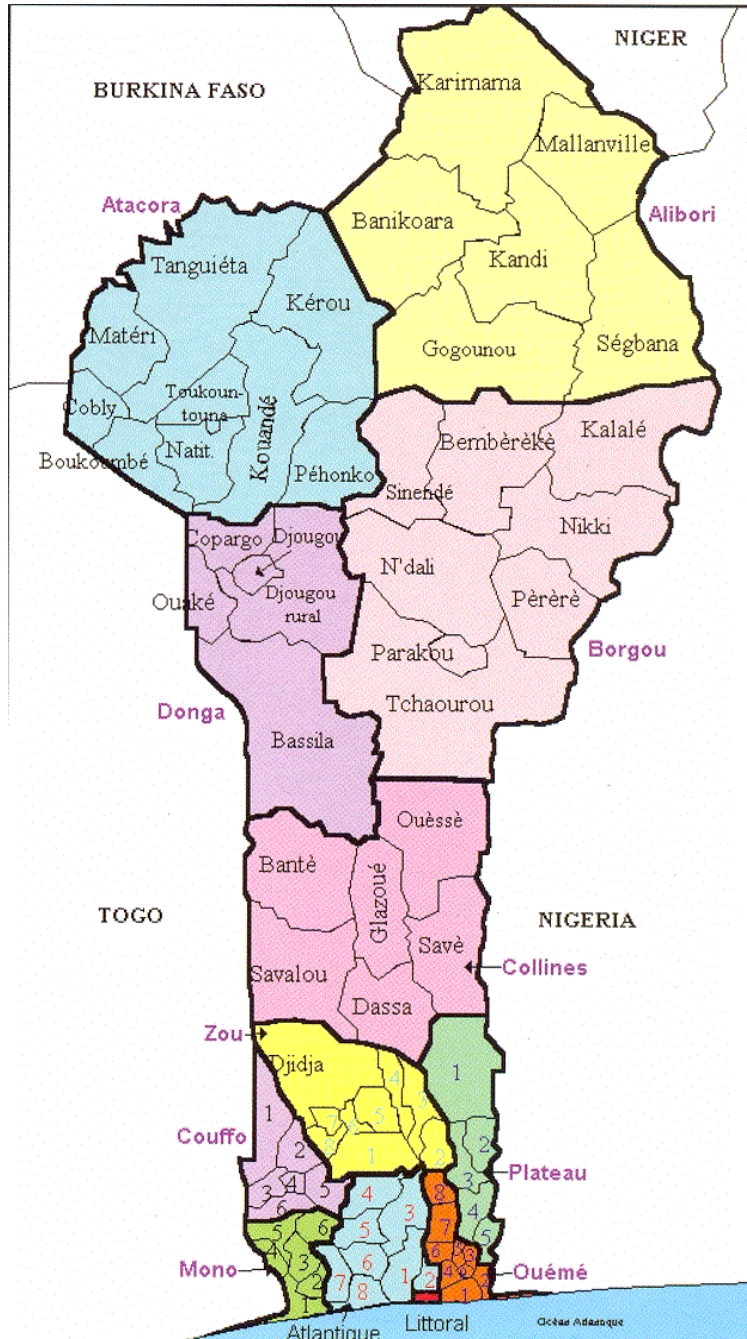
k. *m pweu pweu / m hyuou pweu ;*

l. *m pweu hyuou/ m hyuou hyuou.*

2- *Diem yegəm a sabi hyahə bá cendə a) bá tei tu l)*

3- *A dwonsa a dapwoi twagəsəm hyahə*





- Wonda futú ahu suu.
- Caga a n hyamba n dyeli futú hyaha da n nwam-kam
- Caga a n hya n dyeli Bene depatamadyeba da komina da turú hyaha



M bera m yuoi hyahə

Bene bou tihə dacahu hyahə. Dá a wondə tihə futú, a yí hyambə Bene də u bou Kanserə toropikə də ekwaterə də dacahu hyahə. Bene bou Afirikə disú syela hyahə. U Yugú i byegu hau, u wasə Niserə tituom tahi e ; Yugú də disú də dacadú hyahə, Bene turú bou Burəcina tintuom tahi n cendə tahi e ; Bene disú hau, Togo e n bou; u dapui hau Niseriya n bou, Kogə hau, Bene tintuom wasə nícaməm tahi e. Bene deesəm nwam sənswama Km² 114 881. U wogəsi bá cendə damera bá tei tu Niserə barú, nwam km 700. Bene dagəsi damera tahi, sə nwam km 125. Ama bá yisə mandobarú bə tei tu Niserə barú, u dagəsi nwam km 325. Bene hirəkwobiim wosu nwam hirəbə 10.000.000.

Bene syelə-yuoi e Kutwonəpo ama u syelə-cetie kutwonú.

Bə tutə Bene tintuom depatəmədyebə pwigəm bə dia e : Alibori, Atakora, Atalantikə, Borəgu, kolinə, Kufo, Donga, Litoralə, Mono, Weme, Pəlato də Su. Perəfedyebə n nwam-bə depatəmə cambə. Depatəmədyebə hyahə, komina bou. Komina burí bou i dia : komin-ceta də komin-maka. Bene hyahə, komina sai nwam pwisi pəlei də a pəlei (77). Merədyebə n nwam-bə Komina cambə.



Twaməm bá byendə suu

1. Hei syela n kwotə-ha Bene
2. Cagə sənswama Bene deesəm n mingəm
3. Cagə bene n touú depatəmədyebə twa
4. Cagə depatəmə n dyeu u hiri
5. Cagə bene hirə-wosu n mingəm
6. Cagə Bene syelə-yuoi hiri
7. Fiigə bá diem a sabi hyahə toyeni hyahə hani n twagə-si Bene syelə-yuoi hyáhə.



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm
- Cagə futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.



M bera m yuoi hyahə

Butikə ninsi sabi fiigu ninsi n doúnə butikə hyahə bə mingəm də sə n nam yei bə mingəm. Də sabi də tutə furí dia e. Furə-cembu hyahə bə n dieməm ninsi n doúnə-si, furə-diaku hyahə e bə n dieməm ninsi n kwosə-si. Də i sabi fiigu ninsi n kwosu-kəm e.

A yí fi bá nundə sabə-yoyoi bá kwansa Butikə ninsi sabi. Kəhyamə, a yí n diem kogə hau í sabə-feem hyáhə ninsi n dounə-si, yugú hau í sabə-feem hyáhə ninsi n kwosə-si. Dai n dyeli, a kwandənu bá diem ninsi doúnə-kəm də sə n kwosə-kəm də í sabi hayə. Dai n dyeli də tou e də í sabə-feem sabi hyahə. M pə kwandənu wagəm.

N ta butikā ninsi sabi n nwam-kām

Ninsi n dounā-si yagā dā n kwosā-si		dai :	
<i>ninsi n sən sandā-si sini</i>		(A)	
Ninsi n doúnā-si		Ninsi n kwosā-si	
Ninsi burú	Sə wosu	Ninsi burú	Sə wosu
<i>Yagā ninsi n doúnā-si wosu sai</i>	(B)	<i>Yagā ninsi n kwosā-si wosu sai</i>	(C)
<i>Yagā Ninsi n sandā-si</i>	(B-C)		
<i>Sini dā yagā ninsi n sandā-si</i>	([A +B] - C)		



Twamām bá byendā suu

A/

1. Cagā n dyeli butitkā ninsi sabi
2. Cagā butikā ninsi sabi furā-ceti twa
3. Cagā bā n diem-i furú n dyehu, u hyahā
4. Cagā furā-diaku n n pahu n dyeli

B/

Dakugu, siim hwarākā 24, byena 2013, Dakari doa dā magasāhye hyahā diiru atu :

1. Mwei sagāsi 10,
2. Bayia sagāsi 07,
3. Pwohi sagāsi 15,
4. Segāsehu sagāsi 20.

Dā tā hyame bá kwosā bayia sagāsi 10, segāsehu sagāsi 12, pwohi sagāsi 07. Dā magasāhye hyahā sagāsi twasi da bou bā nwam mwei sagāsi 03 bayia sagāsi 15, pwohi sagāsi 0. Segāsehu sagāsi 0. Paa a sabi hyahā Dakari magasāhye ninsi sabi.



Je parle français

Kari hyahə

Tantegə kari bou dakugu dai e. Də í kari də daabu papei e ; pwigəm mārəhu carəhu tən nangə pwomə də də doú bə nwam syemm. Dabə də pwobə bə tən yeinə byega byega bá doú də í kari. Kari dacahu hyahə, nundəkabə də kwosəkabə bə nwam yaii. Byega sasai a yí n tou búbúgə, dasəm də coru. N tou-bə bə n num tahi, bə tən maanə bá tingə hyani e sani cari. N kwa-bə bə n num tahi, bə tən twole bá duusu hana sasai, də bə hyambə bə n nagə-i, bə nwosə bə di də í ningə kari. Pwahau tuou tei kəhyaməm e kwosau tuou tahi bə n twagəsu dapwoi hyahə :

Vendeuse : *Soyez la bienvenue Tanti !*

Cliente : *Merci ! Bonjour madame !*

Vendeuse : *Bonjour Tanti !*

Cliente : *C'est à combien ce produit ?*

Vendeuse : *C'est à 500 Francs.*

Cliente : *Cher, trop cher ! Je donne 200 francs.*

Vendeuse : *Ce n'est pas bon comme ça ; donnez 400 F.*

Cliente : *400 F ! C'est cher, laissez-moi ça à 250 Francs.*

Vendeuse : *Pas question, moi-même je ne l'ai pas acheté à ce prix.*

Cliente : *Ok ! Je m'en vais.*

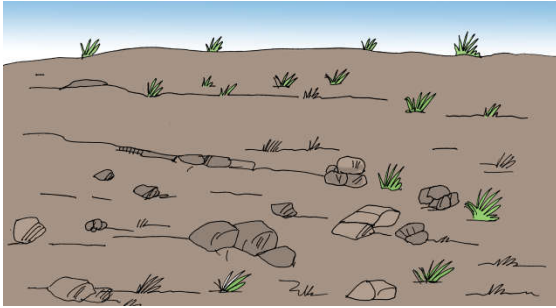
Vendeuse : *Venez ! Exceptionnellement, je vous le laisse à 300f.*

Cliente : *Merci, donnez-le-moi alors.*



Twaməm bá byendə suu

1. *Ya yanfuum toyeni n bou-i ali hyáhə*
2. *Cagə pwobə n twagə-bə abu dapwoi bə n bou tahi*
3. *Cagə hirəbə n bou-bə kari hyahə*
4. *Diem a sabi hyahə pwobə n twagəsu-bə abu, pwahau n dyeu u ya-cembəm də u ya-dyakəm*



- Wondə futú ahu suu.
- Caga a n hyambə n dyeli futú hyahə da n nwam-kəm
- Caga a n hyá-i tuom hyáhə da tihu hyáhə



M bera m yuoi hyahə

Bene tihə tóu tuom n burú burú. Tuom n bou-məm nicaməm yuogə, n nwam byálí e sani twali hwangə-puoa da m hyáhə pwa yei ningə hingə dyahəm. Dá da í tuom burú yei hyahə, tuom bou byaga twaa bə yem tou, bə yí yéi kuhu dyahəm. Də í tuom burú hyahə, mátu tuo-cincina cii hyahə. M de n wosə-məm Bene Yugu hau í byegu bənwani Atakora da Alibori. Kutwonəpo byegu hau, tuom n bou-məm n swosi e, bə subi, bə tóu kworəm magərə bə yuou papei kuhu twaməm. Mono byegú hau, tuom sibi e, bə tóu cagi, bə subi bə sagə tóu kworəm magərə, bə suui kuhu dyahəm.

Bene hyahə tihu sagə pə wagə burú. Də yei kilima tahi e bə hyá bá tə u pə wágə wágə. Də sagə ba yei hirəkwoosi tahi e bə hyá bá tə sə cugəsu magərə tihu hyahə. Bene hyahə tihu bou burí dia : Bene Kogə byegu hau, tiisi pə wosə ; hana twaa sə ba kwa papei e dá ti-biiru pənwə. Bene Yugú byegú hau ti-cetasi e n bou-si sə burú sə burú bə nwam yarə-yarə da mwuhu sagə wogə magərə. Tagəfə n puum hau magərə, tihu tə nwam cúgə-cúgə hini barí yuosi e.



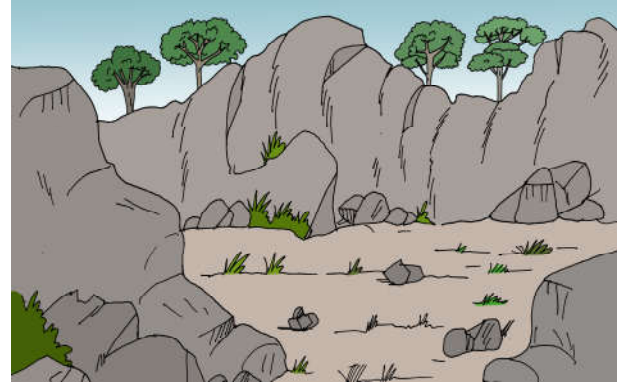
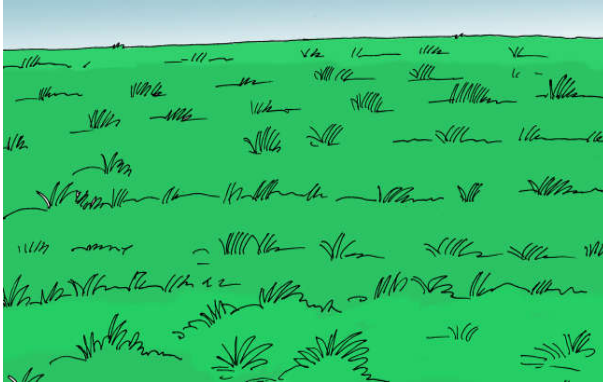
Twaməm bá byendə suu

A/

- 1) *Hei bene hyahə tuom burí n bou-hi*
- 2) *Hei Bene hyahə tiiru burí n bou-hi*
- 3) *Cagə Bene byegú n dyehu toú tuom də m toú kworəm bə suui kuhu twaməm.*

B/

Diem a sabi hyahə toyen-cecegə n bou-kə toyeni hyahə bə cagu n mwanə-i də Bene tintuom hyahə tihu pə wágə burú.



- Wondá futú ahu suu.
- Cagá a n hyambá n dyeli futú hyahá dā n nwam-kām
- Cagá a n toú hyám n dyemām Bene ráliefá hau



M bera m yuoi hyahá

Dá a wondá tihá, a yí n nwam dā pā mangá dā byega sasai. Hana twaa bumbwona e, hana twaa fwatu, hana twaa tin-tyarú. Bā wusu dā í kandām e bā yagá ráliefá. Bene tihá pā mangá bá kunkwangá. Dā nwam kwoba naasi e :

Damerá hau tin-tyarú : dā í tihá pā cangá ; dā toú tuom, bwasi dā byatu.

Tin-yundi : dā í tihá cendá damerá tin-tyarú tahi e bá n dorá hyáhá bá paa kwondi. Dā bou kwondi dā damerá tin-tyarú dā dacahu hyahá. Tihá n yum-i magarā dā bou Bene sindām hau. Tin-yundi bou Ketu, bā bou Abome, bā bou Kome, bā bou Kutwonapo dā Apalawe.

Tin-tyarú dā tarā-cupa nuú hyahá : dā í tihá n wosi magarā Bene hyahá. Dā e n bou-i Bene dacahu hyahá. Dā e sabe tarā-cupa, Dasa tatā-cupa dā Aguna tarā-cupa.

Atakora tarā-wogáhu : dā í tari bou Bene Yugu dā u disú dā dacahu hyahá. Dā tei bā doúsu Togo tintuom hyahá dā Gana yem hyahá. Dā sagá ba nindāse Niserá tintuom hyahá.



Twamam bá byenda suu

1. Cagə a n hya-i Bene rəliefə hyáhə
2. Cagə də í rəliefə n nam-kəm
3. Cagə Bene hyahə tin-yunda n bou hau



Butikə hyahə

Illustration

Image d'une personne debout dans une boutique en face d'un rayon sur lequel est installé divers articles où il lit le prix inscrit sur une boîte de lait.

Hirəbə twagəsü butikə hyahə

Butikə hyahə ninsi bou sə burí pwompwom. Bə tə paa taabí bá dumba ninsi n wagə-si burú byegi cari. Butikə hyahə, nin-digəsi bou, papeem yesi sagə n bou bá tasə twasi pwompwom. Buikəsi bou burí pwompwom e : bábatu butikəsi, nin-digəsi butikəsi də butikəsi n kwosu-si pepeem ninsi...butikə yí bá n kwosu nin-buru caru twaam nin-burí pwopwom. Butikə hyahə, bə tən diem e ningə dyekə də kə pei.

Kwamu tei butikə hyahə nundəm də hyau pwahau n kwosə-u də u hiri yagə Aku, bə cendə dapwoi twagəsəm.

Akou : *Soyez le bienvenu Tonton !*

Kouami : *Merci ! Bonjour madame !*

Akou : *Bonjour Tonton !*

Kouami : *Je voudrais acheter un carton de savon Palmida et deux boîtes de lait.*

Akou : *Prenez par votre droite et aller au fond de l'allée, s'il vous plaît !*

Kouami : *Merci !*

(Quelques minutes plus tard, Kouami dépose le savon seul sur le comptoir).

Kouami : *Ça fait combien ?*

Akou : *Et le lait ? Vous n'en avez pas trouvé ?*

Kouami : *Si, mais je n'en ai pas pris parce qu'il est périmé.*

Akou : *Oh ! Toutes nos excuses ! Nous allons vérifier et le retirer du rayon.
Le savon fait 7 300 F. Tenez votre reliquat et la facture.*

Kouami : *Merci et à la prochaine.*



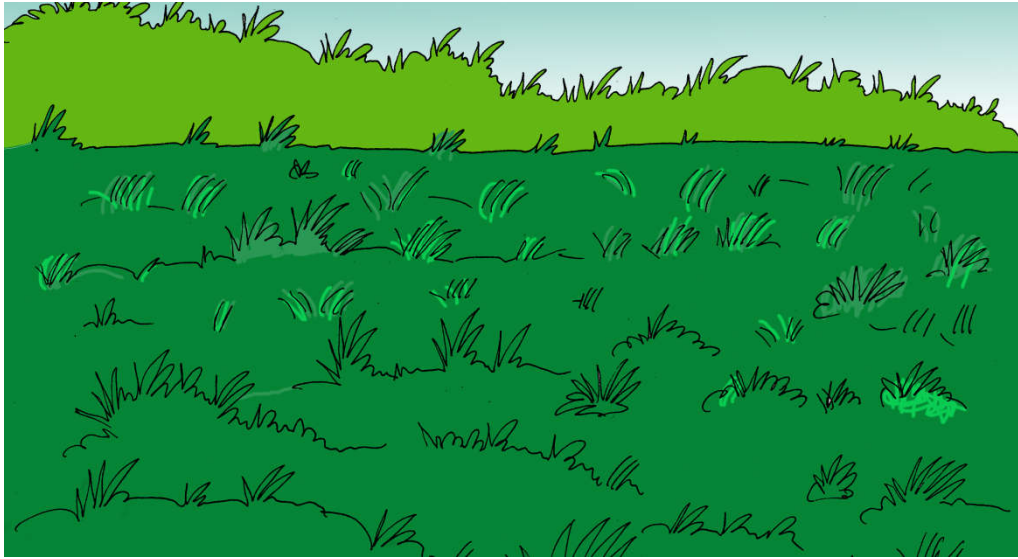
Twaməm bá byendə suu

A/

- 1) *Cagə a n hyá butikəsi burí n dyehi*
- 2) *Cagə kari hayhə nundəm də butikə hyahə nundəm də kandəm n bou tahi*
- 3) *Cagə n mwanə-i də butikə hyahə bə pə pahu "abarəka".*
- 4) *Cagə sabi n fiigə-i bá tə a nundəse ningə butikə hyahə, də hiri*

B/

Diem a sabi hyahə bá cagə n mwanə-i Kwamu pá nundə namiesəm. Diem toyen-cecegə a cwansa bá cagə Kwamu n tə-kəm bá mandə namiesəm n yiesəm. Cagə də a yi e Kwamu a nəm paa-kəm.



- Wondā futú ahu suu.
- Caga a n hyambā n dyeli futú hyahā dā n nwam-kām
- Caga a n hyā n dyeli tihā kworām hyáha



M bera m yuoi hyahā

Tiisi, mworu dā nindigāhu dā naga kworām bānwānu hirākwogā n naga-Kām fitaminā dā kalaam bá n toú kwanarú. Tiisi, mworu dā nindigāhu dā kworām burú bou 16. Dá í kworām m hayhā, tā yí fi bá hei : Asote (N), fosāforā (P) dā Potasyom (K) dā í kworām tiim magarā ninsi n yerāku-si tihā dā sá yí ciem suu. Dá í kworām n bou angāre NPK hyahā. Kworām n dyemām n toú e n ná dyahāsu-kām. Asotā tiim fyatu yei bá n suui ; ama dā u karāka u yí fi bā wua ninsi n sanṣ-si tihā bānwānu nuoru dā kwakatu.

Kworām n subī-mām, u dyahāsu tihā twamām pwompwom e : bá tiim ningā fugā suu tihā, bá hyārā teniiru dā tā pa wātā tuom bá nindā ningā hyiei, bá tiim dā niim yí n bou kuhu hyahā, nindigāhu ciem, bá tiim dā tihā tihu yí n mágā bá mwana ninsi ciem suu.

Tihā twali bou bā toú kworām n subī-mām dā magāri. Dá a dyahā hyani, bá a pā paa kworām, a yí hou nindigāhu magarā.



Twaməm bá byendə suu

A/

- a- Cagə toyeni hyahə bə n hei kworəm burí twa tiisi, mworu də nindigəhu də n nagə-məm.
- b- Cagə angəre hyahə kworəm n dyeməm bou
- c- Cagə kworəm n subī-məm m n dyahəsə-kəm nindigəhu, tiisi də mworu də kwandəm hyahə.
- d- Cagə asotə m tii-kəm nindigəhu sandəm hyahə.

B/

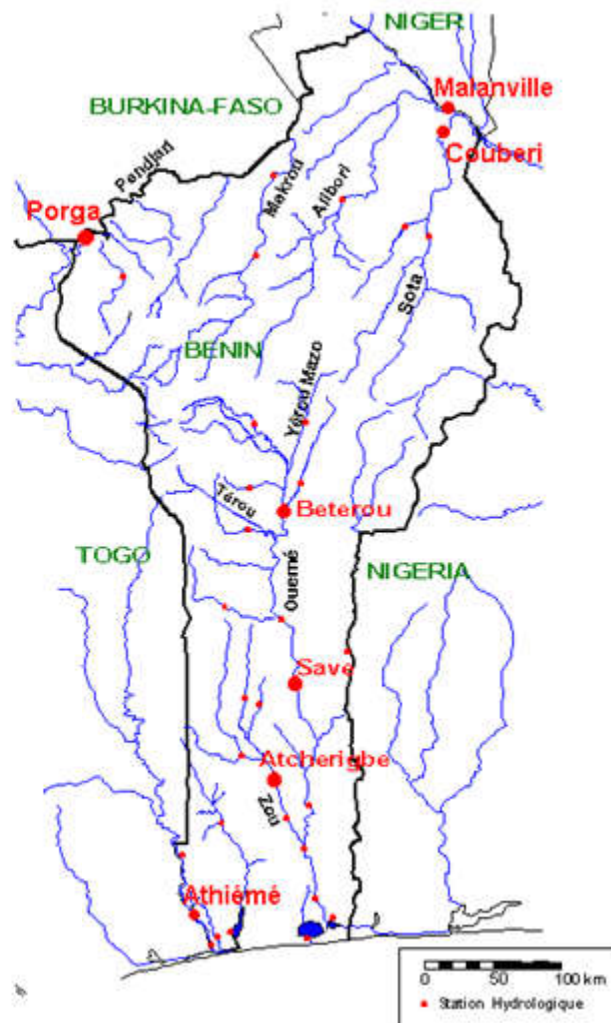
- a- Diem toyeni ali a sabi hyahə bá pahu fwona tahi nuyena n kwandənu-ha hyani bá fi toyeni n deesə-i:

Tiisi, mworu də nindigəhu n nagə-kəm fitaminə də kalaam bá n toú kwanarú. Tiisi, mworu də bou 16. Dá í kworəm m hayhə, tə yí fi bá hei : Asote (N), fosəforə (P) də Potasyom (K) də í yeraku-si tihə də sə yí ciem suu. Də í kworəm n bou angəre NPK hyahə. Kworəm n kwakətu.

Kworəm n subī-məm, pwompwom e : bá tiim ningə fugə suu tihə, bá tuom bá nində ningə hyei, bá tiim də niim yí n bou kuhu hyahə, nindigəhu ciem, bá tiim də tihə ninsi ciem suu.

Tihə twali boudə magəri. Dá a dyahə hyani, bá a pə paa kworəm, a yí hou nindigəhu magərə.

- b- Diem a cagə a n hyá n dyeli tihə kworəm hyáhə



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm
- Cagə a n hyá n dyeli Bene barí hyáha



M bera m yuoi hyahə

Bene tintuom hyahə, barí bou bə wosə magərə.

Kogə byegú hau, n tə bwasi n bou-si : Weme barú də wogəsi nwam km 510;
 Mono barú də wogəsi nwam km 500 də kufo barú də u wogəsi nwam km190.
 Dá í barí e n mwanə-hi də Bene hyahə Kogə hau byegu twansi.

Barí n twangu-hi Bene tintuom hyahā yugu byegú i e ama : Mekuru barú dā u wogāsi nwam km 410 ; Sota barú dā wogāsi nwam km 250 ; Panyari barú dā u wogāsi nwam km 380.

Niserā barú nwam Bene tintuom dā Niserā tintuom dā turú tahi e. Dā í turú u bāngā Niserā barú bā tei tu km 120.

Bene barí sāsai i yuoi bou Atokora hyahā, ama i sai niim pā cirú damerā hyahā. Barí twai bānwānu Sota, Mekuru, Alibori i niim dwasu Niserā burú hyahā. Ama Weme, Kufo dā Mono, dā í barí hyai, i niim dwasu damerā hyahā e.

Bene pā toú barí nwa i cari, byatu bou bā cii byegu n bou-hu nicamām yuogā. Tā hyá-tu yem magāra, tā e : Nokwe behu dā u deesām nwam km² 150 ; Ayeme behu dā hu deesām nwam km² 75 dā Towo behu dā hu deesām nwam km² 15.



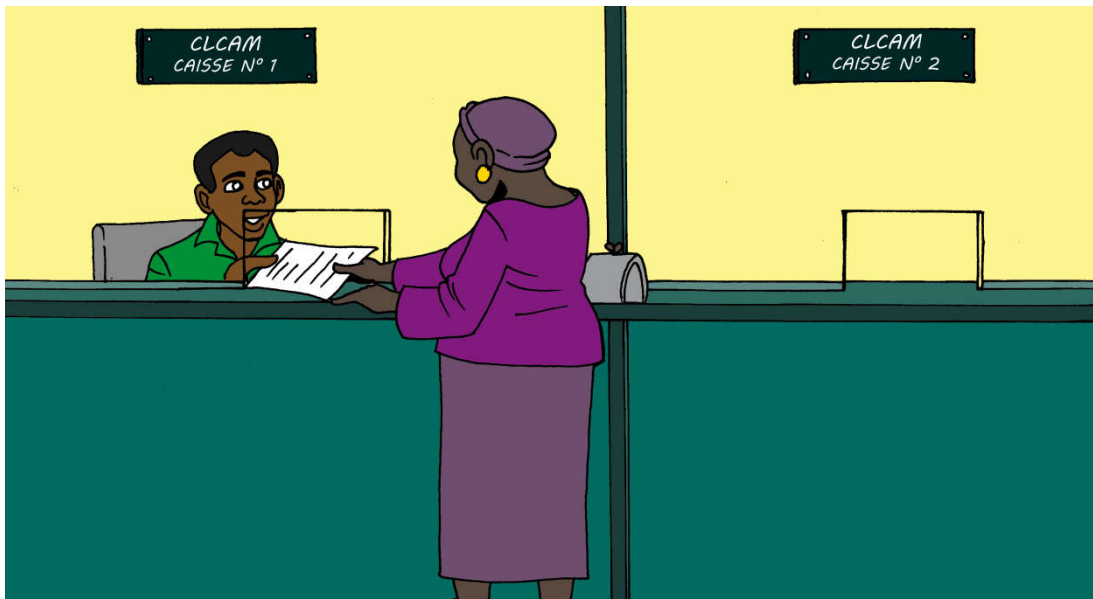
Twamām bá byendā suu

A/

- a- Hei barí n bou-hi Bene Kogā hau byegú
- b- Hei barí n bou-hi Bene Yugú hau byegú
- c- Cagā Bene hyahā kwobi n toú-i byatu
- d- Hei Bene hyahā barí tari n wogā-hi magāra

B/

Diem a cagā Bene hyahā dā n pahu-kām dā tihā twansi byega sāsai.



- Wondə futú ahu suu.
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm
- Cagə a hyá bə n diem-kəm pei beram da i cigaram sabi



M bera m yuoi hyahə

Pei beram da i cigaram sabi nwam sabi n dyeli hirəbə n tou-bə pei bankə hyahə bə n pugə-i bə wonsu bə n doabu-kəm pei da bə n i yeru-kəm. Də tiim da a yí n hyá a pei n dou-kəm da i n yei-kəm bankə hyahə bá n dyeli byeni. Də í pei sabi hyahə n tə toyen-yuoa n bou-ha : bankə burú, bankə mimyarú, n tinu sabi u hiri da u mimyarú, pei n dou dai da hani n dyeli, pei n yei dai da hani n dyeli, n cigə-u bə sagə e n muom-u pei pei bankə hyahə u siim.



Twaməm bá byendam suu

- a- Cagə bə n wusə-i pei beram da i cigaram sabi;
- b- Cagə də í sabi suu n mingəm ;
- c- Hei toyen-yuoa tari n bou-ha pei beram da i cigaram sabi hyahə.



Je parle français

Pitai hyahə

Kévin tei pitai. U n doú sani bwogətwoli, Yao tahi, u n u kaámsu.

Kévin : Bonjour Monsieur !

Yao : Bonjour Monsieur ! Votre carnet s'il vous plaît.

Kévin : Le voici.

Yao : Qu'est-ce qui ne va pas ?

Kévin : J'ai mal à la tête, je chauffe et j'ai la nausée.

Yao : Depuis quand ?

Kévin : Depuis hier, mais c'est ce matin que la nausée a commencé.

Yao : Quel médicament avez-vous pris avant de venir ici ?

Kévin : Je n'ai rien pris

Yao : Vous dormez sous moustiquaire ?

Kévin : Non, Major.

(Après avoir pris les constantes)

Yao : Prenez cette ordonnance et allez à la pharmacie.

Je vous mets un traitement antipaludique. Prenez correctement les médicaments et dormez désormais sous moustiquaire imprégnée. Revenez me voir la senarəduúne prochaine.

Kévin ; Merci Major, au revoir !

Illustration

Carte du Bénin avec indication et localisation des différents climats en couleurs.

- Wondə futú ahu suu ;
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm ;
- Cagə a n hyá-i Bene kilima hyáhə.

**M bera m yuoi hyahə**

Bene nwam Afirikə disú byegú i syeli e. U bou ekwaterə də kanserə toropikə də dachu hyahə e. U kilima tii bá myansə. Ya-myansəm yerəkune Bene Kogə də u disú də dachu hyahə bə muom tagəfə. Ama paai hyahə, yaam twaam bou bə yerəkune Bene Yugú də u disú də dachu hyahə bə fugəru.

Kilimadyebə bou burí dia

1. Kilima beninyen : u bou bá cendə damerə tuogə bá maanə bá tu Sabe hau. Də í kilima u toú yoa dia, paa dia.
2. Kilima sudanyen : u e Bene kogə hau í kilima bə sagə e Bene Yugú hau í kilima.
3. Kilima atakoryen : U bou atakora tara hyahə e.

**Twaməm bá byendə suu**

1. Ya suu toyeni n bou-i ali hyáhə ;
2. Cagə kilima burí n bou-hi Bene hyahə ;
3. Cagə Bene Kogə hau byegú n toú yoa twa ;
4. Diem a sabi hyahə toyeni hyahə, toyen-cececebəkə



- Wondə futú ahu suu ;
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm ;
- Cagə a n hyá-i pei nangam sabi hyáhə.



M bera m yuoi hyahə

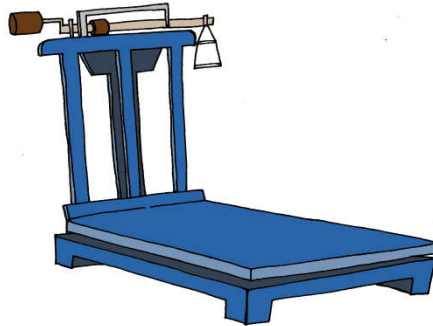
Pei nangam sabi nwam birú hyahə pebatau sabi e n fiigə-i bá tə peifə yeisə hirau akwei u nou hyahə bá tei tuou akwei u nou hyahə. Də í sabi tóú toyen-yuoa n kwandənu-ha bə n bou ; ama pebankə n dyekə, kə yí fi bá paa kə toyen-yuoa kə n nagə-kəm.

Sanwa, toyen-yuoa pebansi n wosə bə diem-ha, a de ama : bankə burú, bankə mimyarú, n nangə-u pei u hiri də u mimyarú, n cigərə-u pei hiri də u mimyarú, n nangə-u pei də n cigərə-u pei bə n bou syela n dyeha, pebankə n tiim-kə pei nangam kə sìm.



Twaməm bá byendə suu

1. Cagə pei nangam sabi n mingəm
2. Hei toyen-yuoa num n kwandənu-ha bə n bou pei nangam sabi hyahə.



- Wondə futú ahu suu ;
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm ;
- Cagə a n hyá-i bwogasahu hyáhə.



M bera m yuoi hyahə

Bwogasahu nwam mansini n besə-i e ninsi subasi. Bə hu dyahəsu kunkundu kwosəm hyahə də balagəbia kwosəm hyahə. Tə syela hyahə, bə byensase hirəbə twabə bwogasahu beim. Hu toú māmá-hwambu də māmá-cetu də i hyáhə tutə furí furí. Bə yuum də í furí tahi e ninsi subasi n mingəm. Subasi besatu hyahə, besə-cembuhu hiri yagə **gəramə (g)**.



Twaməm bá byendə suu

1. Cagə n dyeli bwogasahu
2. Cagə bwogasahu n nwam-kəm
3. Hei bwogasahu hyáhə ninsi n bou-si
4. Cagə Subasi besə-cembu hiri n yagəm
5. Diem a sabi hyahə toyen-yagəri yagəri ali bə pahu fwoní n bou tahi, nuyeni n kwandəhu-i ; n tə də í nuyena : syela, subasi, kunkundu, mansini.

Bwogasahu nwam n besə-i e ninsi Bə hu dyahəsu kwosəm hyahə də balagəbia kwosəm hyahə. Tə hyahə, bə byensase hirəbə twabə bwogasahu beim.



- Wondə futú ahu suu ;
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm ;
- Cagə a n hyá-i cilú hyáhə.



M bera m yuoi hyahə

Cilú nwam mansingə n besu-kə ninsi subasi. Kə hyáhə, n tə ninsi n bou-si : nwasəri, syeləbasi dia də sə dumbə kurú hyáhə. Kurú dacahu hyahə, mámáhu bou bənwənu dekəkarú yóú. Cilí twaai bou bə toú mimyarí.

Dá cilú kwa mimyarí də a nagə bá bei ningə bəwagənu hyaú, a u bera tihə n mingə tahi, u pə n bíkə. Mamaá bou də a hyáhə diemse a subasi n mingəm (nwanam : Kg 1, kg 5, kg 10...) ; a yí piirə hyaa e bá dumba syeləbə-cembu hyáhə bə sá piirə a n nagə bə bei ningə n dyekə bá dumba syləbə-diakəhu hyáhə. Dá a hyambə də kákarú nwasə dacahu hyahə, a n hyá bá tə dá a yi bera Kg 5 mámai e, ningə a n bei-kə, kə masé nwam kg 5.



Twaməm bá byendə suu

1. Cagə n dyeli cilú ;
2. Hei cilú hyáhə ninsi n bou-si
3. Cagə bə n mansu-kəm ningə subasi cilú hyáhə.



- Wondə futú ahú suu ;
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm ;
- Cagə a n hyá-i namyesə-kənkana paam hyahə.



M bera m yuoi hyahə

Bene hyahə bə yahu nahi bə piigu i myesəm bə pahu namyesə-kənkana. Bə fi kana namyesəm, bə tən cwatə m hyahə namyesəfwonfwohu buom e. Namyesə-kənkani deesəsi cendə namyesəm sum sani e bə ha tei tu də kwosə sani.

Də de n mwana-i də hwambəsi bə n kuum-si hyahə namyesəm, bə kwandənu bə sə pyesa, bə n kuum wowondu hyahə. Kəhyam, swosi, kumomosi də nihywangətu twatu pwa dei namyesəm hyahə. Bə n nən sum sani namyesəm bə wasə, bə yí piirə kalacepwogə bə duórə namyesəm hyam wonwonhu hyahə. Kəhyam, namyesəm yí n bei bə deesə bə n kwandənu namyesə-kənkana paa sani. Də namyesəm sum, də pə kwandənu bə twei mátu naasi də bə pə m paa namyesə-kənkana. N sum-u namyesəm u kwandənu bə n deesə bə toú kwanaru ; u kwandənu bə nitə u nei bə sa fi bə n pa namyesəm suməm. Də u ninde, u kwandənu bə cigəsə u hyim namyesəm pə u bwarə. Namyesəm sum tahi kwandənu bə n deesə, də ningə ningə pə bwasə hyani bə yí n swanə. Bə kwandənu bə n sum nahi n dyehi toú kwanaru e.



Twaməm b́ byendə suu

A/

- a- Cagə toyeni n twagəsə n dyeli hyáhə ;
- b- Hei ninsi n bou-si namyesə-kənkana dwosəm hyahə ;
- c- Cagə n mwana-i də syebəsi kwandənu bə n bou namyesə-kənkana dwosəm hyahə.
- d- Cagə dobu bə n piigu n dyebu tahi myesəm bə pahu namyesə-kəkana, bə hiri.

B/

Diem a cagə syebəsi n kwandənu-si b́ n bou namyesə-kənkana dwosəm hyahə.



- Wondà futú ahu suu.
- Cagà a n hyambà n dyeli futú hyahà dà n nwam-kam
- Cagà a n hyà-i tuna byegam hyáhà dà yuú



M bera m yuoi hyahà

Tuna nwam nindigàhu bà n dyahàsu-hu e Bene hyahà byega sàsai. Dá a corà a tuna, a kwandànu bá a byega suu a pá yia. Bá fi a tuna n suui, a kwandànu :

1. Bá pwóm̄bà a tunkuɸu bawagànu kawekuhu n a cosà tiim n dyemam.
2. Bá corà a tuna tuntwom pá yasà a yú kuhu hyahà biosi a doú.
3. Dá a pwom dai a tuna, a deerà a tunbiim m wei kágà kágà a sa fi b̄ m kwondà wonwondu hyahà bá bia tã nua suu yaam pá doú hyahà.

Dá nindigàhu byega suu, hu diim toú kworàm kwanu hyahà. Hu nwam di-suutu e. Di-suutu muom kwanaru e. Bã mansu kwanaru hirakwogà subasi tahi e. Bá fi bá mandà hirau n subì-kam, u tã doú hirakwosi ninbesàhu hyáhà.

hirakwosi ninbesàtu burí wosà. Twatu bou dà bà tã tã cana hyáhà, twatu n bou dà bà tã beim tabatu hyáhà. dà í ninbesàtu, tã toú nanwahàrèhu dà kà hyahà diem furí furí bà toú mámamiesu dà u nwanu dekàkarú hyahà yóu hyau. Dá hirau doú besàhu hyáhà, bà hau u cilú n mingam dá í mámau u n nwasà furú n dyehu tahi e. hirakwosi ninbesàtu twatu burú sagà bou, dá hirau doú hyáhà dà diem sani cari u cilu nwambi nanwahàrèhu hyahà. Dã

suui da ta yi n besu bisi tuntwom ba mandā hyā dā sa candu suui ba maa bá ta bigā cilú kwandānu bá n sanānu ka byena e.

Cambā sagā ba kwandānu ba n besu ba hyim bá fi bá mandā dā ba tou kwanarú ba kwanú hyahā n nwamam. Dā de n mwanā-i dā ciau tei pitai ba bwam, ba tən dyem bá piisu u cilú bawagānu ninbesāhu dā hu bei tihā.



Twamam bá byendā suu

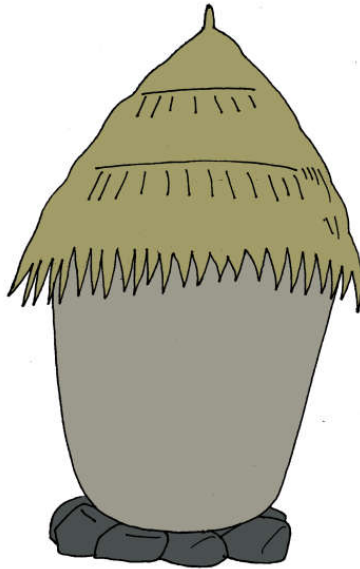
A/

- 1- *Ya bawagānu yanfuum toyeni adi ;*
- 2- *Cagā a nān paa-kām bá byega a tunna dā yuú dā a sagā pwa yia.*
- 3- *Cagā dapwotwamam n dyemam yí fi bá cosā hirau tuna tipwombákaam, m hiri ;*
- 4- *Cagā dā a kwóndā tuna wonwonhu hyahā bá piga suu dā n dwonsu-i.*

B/

1. *Cagā a hyā-i hirākwoosi ninbesāhu hyáhā ;*
2. *Cagā hu n tou suu n dyehu bisi tahi ;*
3. *Cagā ba yuum-kām hirau cilú ninbesāhu hyáhā*
4. *Diem toyeni adi pahu fwona n bou tahi nuyena aha : tihāl, subāsi, mansinkā, bwogātoli, tiigā, bigā, hirākwoosi ninbesāhu, tabāhu hyáhā.*

.....sandā dai pitai hyahā ba tən wonde ka..... Dā de n nān fi-i bá tiim.....dā dā yí mwana cincimú tiibu u n nān hyabu. Bigā cilú mandām hyahā, ba ka douahyáhā dā ka hiri yagā..... .dCette action de détermination du poids du bébé à la naissance est faite avec un..... appelé..... hirākwoosi ninbesātu burí wosā. Twatu bou dā ba tən tā canahyáhā, twatu n bou ba bei



- Wondə futú ahu suu.
- Caga a n hyamba n dyeli futú hyaha da n nwam-kam
- Caga a n hyá n dyeli bebiim byegam tekanika hyáha



M bera m yuoi hyaha

Dá tã diisã suu, tã yí n nwam hirabã beyia tã swanãse pwompwom bã maa a n beí tahi hyani da pã suui, da biosi sagã tã fise bá dyem bá n bou bonboa hyaha twaam sagãsi hyaha dá hirau dounã dai hyaha u beyia, sã a nugã nugã sãsai . Dã beyia swane, a subãsi tã paare, a kworam suore ; dá a di a cou da pwa dwonsã ningã ningã. Dã í nini burú muom puóú e.

Ama, tekaniikasi bou n nan fi-si bá tã tiim tã beyia pã n weeu bã tã muom puóú.

N tã cei tã n nan korã-hi tã beyia byegam hyaha :

- Burã dai, a teerã beburu suua bã hyá bá tã byegam hyaha, befwonfwondu pã yuúm bã ninsu bebãmbãní ;
- A hou a beyia a n kwandãnu bá hou dai ; kahyamã biosi pwa a douú da a bounã hangãtu hyáha.

- *Bá a deerā twomtwom a wei suu ;*
 - *Bá teerā behwera bá kaamsu bə sá fi byega n suu-ha ;*
 - *Dá beyia wei suu, bá n bou bonboi hyahə də yaam a puum, də tagəfə pwa a dum, a pwa butə dai hini ;*
 - *Dá a nagə bá bera beyia sakə hyahə, a yi piegə bebiim e;*
 - *La teerā suu nin-byegəkagə ;*
 - *A pá bera bebiim biosi n dyem bə bou n dyemə hyahə.*
 - *Bá paa beyia hyahə tiim bənwənu sofagerin*
 - *A pə paa beyia sagəsi n deysi hyahə díditi da bou.*
- NB :** *a yí bá hyambə a syeli kawekuhu hu a tiim suu.*



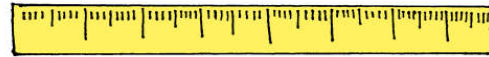
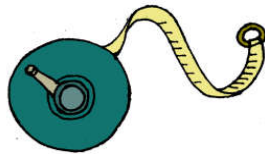
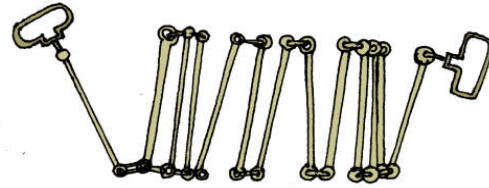
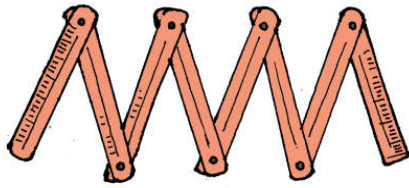
Twaməm bá byendə suu

A/

- a- *Cagə toyeni n twagəsu n dyeli hyáhə ;*
- b- *Hei deim bə n twagəsu n dyeməm hyáhə ;*
- c- *Hei cei num bə n tə tə korə-hi bə byega tə beyia suu.*

B/

A pwibiigə a nangənə sabi bə ywogəru hyahə kə beyia n da weerəm də kə a paa twonú hyahə bə cána. Kə sə biosi e n da nugə-si də í beyia. Diem sabə-nangəkai a sabi hyahə bá kə yega. Cagə də í a sabi hyahə kə n yi kwandənu bá paa-kəm bá byega kə beyia a pá swanə.



- Caga a n hyamba n dyeli futu hyaha.
- Caga futu ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Caga Ninbesatu ba n wosa ba dyahasu bawaganu n dyetu wogasi beim hyaha.



M bera m yuoi hyaha

Ninsi wosi magara n besu-si wogasi. Ba fi ba manda kuhu wogasi n mingam, ta pwedyeba yi besu hyei e, tibahi da hyamam nwa ba taa tei. Sasnswama, ta kaamse da i ninbesatu ta puga ninbesa-patu e ba besu ninsi wogasi. Kampindaba puga myatadutakai, dakoru hyaha ba puga dou-tingu e, n dwosa-ba cei da kukwataba ba puga dekamyati da sansandu. Tayedyeba n puga myatariban. Wogasi besatu hyaha, **myati (m)** e besa-cembahu.



Twamam ba byenda suu

- 1- Caga wogasi besa-cembahu ;
- 2- Caga n dyeba tan besu bawaganu myatadutakai ba saga caga besu bawaganu sansandu ;
- 3- Diem a sabi hyaha toyeni hyaha toyen-cecegā n fiigu-ka ninbesa-patu.



- Caga a n hyamba n dyeli futu hyaha.
- Caga futu ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Caga a besu bawagānu besatu n dyetu wogasi n pa mwam-si magara.



M bera m yuoi hyaha

Dá a naga ba bei ninsi n pa mwam-si magara sa wogasi banwanu kuhu bangú, syeli da twali da taam-si, myati n nwam-i wogasi besatu hyaha besa-cemba-hu, da tan hywamakase ; dá a piira hyani, mimyarí yí n woga da i yaam duum. Bá fi bá bei da í ninsi buru, a kwandānu bá piira besatu n fwagasatu myati cou n pwompwom. Da í besatu ta de ama : dekamyaati (dam), hekatomyati (hm), kilomyati (km).

Dá a piira da í besatu wogasi ba naga caharanu myati wogasi, a yí hyamba kama e :

- dam1 nwam m 10
- hm 1 nwam m 100
- km 1 nwam m 1 000

besatu n fwagəsatu myati coú 10, coú 100 dā coú 1000, tə tabəlo

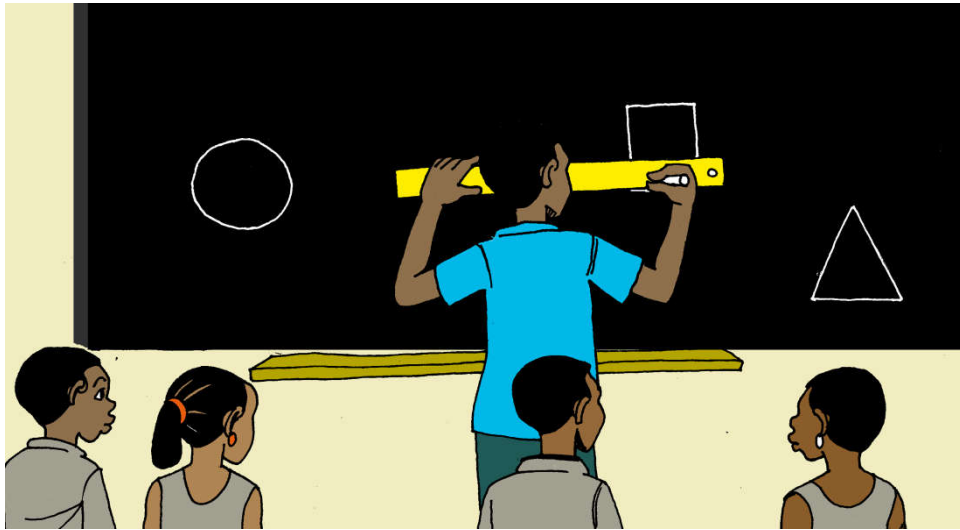


<i>km</i>	<i>hm</i>	<i>dam</i>	<i>m</i>
		<i>1</i>	<i>0</i>
	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>



Twaməm bá byendə suu

- 1. cagə wogəsi besatu n fwagəsatu myati coú n pwompwom tə n toú yem m dyeməm ;*
- 2. Hei dā í besatu ;*
- 3. Cagə km 1 n nwam myata twa ;*
- 4. Cagə km 1 n nwam hekatomyata twa.*



- Cagā a n hyambā n dyeli futú hyahā.
- Cagā futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagā a besu bāwaganu besātu n dyetu wogási n pā sahā-si papei.



M bera m yuoi hyahā

Dá a nagā bā bei ninsi n pā sahā-si sē wogási bānwanu yometiri futú wogási sabā-feem hyáhā, myati n nwam-i wogási besātu hyahā besā-cembā-hu, dā tən kárakāse. Bá fi bá bei dā í ninsi buru, a kwandānu bá piirā besātu myati n tutā-tu coú n pwompwom. Dā í besātu tē de ama : desimiyati (dm), santimiyati (cm), milimiyati (mm).

Dá a piirā dā í besātu wogási bā nagā caharānu myati wogási, a yí hyambā kama e :

- dm 1 nwam m $1/10$ dā diem twaam hyame m 0,1
- 1 cm 1 nwam m $1/100$ dā diem twaam hyame m 0,01
- 1 mm 1 nwam m $1/1000$ dā diem twaam hyame m 0,001

Myati n tutə besətu n dyetu coú 10, coú 100 dā coú 1000, tə tabalo



M	<i>dm</i>	<i>cm</i>	<i>mm</i>
0,	1		
0,	0	1	
0,	0	0	1



Twaməm bá byendə suu

1. Cagə Myati n tutə besətu n dyetu coú 10, coú 100 dā coú 1000 dā n tiim n dyeli ;
2. Hei dā í besətu.
3. Cagə milimyati cari (1) n nwam myata twa ;
4. Cagə santimyati cari(1) n nwam disimyata twa ;
5. Diem a sabi hyahə furú dā u wogəsi nwam cm 6, bə yegə diem twau dā u yesi n nwam cm 8, bá diem twau dā u wogəsi nwam mm 5.
6. Cagə n bou myata twa dm 20 hyahə, cm 400 hyahə, mm 3000hyahə dā mm 325 hyahə.
7. Diem twaməm amum a sabi hyahə bə pahu fwona tahi nwambi n kwandənu-i hyani:

dm 4 = ... *cm* ;

dm 4 dā 2 *cm* = ... *cm* ;

m 3 dā *cm* 6 = ... *cm* ;

m 2 *dm* 5 = ... *cm* ;

cm 2 = ... *mm* ;

dm 4 = ... *mm* ;

dm 1 dā *cm* 5 = ... *mm* ;

dm 3 dā *mm* 4 = ... *mm*.



- Wondə futú ahú suu ;
- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə də n nwam-kəm ;
- Cagə bə n wusə-i besətu n paanə-tu gəramə.



M bera m yuoi hyahə

Dá a nagə bə bei ninsi də sə subí magərə bənwānu besagəsi, kukunpora də simau gəramə hywaməkəse bə maa u n nən yera subási mimyarí n dyehi, i yí n wogə magərə. Də e n mwanə-i bə besu də ninsubási bəwagənu **besətu n paanə-tu gəramə** cóú 10, cóú 100, cóú 1.000, cóú 100.000 cóú 1. 000.000. Də í besətu, tə de ama : **dekagəramə (dag), hekətogəramə (hg), kilogəramə(kg), kintalə (q), twoni (t).**

Dá a nagə bə cahərə də í besətu subási gəramə hyahə, a yí hyambə kama e :

- dag 1 nwam g 10
- hg 1 nwam g 100
- kg 1 nwam g 1 000
- q 1 nwam g 100 000 dá n nwa 1kg 100
- t 1 nwam g 1 000 000 dá n nwa kg 1 000

Besatu n paana-tu garama, ta tabalo

—————→

<i>t</i>	<i>q</i>	•	<i>kg</i>	<i>hg</i>	<i>dag</i>	<i>g</i>
					1	0
				1	0	0
			1	0	0	0
			1	0	0	0
	1	0	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0

Kilogarama tahi, pwisi tyembi bou yendu hyaha. Da pa bou besahu hihu hyaha. Da e n mwan-i da i pwisi tahi ba diem tyembakukuri hyaha. Da i tabalo hyaha, kilogarama tahi e dumba furu n boum da pwisi you sagu bou.

Da a piira kilogarama nwambi, kosi tyembi nwam kintala da tusa tyembi nwam twoni.



Twamam ba byenda suu

1. caga subasi asi sa n mingam besahu ba n kaam-hu hyaha:
 $kg\ 2\ 000 = t\dots$; $kg\ 300 = q\dots$; $t\ 6\ da\ q\ 7 = q\dots$; $q\ 4\ da\ kg\ 16 = g\dots$
2. sahu hihu yi fi ba piira togi da da nwamtwona 6. Cuola hu n nam fi ba piira sagasi twa da saka caraka nwam kg 75.
3. Sahu hihu hyaha , ba diem kama : PM : 1 830 kg ; P.T.C : 3 830 kg.
 - a. Caga da i diemam n naga ba ya ba tam.
 - b. Da i sahu yi fi ba piira masina kwageru 14 da kwagahu carahu besu kg 150 ? da hu pwa fi, hu sa yi fi ba piira ta twata?
 - c. Cuola da i sahu subasi sai da hu tou da i kwageru 14.

Byendám 72

Subási besātu hyahə garamə n tutə besātu n dyetu coú 10, coú 100, coú 1000



- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə.
- Cagə futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagə a n besu bəwagənu besātu n dyetu nin-hywambəsi subəsi



M bera m yuoi hyahə

Dá a nagə bá bei nin-hywambəsi bənwanu funfwohu, bwogətwolətiim, sabəfeem garamə n nwam-u subəsi besātu hyahə besə-cembuhu, u pwa yei bə maa ninsi hyansi sə subəsi pə ində hyani. Də e n mwana-i də bə tən sə bei bəwagənu besātu garamə n tutə-tu coú n pwopwom. Də í besātu tə de ama : **desigaramə (dg), santigaramə (cg) də miligaramə (mg).**

Dá a piirə də í besātu subəsi bə nagə caharənu garamə subəsi, a yí hyambə kama e :

- dg 1 nwam g $1/10$ də diem twaam hyame g 0,1
- cg 1 nwam g $1/100$ də diem twaam hyame g 0,01
- mg 1 nwam g $1/1000$ də diem twaam hyame g 0,001

Garama n tuta besatu n dyetu cou 10, cou 100 da cou 1000, ta tabalo



g	dg	cg	mg
0,	1		
0,	0	1	
0,	0	0	1

Garama n paanu besatu n dyetu tan n nan fi ba bei ninsi n dyesi, talafona potaba bou hyaha.

Talafona potaba nwam mansinga n pa subikaha, ba pa dum dahyoyoyu, da hirau yi fi ba n sinda ba ka dyenga sani sasai. Da tiim da a yi fi ba twagasenu a yuou n bou bani. Bawaganu potaba, a yi fi ba wusa hirau da hirau saga yi ba a wusa.

Potaba hyaha, nanwahaka bou, kwaha tahi n bou, memwa n bou ba yasani ninsi twasi pwompwo banwanu bati, hyo-cwokakau da bafa biim....

Nanwaharaka hyaha a n nan hyambam mimyari da diemam. Memwa tahi e ba n tan hanam ninsi potaba hyaha. Talafona magari e n nwam-i memwa. Kwaha e n tiim-ha da yi tihaha potaba ba pa a n naga-i. Kari hyaha, potabadyeba buru bou pwompwom. Ninsi bou potaba hyaha ba dyahasu twamam m buru m buru. Twasi tou kwansam, twasi n tou fidieu, twasi n tou walesahu, twasi n tou telefisyon.



Twamam ba byenda suu

A/

1. caga subasi asi sa n mingam besahu ba n kaam-hu hyaha :
 $mg\ 2\ 000 = g....$; $dg\ 450 = cg....$; $mg\ 120 = cg....$; $g5 = mg....$
2. $mg\ 2\ 725$ hyaha, desigaramadyeba bou ba twata? Santigaramadyeba bou ba twata? Miligaramadyeba bou ba twata ?
3. Asapirini nwam tiim n twangu-mam e yuoduum. Ba da kwosu da da nwam hwanga-cincinsi hinsi. Ticinginga caraka besu dg 4. Sa bou tiim barahu hyaha 16. Da i tiim sai m subasi mingam ta ?

B /

a- *hei potabə hyáhə ninsi n bou-si*

c- *cagə potabə n dyahəsu twaməm n dyeməm*

d- *cagə potabə hyahə ningə n hanu-kə ninsi kə hiri*

C /

Cagə potabə n toú suu n dyehu



- Cagā a n hyambā n dyeli futú hyahā.
- Cagā futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Hei a n hyá ninsi n besu-si nin-niim



M bera m yuoi hyahā

Bá fi bá bei ningā n nwam-kā niim (niim, wuum, karānsi...) bā tən karā kaga e dā wowondu dā bā diem hyáhā : barākā(1/8L), kai(1/4L), dyemi (1/2L), diti (1L), dita dia (2L)...sagānwa, bá fi bá nwasā niim ninsi cincani hyahā, bā tən piirā twoni e. Twoni hyahi, i sagā pā mingā. Nin-niim besātu hyahā, besā-cembāhu e diti (L). Besātu bou n fwagāsa-tu diti 10, 100 bá yasa twatu n bou diti n tutā-tu 10, 100, 1000

Futú hyahā, pwahau n nagā-u bá nundā wuum, u twagāsu potabā hyahā. Bā n yi dwosā byeni potabā bā nagā u tiim hirākwoosi e. Ama sānswama, twabā u piirā bá n pahu yóyoum bā yuhu bā dyakantwabā. Bā n paam bā n wusā-i bā yagā “Mobile money” bā nagā tiim hirābā pei nangām bāwagānu potabā, twabā sapā hyani bá kwansa bā yosām cou. Twabā sagā tən piirā hirābā twabā mimyari bá dyahā twam-hwerām. Dapeebā tən púgā potabādyebā bā yensu hirābā pwobā, dā papeebā sagā púgā bā yensu hirābā daba. Dakobisi tən púgā potabādyebā paasām hyahā bā yuhu hyām bā diem.

Yagalai, hirabə n púgə potabə bə pahu hweru n dyetu tə karəkəse. Tə kwandənu bə mwana ceri suui tə bisi potabə púgəm hyáhə.



Twaməm bə byendə suu

A/

1. Toyeni hyáhə yiei ali də twagasu toyen-yuoa dia hyáhə. Cagə-ha.
2. Aminau toú kaga naasi A, B, C də D bə nagə bə n kwosu wuum. Də í kaga hyáhə bə diem $\frac{1}{8}L$; $\frac{1}{4}L$; $\frac{1}{2}L$; $1L$; $2L$. Fiigə kagi n dyeli nwam nin-niim besə-cembəhu.
3. Twoni dia A dət B hyahə karənsi dwom də bə nagə bə sə kwosə. Ama də í twoni i pə mingə. I səsai, i karənsi pei yei CFA F 90 000 də diti cari nwam F 500. A n hyá bə tə twonu A piigu dita 60. Cuolə twonu B hyahə karənsi n yi mingəm. Cagə də í twoni i hyahə n dyehu pəmwam.
4. Samiegau yisənə kutwonu də u sahu hyahə sansu dita bou 45. U tei wida bə yegə yatənə Kutwonu bə wondə bə n nwa u sansu sandə dita 35. Kutwonu də Wida də taamsi nwam km 42. Cuolə sahu n hywam dita twa dá hu pwei km100.

B/

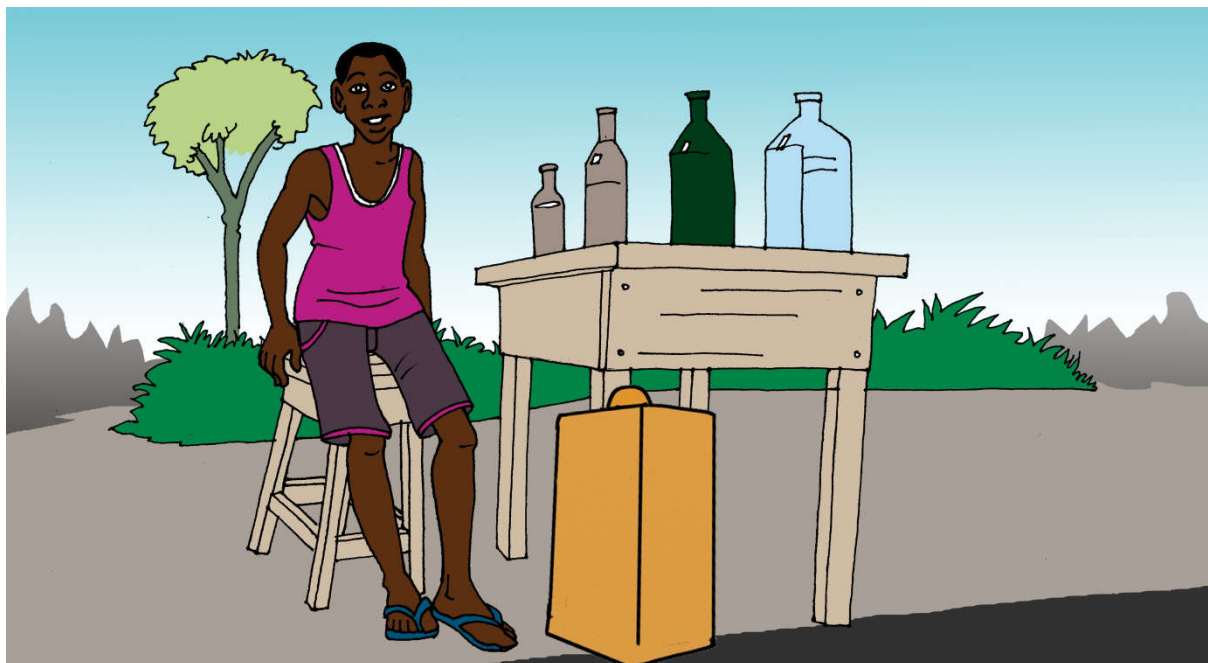
- 1- Cagə potabə twam-yupoi
- 2- Hei potabə púgəm hyahə pəpahə-hwera tari

C/

Diem a sabi hyahə bə Cagə tə n kwandənu bə paa-kəm bə pá dei potabə pəpahə-hwera hyahə.

Byendam 74

Ninsi n fwagasa-si diti 10, 100, da diti n tutā-si 10, 100, 1000



- Cagā a n hyambā n dyeli futú hyahā.
- Cagā futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagā niniim besātu hyahā, besā-cetatu da besā-hywambatu.



M bera m yuoi hyahā

Diti (L) nwam nin-niim besātu hyahā besā-cembu e. basātu twatu bou bā paanu diti, twatu n bou bā pā nindā diti. Basātu n paanu-tu diti, tā e bā n wusu-tu bā yagā **besātu n fwagasa-tu diti coú 10 da coú 100** ; tā de : **hekātoditā (hL)** da **dekāditā (daL)**. Besātu n pā nindā-tu diti bā tā wusu bā yagā **diti n tutā besātu n dyetu coú 10, coú 100 da coú 1000** ; tā de : **desiditā (dL)**, **santiditā (cL)** da **miliditā (mL)** ;

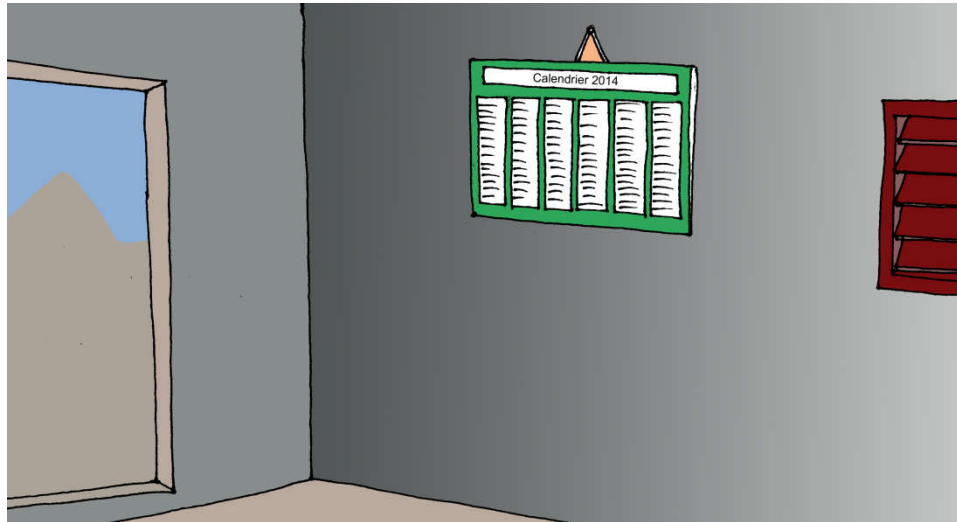
- | | |
|-------------------|-----------------------|
| - daL 1 nwam L 10 | - dL 1 nwam L 1/10 |
| - hL 1 nwam L 100 | - cL 1 nwam L 1/100 |
| | - mL 1 nwam L 1/1 000 |

<i>besātu n fwagāsa-tu diti coú 10 dā coú 100</i>		<i>besā- cembu</i>	<i>diti n tutā besātu n dyetu coú 10, coú 100 dā coú 1000</i>		
<i>hekātoditā (hL)</i>	<i>dekāditā (daL)</i>	<i>diti (L)</i>	<i>desiditā (dL)</i>	<i>santiditā (cL)</i>	<i>miliditā (mL)</i>
<i>kosi</i>	<i>pwisi</i>	<i>dumba</i>	<i>pwirām</i>	<i>kosām</i>	<i>tusām</i>
<i>0,01</i>	<i>0,1</i>	<i>1</i>	<i>10</i>	<i>100</i>	<i>1000</i>



Twamām bá byendā suu

- Dyahā twamām amum :
L1= cl... ; cL90 = ml... ; hL75 = L... ; daL8 = L... ; ml1200 = L... .*
- Bá fi bá dwona kagi wuum, cendau hiau piirā besātatu L 0,5, dl 2. Cuolā kagi n mingām.*
- Twonú hyahā karānsí bou L 225. Bá hyuóm hyahā hL1 dā daL 9. Cuolā karānsí n sándā dita twa twonú hyahā.*



- Cagā a n hyambā n dyeli futú hyahā.
- Cagā futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagā kalandārie n tiim-kām daa mandām



M bera m yuoi hyahā

Daa ba tən dwonsu dā sani kaaru e. Dá a naga cagā ninsi n yi paa-si sani n twei hyahā, a tən wondā kalandārie hyáhā. U hyáhā, a yi hyambā daa, kara, hwarāsi dā byeni n dyeli.

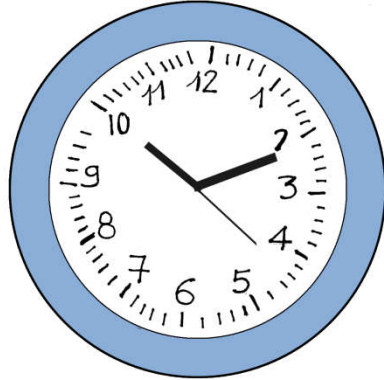
Dá tā wondā kalandārie hyahā bā n tutā-kām sani, tā yí nwa :

- Byeni 1 hyahā , hwarāsi bou 12 dā daa $\frac{1}{4}$.
- Hwarākā 1 toú kara 4.
- Kari 1 toú daa 7
- Hwarākā 1 hyahā daa bou 30.
- Dai 1 toú dea 24
- Byeni 1 toú daa 365 (dā tən duna byena 4 bā nwam kəhyame)
- Byeni 1 toú daa 366 (dā cirāne kəhyamā byena nasā nasā e. Dā í byeni hiri bisekāsətilā)



Twamam bá byendà suu

1. Cagà kalandàrie n toú yem n dyemam
2. Cagà byeni n dyeli bə u wusə-i bə tagə bisekəsətīlā
3. Dyahə twamam amum
 - a) Hwarəkə 1 = daa..... ;
 - b) kari 1 = dea..... ;
 - c) Dai 1 = dea.....;
 - d) Byeni 1 = daa..... (bisekəsətīlā byeni nwa)



- Cagə a n hyambə n dyeli futú hyahə.
- Cagə futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagə decanakai n fiigu-kəm sani



M bera m yuoi hyahə

Decanakai nwam mansinkə n fiigu-kə sani n mingəm. Də tiim n də toú-u də yí mandə u bou sani n dyeli. Decanakai nwam ningə tiim-kə byegam hyahə. Decanakaa burí wosə. Twaə bou də bə a tabu mehi, twaa n bou də bə a berəm tabətu hyáhə. Twaə nwam dekákari, twaa n yerəku mimyarí. N yerəku-ha mimyarí a yaam pə duum n ndyebə hyá sabi bə tahi. N dyeha nwam dekákari, a hyahə tutə furí 12 də bə diem hyahə **1** bá tei tu **12**, mimyarú n dyehu u nwam mátu e(dei). N tə də í decanakai burú n dyahəsu-kəm : də toú mamái tari e də i sində : **Nincetú, ninbiim də ninkándánkandu**. Nibiim fiigu dei, nicetú n fiigu minta də ninkándánkandu fiigu kwarənsi. Mámabiim tən pwei dea 12 bá fi diigə bá cara decanakai nanwarəhu. Dea 12 nwam dai cehu (1/2) e bə maa dai nwam dea 24. Tə sagə n hyá bá tə dei nwam minita 60, də miniti nwam kwarənsi 60. Bá dai dú də n nwam-kəm, decanakai ba yí fiigə e sani n bou-i bá tiim də hirau pwa tei twaməm sankati.



Twaməm bá byendə suu

1. Cagə n dyeli decanakai
2. Diem a sabi hyahə toyeni hyahə toyen-cecegə n twagəsu-kə decanakai suu hyáhə.
3. Dyahə twaməm amum :
 - e) Dei 1= minita.....;
 - f) Miniti 1= kwarənsi..... ;
 - g) Dai 1 = dea.....
4. Ali pwei minita num də kwarənsi pwisi tari bá diigə cara barəntere. Cagə Ali n pwei kwarəsi twa.



- Cagā a n hyambā n dyeli futú hyahā.
- Cagā futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagā a n wuum ningā aka kā n tóu suu n dyehu



M bera m yuoi hyahā

Tarāmomyati nwam ningā n besā-kā hirākwogā kwanú n tii bā mingām. Dā tóu furí furí e dā í besākā hiri yagā degare Celsius (°C). Dā hirākwogā kwanú hyahā naari, u tiisi nwam 37°C. Dā bwamām bou, hirākwogā kwanú yí fi bá tiigā bá nindā 39°C. Dā dā nwam kāhyame, a tei pitai tuntwom. Tarāmomyata bou burí dia : bwogätwoli hyahā yiei dā dakoru hyahā yiei. Tarāmomyati tóu tiou dā u hyahā fwomām bou dā niim bou fwomām hyahā hyahā bā nwam aləkolə twaam merākira. Tiou hyau u tuom nin-pimpyangā hingā hyahā dā kā nwam nanwaharākā bā tóu furí furí dā i tóu mimyarí bā fiigu kwanú tihu n mingām. Dā a piirā tarāmomyati bá taba kwanú, dā niim tən sim e bā ha tei nwsə hani n fiigā-i kwanu tihu n mingām. Ninsi n twansə-si magərə, sə tihu pə nindā 0 °C.

Nwanam : Bə n kwosu gəlasə hya, u nwam -10°C . Ninsi n tii-si magərə sə tweisə 0°C . nwanam : nitiim magərəm nwam 100°C .



Twaməm bá byendə suu :

A/

Ningə n dyekə kə toú kə n tən tiigə bá tei tu tahi e bá n yerəku gasu. Aləkolə niim tiigəsi wasə 68°C tahi e. Dá a ciirə aləkolə də niim bá tyesa, cagə ningə dyegə yí dyem bá tiigə. Də e n mwanəm dá a sahə aləkolə də niim, aləkolə kandə u hau bá yasə niim n hau.

B/

Dá a paa firiko hyahə niim, m tihu ba tən kahu e ; dá m nində sani 0°C , m kwandə gəlasə, bá n nwam hwangi. Niim toú burú tari e. M yí fi bá n nwam hwangi, m yí fi bá n nwam niim, m yí fi bá kwandə tihu. Paa nwanam bəwagənu də í burə-tari bá cagə i tihu n pwatə-kəm hu twahu.



- Cagā a n hyambā n dyeli futú hyahā.
- Cagā futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagā futí hyáhā ningā n dyekā kē n nwam-kām



M bera m yuoi hyahā

Odiraterā hyáhā hani bou n muom-i dā u yí dyahā bā n u kaám n dyeli sai. Odiraterā tóú kwoba dia : u kwanú e tē n wuum-i u hyahā, ninsi tē n nām fī bá nibā-si ; u tagām e ninsi tē n pā nuoa-si, ninsi n wugā-si bā tiim dā odinaterā kwanú yi dyahā bā mwana u dyahā bā n u kaám n dyeli sai ; bā wusu dā í tagām bā yagā porogamā.

Odiraterā kwanú hyáhā, n tē ninsi n bou-si : inite santāralā, nanwaharāka, kwáhá dā suri. Ninsi twasi sagā e hani n yeru-i sabāru, sede (CD) tahi, sakanerā dā hani n piigā-i futí.

inite santāralā dyahāsu bāwagānu memwadyebā dia dā bā kuum u hyahā : memwa n piigu tuntwom bā n tēn dyahā twamām n dyemām odinaterā hyáhā ; u e memwa RAM. Memwa dyakau e n tēn piiru bá hana twamām n dyahā-mām bá wasā bá n byega suu m pā fitā bá dai hini. Memwadyebā twabā sagā bou tē n nām fī bá hana n dyebā hyahā tē twamām bāwanu disākadir ekāsātenā, kālē USB, CD-ROM, DVD-ROM ; ama dā í memwadyabā hyame, bā pā bou odinaterā hyahā nwa. Bā kaamse sānswama memwa bā n yi wusu bā yagā disāketā bā maa u yi pā sahā, u pā fī bá hana ninsi dā sē wosi.



Twaməm bá byendə suu

A/

- a- Cagə ninsi n bou-si inite santəralə hyahə
- b- Hei memwadyebə tari n pə bou-bə odinaterə hyahə.
- c- Diem toyeni hyahə hani n cagə-i n mwana-i bá kaam sənswama disaketedyebə.

B/

Diem a sabi hyahə bá cagə a wei a n cesə-kəm odinaterə kwanú hyáhə toyeni.



- Cagà a n hyambà n dyeli futú hyahà.
- Cagà futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagà a n hyá-i odinaterà n dyahàsu-kàm



M bera m yuoi hyahà

Dá odinaterà toú tagam. Dà í tagam e ninsi tà n pà nuoa-si, ninsi n wugà-si bə tiim dā odinaterà kwanú yi dyahà bə mwana u dyahà bə n u kaám n dyeli sai ; bə wusu dā í tagam bə yagà porogamà inforamatikà. Porogamà inforamatikà nwam bə n mwana odinaterà twaməm n dyeməm sai dā bə n nagà u n dyahà-kəm. Porogamà cembau hiri yagà sisətemà dekəsəpulatasyon. U e n tiim-u dā tà yí fi bá dyahà bəwagənu porogamà twabə bə n wusə-bə apilikasyon dā hyaməm nwa losisyelà. Dá a sindà odinaterà, sisətemà dekəsəpulatasyon ba tən cendà dyahəm e. sisətemà dekəsəpulatasyon dyebə n bou-bə bə e : Windows, Macintosh et Linux. sisətemà dekəsəpulatasyon n dyeu toú u burí pwompwom . Windows tahi, burí ahi i bou : XP, Vista 7 et 8...

Apilikasyon dyebə dā losisyeladyebə hyamə, a yí sindəsu odinaterà bə sa fi bá teerə a n nagà bá dyahà n dyeu hyáhà. Apilikasyon dyebə dā losisyeladyebə n bou-bə, bə e : Word, Excel, Access, Powerpoint, Adobe Reader, Internet Explorer.

Word twaməm e toyena dieməm.

Excel twamam e cuolam

Access hyaha, da a doa ninsi, ba a tei odinaterā n dyeu tahi a ba yi sa hyamba e.

Powerpoint twamam e da a tou toyeni ba yi da fiiga hiraba banwanu waki hyaha, a da tuta cesi cesi ba yasā da n deesā da da cesam pa duum.

Internet explorer tiim da ayi dou Internet hyaha ba hyamba toyena a buru a buru, futi i hyaha i hyaha, yuumhi, fidyodyeba.

Adobe Reader hyau u tiim da a yi biera saba n nwam-ha PDF . PDF nwam sabi hirau n pa fi ba pyesi e. Da ba bou yaam yem e.



Twamam ba byenda suu

A/

- a- Caga ba n wusa-i porogama*
- b- Hei porogamadyeba tari a n hya-ba*
- c- Caga cuolam porogama hiri*

B/

Diem a sabi hyaha ba caga a wei a n cesa-kam odinaterā tagam hyaha toyeni.



- Cagā a n wumm-i tabalo hyáhā
- Cagā a n wuum futí ahi i n a muom yamaa dyeha
- Pa futú n dyehu hiri



M bera m yuoi hyahā

1. Dwahu nwam yometirí futú n toú-hu censi naasi dā sã mingã sã dia dia. Censi n wogã-si sã hiri yagã dwahu wogãsi, n byari-si, sã hiri yagã dwahu daagãsi. Dwahu kuomãm wogãsi nwam hu censi sai wogãsi n wagã bá n nwam n twa e (Dwahu kuomãm wogãsi = $L + l \times 2$)

Dwahu kuomãm wogãsi cehu nwam cenwokã carãkã wogãsi (L) bá dwonsa cencecegã carãkã í wogãsi (l); (Dwahu kuomãm wogãsi cehu = $L + l$)

2. Karí nwam yometirí futu n toú-hu e censi naasi dā sã wogãsi mingã.

Dá a nagã bá cuolã karí kuomãm wogãsi, a yí piirã cengã carãkã wogãsi bá fwagãsa coú naasi ($C \times 4$).

Karí kuomãm wogãsi cehhu nwam cengã carãkã wogãsi bá fwagãsa coú n dia ($C \times 2$).



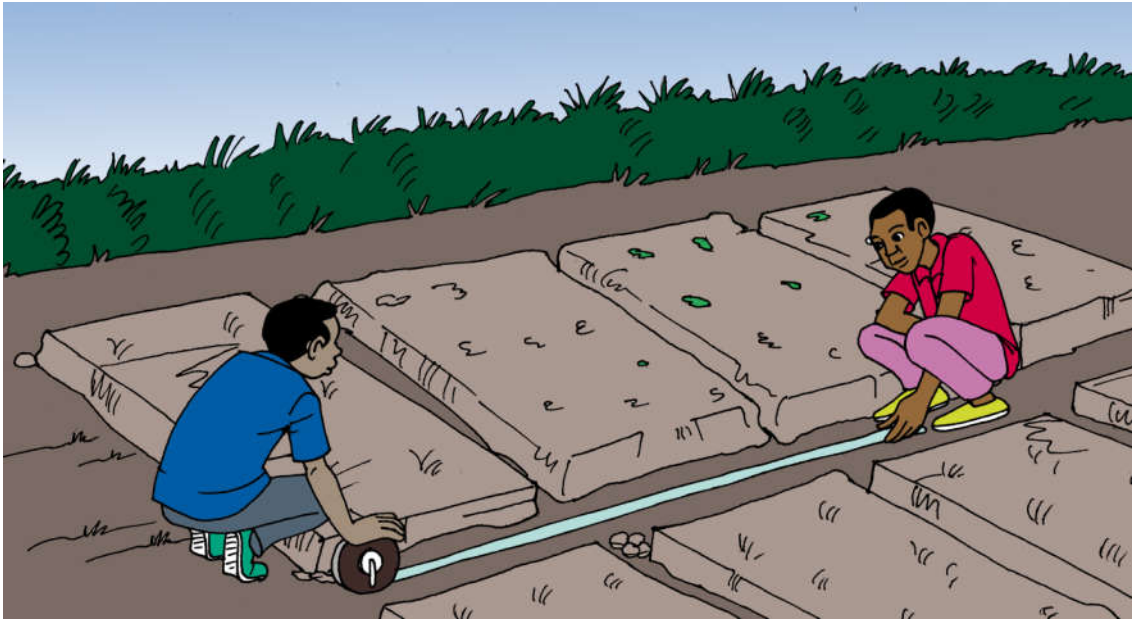
Twaməm bá byendə suu

1. Dwonsa tabalo akwei u hyahə tyemba n kwandənu-ha bá n bou ? tahi

Karí			
Cengə	m72	m115	m69
Kuoməm wogəsi	?	?	?
Kuoməm wogəsi	m260	m372	m156
cengə	?	?	?

Dwahu			
wogəsi	m126		m208
daagəsi	m86	m110	?
Kuoməm wogəsi cehu	?	?	m345
Kuoməm wogəsi	?	m468	?

2. Cansu təpuu nwam karí də í cengə wogəsi nwam m 48. U mei kwongə bá kuom də í təpuu bá kasədwoga dia də cembi daagəsi nwam m 3, diaki n nwam m 1.
 - a. Təpuu kuoməm wogəsi nwam n twatə?
 - b. Kwongə wogəsi nwam n twatə?
3. Baki nundə kalacehu də hu wogəsi nwam m 15 bæ nagə kuom sahu. I kuom sehu bá wasə bá n nwa kalacehu sándə cm90.
 - a. Sehu kuoməm wogəsi nwam santimyata twatə ?
 - b. Sehu daagəsi nwam cm 300 , hu wogəsi nwam a twatə ?
 - c. Bə nagə tumba tiisi bá kuom deesəm hyiməm. Də í deesəm, m wogəsi nwam m 25 də m daagəsi nwam m18.
 - d. Deesəm kuoməm wogəsi nwam n twatə ?
 - e. Myata hadwam hadwam hyáhə bæ n tumbəm tiisi. Bə kwandənu tumba tiisi twatə ?



- Cagā a n hyambā n dyeli futú hyahā.
- Cagā futú ahu u n a mwana yamaa n dyeha.
- Cagā a n hyá-i karí dā dwanhu dā deesām cuolām hyáhā.



M bera m yuoi hyahā

Dá a nagā bā cuolā karí deesām n mingām, a piirā **cengā wosi** bā fwagāsa **cengā twagā wogāsi** ($S = C \times C$).

Dá a nagā bā cuolā dwanhu deesām n mingām, a piirā hu wogāsi bā fwagāsa daagāsi : deesām(S) = **wogāsi(L) x daagāsi(ℓ)** ; dá a nagā diem twomtwom a diem ($S = L \times \ell$).

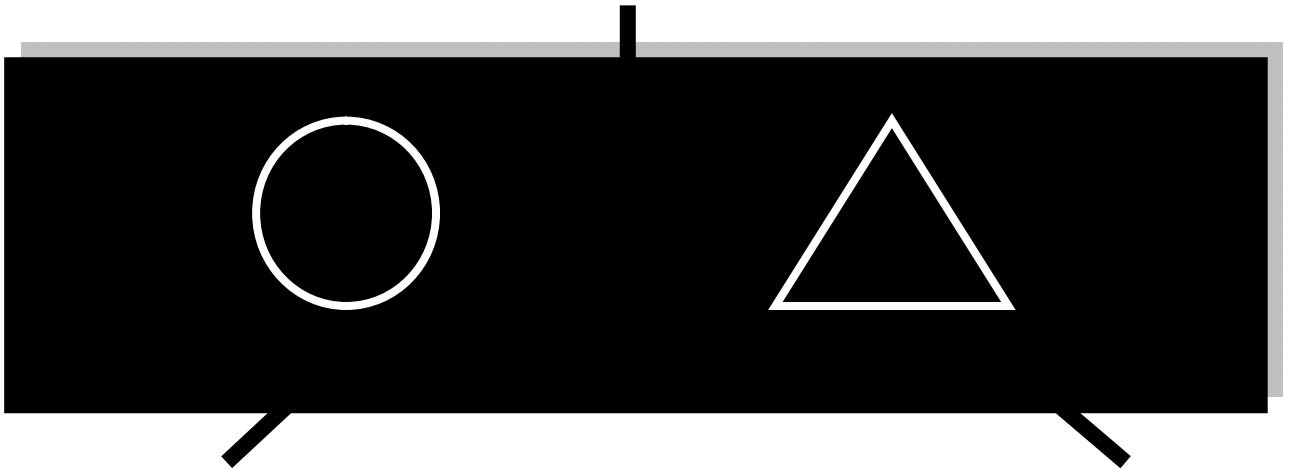
km^2	hm^2	dam^2	m^2	dm^2	cm^2	mm^2
X 100	X 100	X 100	Besā-cebāhu	: 100	:100	:100



Twamām bā byendā suu

- 1- Diem karí futú dā u toú cengā n dyegā cm 4. Cuolā i deesām n mingām.
- 2- Diem dwanhu futú dā hu wogāsi nwam cm 6, dā hu daagāsi nwam cm 4. Cuolā hu deesām n mingām.

3- *Mwosau tiisi kuhu nwam dwanhu e dā hu hu wogāsi nwam myata (m) 90 dā hu daagāsi nwam myata (m) 60. Cuolā Mwosau kuhu deesām n mingām.*



- Cagə a n wuum-i tabalo hyáha
- Cagə futú n dyehu u n nwanu ningə n dyega
- Pa futú n dyehu hiri

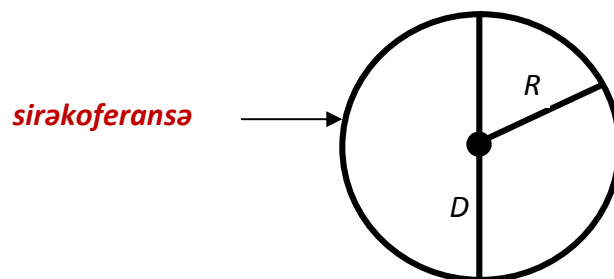


M bera m yuoi hyahə

1. tyangú nwam yometiri futú e n nwam-hu kúkuri hyini bá kuóm furu bá care. Tárəkə yuosi dā sagə-kúkuri púhi dā nwam tyangú e. Bə wusu tyangú yuosi bə yagə **sirəkoferansə**.

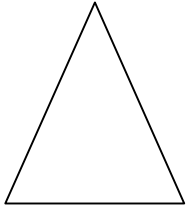
Furú n yisənə-hu tyangú dacahə bá tei tyara yuogə, u hiri yagə **kúdwonú** e (R).

Furú n pagərə-hu tyangú dacahə bá u tutə cou n dia, u hiri yagə **diameta** (D).

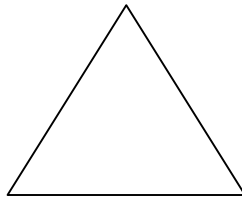


tyangú

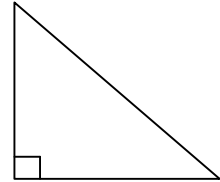
2. pyenhú nwam yometiri futú n tou-hu e censi tari. Dá í censi sa tarasu, sa dia yí fi bá n minga ; ba ba wusu da í pyenhú burú ba yaga **tirihyanga isosela**. Pyenhú censi sai yí fi bá n minga ; u nwam **tirihyanga ekilateralá**. Dá pyenhú censi dia cora sa twasi da n nwanu dwahu pyángam, ba wusu da í pyenhú burú ba yaga **tirihyanga rekátangá**.



tirihyanga isosela



tirihyanga ekilateralá



tirihyanga rekátangá



Twamam bá byenda suu

- 1- caga pyenhú n tou censi twa da pyángam twa ;
- 2- Caga ninsi n nwanu-si pyenhú ;
- 3- Paa a sabi hyahá tirihyanga ekilateralá futú da u censi tou cm 5 ;
- 4- Paa a sabi hyahá tyangú futú da u kúduohú wogasi nwam cm 2.



- Cagā a n hyambā n dyeli futú hyahā.
- Cagā bā n tən wusu nuyena hyaa bā cagu kuhu deesam mingam a n naga naga bá ya bá tə-kəm a tahi.



M bera m yuoi hyahā

Kwana twamam hyahā, besatu n fiigatu kuhu deesam n mingam bá tə wusu bā yagā kuhu deesam besatu e. kwana beim hyahā, besā-cembu hiri yagā arā (a). dā í besā-cembu tóú besāhu n hu fwagāsāhu coú 100. Hu de hekətaai (ha 1= a 100) bā sagā tóú besāhu hu n tutə-hu coú 100. Hu de santyarā (ca 1 = a 0.01). A yí fi bá piirā kuhu deesam besāhu bá cahərə deesā-yoyóm besāhu : ha1= hm² 1; a 1 = dam² 1 ; ca 1 = m² 1 ;

Deesā-yoyóm besatu	km ²	hm ²	dam ²	m ²	dm ²	cm ²	mm ²
	D U	D U	D U	D U	D U	D U	D U
Kwana deesam besatu		ha	a	ca			

D= pwisi
U=dumba

$$a1 = ca100 = m^2 100$$

$$Ha 1 = a100 = ca10\ 000 = m^2 10\ 000$$

$$km^2 1 = ha 100$$



Exercice.

A/

Nwandu kuhu nwam dwahu e da hu wogasi nwam km 2, hu dagasi n nwam km 1,5. U burə kunkundu da i deesam hyaha ba ta u dyaha kunkundu hekataa 2. Wonda da Nwandu caga magari e.

B/

Kwasi n tou deesam n dyemam, m nwam kari e da i nwam hekataa 15 (ha 15). Ama i pa hya i kuhu hafə carafa wogasi n mingam. Tiimsu-hi i manda i kuhu hafə n tou cilamyata (km) twa.